

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

BASINA GÖRE ŞAPKA VE KILIK KIYAFET İNKİLÂBI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURCU ÖZCAN

İSTANBUL 2008

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

BASINA GÖRE ŞAPKA VE KILIK KIYAFET İNKİLÂBI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURCU ÖZCAN

TEZ DANIŞMANI: YRD. DOÇ. DR. BÜLENT BAKAR

İSTANBUL 2008

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Burcu Özcan'ın "Basına Göre Şapka ve Kılık Kıyafet İnkılabı" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr. Bülent Bakar
Üniversitesi Marmara

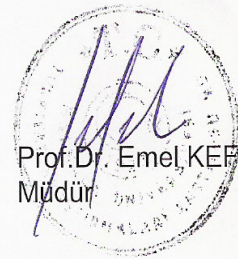
İmza

Üye : Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd.Doç.Dr. Ali Satan
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ..04../...09../2008 tarih ve ...14-7.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE BAŞLIK VE KILIK KIYAFET

1.1.Osmanlı Devleti'nde Başlık	8
1.2. Osmanlı Devleti'nde Kılık Kıyafet	13
1.2.1. Erkek Giyimi	13
1.2.2. Kadın Giyimi	16
1.3. Başlık ve Kılık Kıyafetle İlgili Islahat Girişimleri	21
1.3.1. Başlıkla İlgili Islahat Girişimleri	22
1.3.2. Kılık Kıyafetle İlgili Islahat Girişimleri	25

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAPKA İNKİLÂBİ

2.1. Atatürk'te ve Türk Kamuoyunda Şapka Düşüncesinin Ortaya Çıkışı	28
2.2. Şapka İnkılâbı Öncesinde Şapkaya Muhalefet ve Bazı Düşünceler	34
2.3. Atatürk'ün Kastamonu'ya Davet Edilmesi	36
2.4. Atatürk'ün Kastamonu'daki Faaliyetleri	38

2.5. Atatürk'ün İnebolu'yu Ziyareti ve Şapka Nutku	41
2.6. Atatürk'ün Kastamonu'ya Geri Dönmesi ve Kastamonu Nutku	45
2.7. Kamuoyunun Şapkaya Alıştırılması Süreci	50
2.8. Şapka Giyilmesine Dair Kanunun Meclis Görüşmeleri	57
2.9. Şapka Kanununa Tepkiler	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KILIK KIYAFET İNKILÂBI

3.1. Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanunun Meclis Görüşmeleri	73
3.2. Kılık Kıyafet Kanunu ve Din Adamlarının Durumu	80
3.3 Kılık Kıyafet Kanununun Yabancı Ülkelerdeki Yankıları	84
SONUÇ	92
BİBLİYOGRAFYA	97
EKLER	101
ÖZGEÇMİŞ	122

ÖNSÖZ

1925 ve 1934 yıllarına ait iki kanun düzenlemesi ile gerçekleştirilen şapka ve kılık kıyafet inkılâbı, Türk ulusunun zihnindeki çağdaşlaşma sürecini dış görünüşüne de yansıtması bakımından son derece önemlidir.

Bu çalışmanın temel amacı 25 Kasım 1925 şapka giyilmesine dair ve 3 Aralık 1934 bazı kıyafetlerin giyilemeyeceğine dair çıkarılan kanunlar ile tamamlanan kılık kıyafet inkılâbının Türk basınına nasıl yansıdığı ve Türk basınca nasıl değerlendirildiğini tespit etmek ve basının kamuoyu oluşturma ve kamuoyuna yön vermedeki rolünü incelemektir.

Çalışma, büyük ölçüde inkılâpların gerçekleştirildiği yıllarda çıkarılan gazetelere dayanmaktadır. Konuyla ilgili olarak; Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye ve İkdam gazetelerinin 1924, 1925, 1926 ve yine Cumhuriyet, Ulus, Akşam, Son Posta ve Yeni Asır gazetelerinin 1934, 1935 yıllarına ait sayıları incelenmiştir. Şapka ve kılık kıyafet kanunlarının Meclis görüşmeleri için T.B.M.M Zabıt Cerideleri'nden, kabul edilen kanun metinleri için Düstur ve Resmi Gazete'den, araştırma ile ilgili resmi yazışmalar için ise Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden yararlanılmıştır. Ayrıca kitap, makale gibi birçok ikinci el kaynak ve hatıratan da faydalanılmıştır.

Bu yüksek lisans tezinin konusunu “Basına Göre Şapka ve Kılık Kıyafet İnkılâbı” teşkil etmektedir. Tez üç bölümden oluşmaktadır; Girişte, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar Türk giyim kuşamı ve Türklerin tarih boyunca kullandıkları başlıklar incelenmektedir. Tezin I. Bölümünde; Osmanlı Devleti döneminde kılık kıyafet alanında görülen ıslahat girişimleri ve bu girişimlerin Osmanlı sosyal ve siyasal hayatına etkilerine değinilmiştir. II. ve III. Bölümde ise 1925 ve 1934 tarihli iki kanunla yasallaşan şapka ve kılık kıyafet inkılâplarının öncesinde ve sonrasında basının ve kamuoyunun yaklaşımları, Türk basınının devrimlerin yerleşmesinde ve halk tarafından benimsenmesinde ne gibi bir rol ve işlevinin bulunduğu sorgulanmıştır.

Son olarak, beni bu konuda çalışmaya yönlendiren hocam Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na, çalışmalarım boyunca yardım ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Sayın Yard. Doç. Dr. Bülent Bakar'a, diğer hocalarıma, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Basın Müzesi çalışanlarına ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve Kaan Erdal'a teşekkürü borç bilirim.

Burcu Özcan

İstanbul 2008

ÖZET

Giyim kuşam, insanoğlunun ortaya çıkışından itibaren önce korunma ihtiyacı ve güdüsüyle ortaya çıkmış ancak zamanla insanlığın kültürel, sosyolojik, ekonomik ve teknolojik gelişim süreci boyunca önemli fonksiyonlar kazanmış bir olgu ve ihtiyaç biçimidir.

Başlangıçta çeşitli doğal güç, etki ve şartlardan korunma aracı olarak ortaya çıkıp gelişse de, giyim kuşam zamanla iklim koşulları ve farklılıkları, sanayi ve teknoloji alanındaki gelişmeler, kültürel ve ekonomik alandaki ayrışmalarla birlikte biçimlenmiş ve değışiklik göstermiştir. Bu açıdan giyim kuşam, bir toplumun içinde yaşadığı coğrafi ve iklimsel koşulların, sahip olduğu değer yargılarının, kültürel ve ekonomik özelliklerinin, gelenek ve göreneklerinin en önemli ve doğal göstergelerinden biridir.

Diğer bir açıdan giyim; devletin bireylerini çeşitli yön ve boyutlarıyla ele almasını ve tanımasını kolaylaştıran bir faktördür. Zira bir toplumun giyim şekli ve tarzı o toplumun gelenek ve inançlarını, estetik ve sanatsal özelliklerini tanımada oldukça önemli bilgiler ve doğal ipuçları verebilir. Bu bakımdan giyim kuşam, tarih boyunca çeşitli siyasal oluşumların, iktidarlarına meşruiyet kazandırmak ve sağlamlaştırmak için semboller ödünç aldığı bir unsur olmuştur.

Türkler, İslâmiyetin kabulü ve Anadolu'ya göç hareketi ile birlikte sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda olduğu gibi giyim kuşam alanında da birtakım farklılaşmalara maruz kalmışlardır. Dış görünüş ve giyimde dini sembollerin kullanılması göze çarparken, kadın-erkek giyimi hızla birbirinden ayrılmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti dönemi boyunca kılık kıyafeti, kişinin dinini, mesleğini, sahip olduğu statü ve hatta ait olduğu sosyal grubu gösteren bir araç haline gelmiştir.

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı entelektüelleri, birçok alanda olduğu gibi kılık kıyafet alanında da Batılılaşmanın bir gereği olarak ıslahat girişimlerinde bulunmuşlar ancak muhafazakâr çoğunluğun sert direnci ile karşılaşmışlardır.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte hızlı bir şekilde yürütülen reform hareketi, hemen her alanda kendisini göstermiş, yeni kurulan devlet her yönüyle Batılılaşmayı, çağdaş yaşamın doğal bir gereği olarak görmüştür. Eğitim, hukuk, siyaset ve ekonomi alanlarındaki bir dizi devrim hareketi kısa bir süre içinde sosyal hayatı da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Şapka ve kılık kıyafet inkılâpları, halkın günlük yaşantısını birebir ilgilendirdiğinden, sosyal alanda yapılan yenilik hareketlerinin en önemli olanlarından. Bu inkılâp hareketleri ile Türk kamuoyu bilinçlendirilerek çağdaşlaşma yolunda önemli bir aşama kaydedilmiştir.

ABSTRACT

Clothing, is being a necessity since mankind have appeared, which is lead by the instinct of self protection and then gained significant functions as mankind developed by the means of culture, sociology, economy and science.

Although it initially appeared for being protected from the natural effects, fig transformed and changed because of climate conditions and diversities, improvements in science and industry and the diversities in culture and economic conditions. At this point, fig is one of the most important and natural indicators of a society's geographic and climate conditions, moral fiber, cultural and economic characteristics and traditions.

Besides; clothing is a fact which maintains states and governments to identify their citizens and let approaching with different dimensions to them . Because; a society's clothing style can contribute very important and natural knowledge about their traditions, beliefs and the specialities of their esthetic and art. In this regard; along history, fig has been an element that various political formations borrow symbols for to maintain their power, effectiveness and currency.

By the period of acceptance of Islam Religion and the migration to Anatolia, Turkish people has been exposed some diversities about fig, as well as social, economic and cultural life. Religious symbols seemed to be used widely in appearance and clothing style and the clothing of ladies and men had rapidly got seperated. Especially in the era of The Ottoman Empire, fig had been an indicator of a person's religion, profession, status and even the social class that he belonged to.

As from the 18th Century, sophisticated people of The Ottoman Empire had attempted of some reforms for clothing as well as the other areas in urban life for adapting to the West World but had to face serious and powerful resistances from the conservative side of the society.

But with the acceptance of the republic system, rapidly approached reforms affected all the aspects of the civil and the urban life and the newly founded state - Republic of Turkiye- accepted westernization to be the main necessity of the modern life. A raw of reforms in educational, juristical and economical areas, had been expanded to cover the social life in a short time period.

The Hat Reform and The Clothing Reform were one of the most important movements in the reforms of social areas because of they were interested in daily life of community. With

this reform movements, Turkish public opinion has been made conscious and an important progress on the way of modernization.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.A.M.D.	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
B.C.A.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
B.T.T.D.	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C.	: Cilt
C.H.P.	: Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
M.Ö.	: Milattan önce
s.	: Sayfa
T.	: Tarihsiz
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M.Z.C.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
Y.	: Yersiz
Y.y.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Giyim, insanların en eski tarihlerden itibaren kendilerini çeşitli doğal etkilere karşı savunmak veya adapte olmak için ihtiyaç duydukları bir gereksinimdir ve bu gereksinim insanlık tarihi kadar eskidir. Kılık kıyafet, tarih boyunca ekonomik koşullar, gelenekler, iklimsel şartlar, kültür ve sanat anlayışına bağlı olarak değişmiş, uygarlığın gelişimine paralel olarak da gelişip karmaşıklaşmıştır. Cumhuriyetin ilanına değin Türkler, Orta Asya'dan itibaren giyim kuşam alanında çeşitli aşamalar ve değişimler geçirerek tarihleri boyunca zengin bir giyim kültürünün sahibi olmuşlardır.

İnsan, en eski çağlardan bu yana kendisinin diğerlerinden üstün olduğunu göstermek açısından dış görünüşünü farkını bildirir şekilde bir sosyal etiket olarak kullanmıştır. Giyim kuşamdaki bu farklılaşma zamanla kültürel, ekonomik ve toplumsal farklılıkların da sembolü haline gelmiştir.

Bir toplumun giyim kuşam şeklini ve tarzını belirleyen belli başlı unsurlardan söz etmek mümkündür. Bunların en başında şüphesiz insanoğlunun vücudunu dış etkenlerden koruma içgüdüğü ile sakınmak ve saklamak istemesi gelir. Doğaldır ki bunun için de, yaşadığı coğrafi ve iklimsel koşullar altındaki en uygun malzemeyi kullanacaktır. Bu yüzden kutuplarda, çöllerde, bol yağış alan yerlerde ya da dağlık bölgelerde yaşayan toplulukların farklı giyim kuşam kültürlerine sahip olmaları da son derece doğaldır. Bunun dışında zamanla, aynı topluma ait olan bireyler arasında bile kentlerde ya da kırsal kesimde yaşıyor olmalarına göre giyim tarzlarında bir takım değişiklikler meydana gelmiştir.

Giyimi belirleyen ve kimi zaman da sınırlayan etkenler arasında dinsel inançlar da önemli bir yer tutar. Her inanç sisteminde ruhban sınıfının yani din adamlarının biçimi daha önceden belirlenmiş bir giyim anlayışı vardır. Ayrıca kimi dinsel inanışlarda o dine mensup bireylerin nasıl giyinmesi gerektiği ile ilgili önceden oluşturulmuş kurallar vardır. Bunlar yalnız dinlere göre değil, aynı dinin mezhep ve tarikatlarına göre de farklılık gösterebilir. Yine inanç sistemlerinin ileri gelenlerinin yorum ve görüşleri de o dine mensup kişilerin ne tarzda giyinmesi lazım geldiği ile ilgili güçlü bir yönlendirici etken olması açısından önemlidir. Örneğin; XVI. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin ünlü Şeyhülislamlarından Ebussuud Efendi, devlet ricalinin saf ipek elbise giymelerini, ipek veya gümüş tel atılmış kuşak

kuşanmalarını dine aykırı bulduğunu söylemişti. O dönemde Yahudilerin başlığı olan şapkayı giyen bir müslümanın ise küfür işlemiş olacağını öne sürüyordu.¹

Bireylerin toplum içinde üstlendikleri görev ve sahip oldukları meslek de giyim şekillerini belirleyen bir başka etkidir. Her mesleğin yapılan işe göre kullanılan, o işin zor şartlarına karşı dayanıklı olması gereken ve işi yaparken kolaylık sağlayan kıyafetleri vardır. Örneğin gıda sektöründe çalışanlar için kıyafetlerdeki temel özellik sağlığa uygunluk ve hijyen sağlamak olmalıdır. Toplumsal yaşamda bireylerin farklı meslek alanlarında ustalaşmaları ve işbölümünün yaygınlaşması ile birlikte devletler tarafından çeşitli meslek kolları için tek tip giyinmeyi öngören üniformalar oluşturulmuştur.

Giyim kuşamın şeklini belirleyen bir diğer önemli unsur, bireyin ya da toplumun içinde bulunduğu ekonomik koşullardır. Özellikle günümüz şartları içinde kişi maddi imkânları çerçevesinde giyinebilmektedir.

Yaklaşık son iki yüzyıldır modanın da – bazen bireyleri tek tip ve benzer giyinmeye yönlendirse de - insanların giyim tarzları üzerinde yadsınamaz bir etkisinin bulunduğu rahatlıkla söylenilebilir.

Türkler, daha Orta Asya’da iken zengin bir giyim kültürü geliştirmişlerdir. Orta Asya’dan Karadeniz’in kuzeyine ve Balkanlara, oradan da Orta Avrupa’ya yayılan Türk göçleri ile birlikte bu giyim kültürünün nüfuz alanı genişlemiş ve aynı zamanda karşılaşılan kavimlerle yapılan karşılıklı kültür ve gelenek-görenek alışverişi sonucu zenginleşmiştir. İslamiyetten önceki Türklerin giyim kuşamına ait tarihi vesikalar çok az olmakla birlikte² daha ziyade arkeolojik buluntulardan faydalanılmıştır. Örneğin M.Ö. I. yüzyıldan kalma bir Asya Hun hükümdar ailesine ait olan Noin Ula kurganında 20 çeşit ipekli kumaş, üzerine bir Hun Türkünün portresi işlenmiş olan yün kumaş ve keçeler, Altaylar’daki Pazırık Kurganı’nda ise (M.Ö. II.-I. yüzyıllar) üzeri altınla süslü önu kapalı gömlekler, önleri düğümlü kuşaklar, kaftanlar, aynalar, tokalar, keçe çorap ve çizmeler bulunmuştur.

Bilindiği gibi Bozkır Türkleri göçebe bir yaşam sürüyor ve ekserisi hayvancılıkla uğraşıyordu. Orta Asya’da yaşayan Türkler at kültürü diye de adlandırılan bir yaşam biçimi sürdüklerinden giyimlerinde de süvariliği ön planda tutmuşlardı.³ Bu yüzden Orta Asya’da gelişen giyim kuşam tarzının biniciliğe ve göçebe yaşama elverişli olması ve kıyafet yapılan malzemenin deri olması doğaldır. Giyim eşyaları çoğunlukla koyun, sığır, kuzu ile tilki ve samur gibi av hayvanlarının derisinden yapılırdı.

¹ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1990, s. 204.

² Nurettin Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Ankara 1990, s. 4.

³ Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 209.

Giyilecek şeylerin tümüne o dönem Türkçesinde “don” deniliyordu. Bu da içlik ve dışlık olarak ikiye ayrılırdı.⁴ Genelde vücuda deriden yapılmış içlik ile kaftan denilen bir üstlük giyilirdi.

Giysiler arasında en yaygın olanı kaftandı. Göktürk heykellerinde ve Uygurlarda dize ya da yere kadar uzanan beli kuşaklı, dik veya devrik yakalı kaftanlar görülmektedir.⁵ Kaftanlar, uzun, diz altına veya ayak bileğine kadar sarkan üstlüklerdi. Orta Asya’da kaba, çapan ve şapan gibi adlarla hala giyilir. Kaftanların iki ön ve iki arka eteği vardı. Bazılarında yırtmaç olsa da Türk kaftanları genelde arkadan yırtmaçsız yapılmıştır.⁶ En yaygın olarak giyilen kaftanlar dolman denilen kenarı kürklü kaftanlardı.⁷ Dede Korkut destanında kızlar ve erkekler evlenmeden önce ak kaftan giyerlerdi.⁸ Kaftanların; kapalı yakalıları, V yakalıları, kaytanlıları, kuşaklıları, kol yenleri bol olanlar gibi birçok çeşidi vardı ve kaftanlar sağdan sola doğru kapanırdı.⁹ Kadınların giydiği kaftanlar da erkeklerin giydiklerine benzer, yalnız erkek kaftanları sade olurken kadınlarıki genelde çiçek desenleriyle bezenirdi. Kadınlar da erkekler gibi kaftanların altına dokuma gömlek giyerlerdi. Kadın ve erkek kaftanlarının ikisinde de yakada kürk kullanıldığı olurdu. Kürkler tavşan, tilki veya samur gibi av hayvanlarından elde edilirdi.

Günümüzde pantolon olarak bilinen ve iki bacağı ayrı ayrı içine alacak şekilde vücudun alt kısmını saran giysi, savaşçı ve süvari özelliklerinden dolayı diğer bozkır uluslarıyla beraber dünyada ilk kez Türkler tarafından giyilmiştir. Çok çeşitli kaynaklardaki ortak düşünce pantolonu bulan ve dünyaya yayanların Persler, İskitler ve Hunlar olduğudur.¹⁰ Bu altlıklara eski Türkler “üm” demişlerdir.¹¹ Bu ad Anadolu’ya göç ve islamiyetin kabulünden sonra kullanılmamış, bunun yerini şalvar, çakşır, potur gibi isimler almıştır. Orta Asya’da bu altlıklar genellikle deriden yapılır, kadın ve erkek tarafından benzerleri giyilirdi. Kadın altlıkları bol paçalı, daha süslü ve uzun, erkeklerinki ise daha dar ve sade idi.

Ayağa giyilen ayakkabı Türk giyimini tamamlayan en önemli unsurlardan biriydi ve ayakkabının birçok çeşidi kullanılırdı. Türkler ayakkabıya “etük” derlerdi.¹² Genellikle uzun konçlu, diz kapağına kadar uzayan, keçe veya deriden yapılan çizmeler giyilirdi. Çizme dışında en yaygın giyilen ayakkabı yine deriden yapılarak bağcıklarla bağlamp giyileceği

⁴ Sabahattin Türkoğlu, *Tarih Boyunca Anadolu’da Giyim Kuşam*, İstanbul 2002, s.149. ; Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 209.

⁵ Özden Süslü, *Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara 1989, s. 159.

⁶ S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s.149.

⁷ Ş. Turan, *a.g.e.*, s.210.

⁸ Ö. Süslü, *a.g.e.*,s. 159.

⁹ Ö. Süslü, *a.g.e.*, s. 160–162.

¹⁰ S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 152.

¹¹ Bahattin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1989, s. 93–94. ; S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 153.

¹² Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 210.

ayağa göre şekil verilen çarık idi. Hun devrine ait M.Ö. I. yüzyıl Noin Ula buluntuları arasında kısa konçlu çizme ve M.Ö. II. ve I. yüzyıllara ait Pazırık Kurganı kazılarında keçe çorap ve çizmeler bulunmuştur.¹³ Çizmenin rengi de önemli bir unsurdur. Zira kırmızı çizme Orta Asya’da hükümdarlık sembolü idi.¹⁴

Kadınlara ait “büküm etük” denilen ve erkeklerinkine nispeten daha kısa konçlu özel ayakkabılar vardı. Kadınlar ayrıca terlik, pabuç, çarık, çedik ve mest de giyerler ve bunları pullarla süslerlerdi.¹⁵

İslamiyetten önceki Türk giyiminin tamamlayıcı bir diğer önemli unsuru da kemerdir. Halk gündelik yaşamda genellikle yünden ve deriden yapılan kuşaklarını kaftanlarının üzerine sarardı. Bunların uzun uçları bağlandıktan sonra sarkıtılırdı. Sosyal statüsü ve varlığı daha yüksek olanlar madeni plakalarla ve değerli taşlarla bezeli deriden kemerler takarlardı. Hükümdarların ve komutanların ince deriden kemerlerine hançer, torba, suluk gibi eşyalarını astıkları bilinmektedir.¹⁶ Türklerde delikanlılık çağına girenlere törenle kuşak kuşanırdı.

Türklerin Orta Asya’da kullandıkları bir diğer giyim aksesuarı da tiraz yani kol bandıdır. Bunlar genellikle düz kumaştan yapılan unvan ve mevki simgeleriydi. Ancak üstü yazılı, desenli ve sırmalı olanlarına da rastlanılmıştır.¹⁷

Başlık, insanın giyinme ihtiyacının ortaya çıkışı ile birlikte kullanım alışkanlığı kazanmış önemli bir giyim öğesidir. En eski zamanlardan itibaren başlık, bir insanın sosyal, ekonomik, kültürel, mesleki ve dini statüsünü gösteren bir dış unsur olmuştur.

Başlık Türk tarihinin her döneminde Türk kültürünün önemli bir parçası olmuş hatta ölümlerden sonra mezar taşlarına şekil vermiştir. Türklerin kullandıkları başlıklar dönem ve mekâna göre çeşitli dini, siyasi ya da toplumsal unsurların sembol ve vurgulayıcısı olmuştur.

İslamiyetin kabulünden önce Türkler çok çeşitli başlıklar kullanmışlardır. Bunların en yaygın olarak giyilenlerinden biri börtür. Börtü, tepesi düz bir çeşit külahtı ve genellikle keçe ve çuhadan yapılırdı, kenarlı (sırmalı) olabilirdi. Tamamen hayvan derisinden yapılarak başta taşınan ve konik biçimde olan börtün tüylü bölümü içerde kalır, alt kenarı dışa çevrilirdi. Silindirik olarak kullanıldığı zaman kürklü bölüm tümüyle dışa gelecek şekilde giyilir, bu haliyle 20. yüzyıl başlarında moda olan kalpaklara benzerdi. Börtü önceden hazırlanmış kalıplara göre şekillendirilirdi. Yüksek börtülerin sırmalı ve tepesi devrik olanlarına “üşküf” denirdi. Üşkuf, 1826’ya kadar yeniçeriler tarafından da giyilmiştir. Ancak Orta Asya

¹³ B. Ögel, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁴ Ö. Süslü, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁵ Ö. Süslü, *a.g.e.*, s. 168–169.

¹⁶ Ö. Süslü, *a.g.e.*, s. 173. ; S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁷ Ö. Süslü, *a.g.e.*, s. 171–172.

börklerinin tepesi genellikle düz olurdu. Börk yapımı için en uygun malzeme kuzu derisiydi. Bunun dışında samur ve sincap derisi ile tavşan kürkleri de yaygın olarak kullanılanlar arasındaydı. Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lugati't-Türk'te borkün dört çeşidini kaydetmiştir. Bunlar; sukarlaç, kızıklıg, kuturma ve kıymaçtır. Börk tipleri yüzyıllarca çok az değişikliklerle Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar gelmişlerdir.¹⁸

İslamiyet öncesi Türklerde halk genellikle keçeden yapılmış bork ve külahlar giyerken, askeri başlık olarak "tulga-miğfer" kullanılmıştır. Savaşçıların başını koruma amaçlı kullanılan tulganın tepesi yuvarlak ya da sivri, kulaklık kısımları tek ya da çift boynuzlu olurdu. Enseyi ve boynu çelikten zincir korkuluklarla muhafaza eden biçimleri de vardı.¹⁹

Kadınlar ise başlık olarak sivri bir külah şeklindeki "boğtak" ve Çağatayca kotos sözcüğünden türeyen "hotoz" kullanmışlardır. Hotoz başa konulduktan sonra düşmemesi için çene altından bağlanırdı. Diğer kıyafetlerde olduğu gibi başlıkta da kadın ve erkeğin kullandıkları modeller birbirine benzerdi. Örneğin tüylü ve kürklü borkler hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılmaktaydı. Çoğu erkek başlığı deri veya astragan olarak kadınlar arasında da yaygındı.²⁰ Türk kadınları saçlarına ve yüzlerine önem verdikleri için çok çeşitli ve süslü başlıklar giymişlerdir. Özellikle çoğu zaman birçok değerli taşlarla ve incilerle süslenen ve başa oturtulan taçlar bu gösterişli başlıklardan en zarif olanlarıdır.

İslam öncesi Türk giyim kuşama özellikle Orta Asya döneminde kendine has ve zengin bir içerik sergilemiştir. Bu dönemin en dikkat çeken özelliği kadın ve erkek giyiminin çok yakın ve birbirine benzer olmasıdır. İslamiyetin kabulü ve yerleşik hayata geçiş ile diğer medeniyetlerle etkileşim içine girilmiş, giysiler çeşitlenmiş, giyim hammaddesi deriden dokumaya kaymıştır. Tüm bu gelişmeler esnasında kadın ve erkek, kentsel ve kırsal giyim tarzı ve kültürü de birbirinden ayrılmıştır.

IX. asrın ortalarından itibaren İslam dünyası ile gelişen askeri, siyasi ve ticari ilişkiler sonucunda Türkler gruplar halinde islamiyeti kabul etmeye başlamışlardır. Türklerin islamiyeti kabulü, sadece bir din değiştirme olmayıp aynı zamanda yer değiştirme ve yerleşik hayata geçiş ile tamamlanmıştır. Türkler, islamiyetin kabulü ile yaklaşık aynı zamanda batıya, İran üzerinden Anadolu'ya göç ederek yerleşmişlerdir.

Birçok araştırmacı Türklerin islamiyeti kabul ettikten sonra eski giyim alışkanlıklarını terk etmedikleri konusunda fikir birliğine varmıştır.²¹ Türkler erken dönemde kendi

¹⁸ Ö. Süslü, *a.g.e.*, s. 153–154. ; S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 146–147.

¹⁹ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 10.

²⁰ S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 146–147.

²¹ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 26. ; S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 135.

zevklerine göre geliştirdikleri börk, kalpak, üstlük, ilik, çizme, pabuç gibi giyim eyalarını Anadolu'da da kullanmaya devam etmişlerdir.

Bununla beraber yeni bir dinin kabulü, g edilen yerin iklimsel ve coğrafi koulları ve yerleşik hayata geçiş ile birlikte kıyafetlerde birtakım değişimler olduğu da bir gerçektir. Giyim kuşamın ana malzemesi deri iken yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte bunun yerini muhtelif dokumalar almış, kent ve kırsal kesim giyimleri arasında değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni inanç sisteminin bir gereği olarak kadın ve erkek kıyafetleri giderek birbirinden farklılaşmaya başlamış, kadın giyimi açısından örtünme kavramı ortaya çıkmış ve bu kavram kadın kılığına yeniden şekil vermiştir. Yeni yurt olarak kabul edilen Anadolu'nun iklimi Orta Asya'dan oldukça farklı özelliklere sahip olduğundan daha açık renk ve ince kumaşlar tercih edilmeye başlanmıştır. İslam ncesi deriden yapılan ilik ve altlıklar yerini dokumadan yapılan şalvara bırakmıştır. Gömlek ve cepken gibi üst giysilerinin yerini ise entari ve hırka almıştır. Kaftan, kullanılmaya devam edilmiş ancak daha çok Arapça "bbe" adı ile anılmıştır. Ayağa giyilen deri ya da keçeden ayakkabıların konları kısalmış, şekilleri değişmiştir.

Türkler, Anadolu'ya ilk geldiklerinde buradaki gayrimüslimlerle yoğun bir ticari ilişki içine girmişler ve gayrimüslimlerin ürettikleri dokumaları beğenerek kullanmaya başlamışlardır. Yine Anadolu da yaşıyan yerli halkların, tecbeleriyle geliştirdikleri ve Anadolu iklimine uyum gösteren kıyafetlerinden de yararlanmışlardır.²²

Selçuklular döneminde Anadolu'da yerleşik ve göçebe yaşam bir aradadır. Bu nedenle eski Türk giyim kuşam kültürü etkisini sürdürmüştür. Selçuklu Türklerinde görülen giyim eyalarının İslam ncesi Türk giyim kuşamının devamı ve uzantısı olduğu söylenilebilir. Orta Asya Türklerinde olduğu gibi Anadolu Selçukluları'nda da üstlük olarak çeşitli kaftanlar, bunların içine muhtelif malzemedenden dokunmuş gömlekler, akşır, şalvar gibi ynl ve pamuklu altlıklar, deriden ya da keçeden uzun veya kısa konçlu olmak üzere çizmeler ve arıklar kullanılan başlıca giysiler olmuştur.

İslamiyet ncesi dönemde Türk kadınları genellikle erkeklerinkine benzer deriden giysiler giyerken, İslamiyet kadın giyimine yeni bir görünüm kazandırmıştır. Kadın elbiseleri erkeklerinkine göre daha geniş olmaya başlamıştır. Arap kökenli "entari" Türk giyim kültürüne girmiş, giderek çeşitlenerek  etek, bindallı gibi Türklere özgü formlar kazanmıştır.²³

²² S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 140.

²³ Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 225.

İslam inancının gerektirdiği örtünme olgusu, Selçuklular döneminden başlayarak kentli kadınların giyimini etkilemeye başlamıştır. Selçuklu kadınları evde gömlek, şalvar ve entari giyerdi. Şalvarlar bol paçalı, entariler uzun, bol yenli ve genellikle önden açıktı.²⁴ Anadolu Selçukluları döneminde kadınların başlarını örttükleri, ancak yüzlerine peçe takmadan dolaştıkları bilinmektedir.²⁵ Sokakta vücutlarını tamamen örten üstlükler kullanmışlardır. Bu üstlükler, yüzyıllar boyunca ufak değişikliklerle kadınlar tarafından giyilecek olan ve genellikle şalvar, entari ya da kaftanın üzerine geçirilen çarşaf ve feracedir.

²⁴ Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Ankara 1999, s.3.

²⁵ Melek Sevüktekin Apak, v.d. , *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Ankara 1997, s. 101.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE BAŞLIK VE KILIK KIYAFET

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde giyim, Selçuklular dönemindeki gibi sade ve çeşitlilik azken, devletin gelişip zenginleşmesiyle kılık kıyafet, devletin himayesinde yaşayan her bir unsuru birbirinden ayıracak derecede çeşitlilik göstermiştir. Hem kılık kıyafet hem de kullanılan başlıklar, bir arada yaşayan farklı inanç sistemlerine mensup toplulukları ayırıcı bir sosyal ve dini etiket görevi görmüştür.

Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden birçok yabancı önce bu kıyafet çeşitliliği ve karmaşası karşısında şaşırırsa da genel kanı; Osmanlı giyiminin sade, rahat ve sağlık açısından yararlı olduğudur.²⁶

Devlet, uygulanan merkeziyetçi sistem ile kılık kıyafet konusunda üreticiyi zarara sokmadan tüketiciyi koruma ilkesini benimsemiş, fiyat ve kalite hususlarında birtakım belirlenmeler getirmiştir. Örneğin; dönem dönem alınan kararlarla kaftanların etek ve kol boylarının belirlenenden eksik dikilmemesine, astarın eksik konmamasına, ön açıklık, etek ucu ve kol pervazlarının yapıştirilmayıp dikilmesine karar verilmiştir.²⁷

1.1. Osmanlı Devleti'nde Başlık

Osmanlı Devleti'nde giyimde statüyü temsil eden unsur öncelikle başlıktır.²⁸ Müslümanlar hiçbir zaman ne camide, ne padişah huzurunda ne de sarayda başlarını açmazlardı. Bu onlar için bir terbiye ve edeplilik işareti idi.²⁹

Devletin kuruluşu zamanında halk da, asker de keçeden külah giyerdi. Askeri ve sivil alandaki kıyafet ayrılığı I. Orhan zamanında başlamıştır. Orhan Bey, kardeşi Alaeddin Bey'in tavsiyesine uyarak 1329 yılında tüm askerlere rütbesine göre kırmızı veya beyaz börtler giydirmiştir.³⁰ Bu tarihe kadar Selçuklularda da Osmanlılarda da muntazam bir askeri kıyafet olduğuna dair herhangi bir kayıt yoksa da keçe külahın umumiyetle askeri başlık olarak kullanıldığı söylenebilir.³¹ Orhan Bey zamanında, beyler resmi olmayan yerlerde ve seferde beyaz bört giyerlerdi. Dolayısıyla sarık tören başlığı, bört ise askeri başlıktı. Sivil halk da bu

²⁶ Nurullah Abalı, *Geleneksellik ve Modernizm Açısından Kılık Kıyafet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 189.

²⁷ S. Gürtuna, *a.g.e.*, s. 17.

²⁸ İzzet Kumbaracılar, *Serpüşlar*, İstanbul T., s. 34–35.

²⁹ M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde örf ve Adetler*, (Çev. Zerhan Yüksel), İstanbul T., s. 86.

³⁰ N. Abalı, *a.g.e.*, s. 199.

³¹ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 39.

şekilde börkleri tercih ederdi.³² Burma sarık da yine bu dönemde kullanılmaya başlanmış ve beylerin divana sarıkla gelmesi adet olmuştu.

I. Orhan döneminde başlatılan ve I. Bayezid'e kadar devam eden uygulamaya göre; Hükümet merkezindeki birlikler beyaz külah; taşra birlikleri, paşalar ve yüksek rütbeli subaylar ise kırmızı börk giymişlerdir.³³ Osmanlı Devleti'nde başlıkla ilgili ilk uygulamalardan biri de Kanuni Sultan Süleyman'ın devlet dairelerinin bütün sınıflarının mensuplarına ayrı ayrı elbise ve sarık giyilmesini emretmesidir.³⁴

Osmanlı Devleti döneminde islamiyetten önce de yaygın olarak kullanılan takke, külah, börk, kürklü börk gibi başlıklar kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Osmanlı sultanları başlarına destarlı küçük sarık sarmış, tebrik ve kabuller için tahta oturdukları zamanlarda ise kavuk giymişlerdir. Horasan Türklerinin sardığı sarık şekli olduğu için genellikle "horasani" diye anılan kavuk, I. Osman'dan Fatih Sultan Mehmet'e kadar çok az farkla ilk Osmanlı hükümdarlarının ve devlet ileri gelenlerinin resmi kavuğu olmuştur. Bu kavuğun sarığı genelde 12 metre uzunluğunda çok ince bir tülbindin boydan boya üçe katlanıp toplu iğnelerle tutturulmasıyla sarılırdı.³⁵

Düzenli yeniçeri ordusu kurulmadan önce Osmanlı askeri başlığı olarak kenarları yukarı kalkık kırmızı börk kullanılmıştır. XIV, XV ve XVI. yüzyıllarda Türk askerleri sarık giymemiş, börk kullanmaya devam etmişlerdir. Yeniçerilerin kullandığı börkün yüksekliği 45 santim kadardı ve tepesi arkaya devrilerek omuzlara kadar inerdi. Börkün ön tarafında kaşıklık ya da tüylük denilen bir süs bulunurdu. Bu börkü hem güzel gösteren hem de yeniçerilerin yemek kaşıklarını saklamalarına yarayan pirinçten bir süslüktü.³⁶

Ordu mensupları dışında, ulema sınıfı ve diğer devlet görevlileri kavuk denilen silindirik başlıklar giyer, bunun üzerine de rengi, kumaşı, şekli ve uzunluğu daha önceden belirlenmiş sarıklar sararlardı. Kavuk geleneğinin Türkler arasında Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaygınlaştığı kabul edilmektedir.³⁷ Kavuk, külah ve sarık zamanla çoğalıp yaygınlaşırken ilmiye ve ordu mensuplarının görev ve rütbelerini gösteren birer simge haline gelmişlerdir. Hatta ölenlerin ardından mezar taşlarına yaşarken giydikleri başlıklar işlenmiştir.

Osmanlı Devleti zamanında halk ise genellikle takke veya bezden sarıklar giyerdi. Erkeklerin başında çok çeşitli başlıklar olmakla birlikte genelde içi pamuklu, koyu renkli ve

³² N. Sevin, *a.g.e.*, s. 52.

³³ N. Abalı, *a.g.e.*, s. 199.

³⁴ M. D'ohsson, *a.g.e.*, s. 82.

³⁵ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 45-46.

³⁶ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 56-57.

³⁷ Ş. Turan, *a.g.e.*, s 213.

kenarsız kadife başlıklar kullanılırdı. Rütbesi ve mevki olmayan kimseler sivil kıyafetle birlikte kısa burma sarıklı kavuklar giyerlerdi. Kavuğun rengi isteğe göre değişebilirse de genellikle yeşil kavuk giyilirdi.³⁸ Bunların etrafına çoğunlukla beyaz tülbent sarılırdı. Türkçe sarmak sözcüğünden gelen sarık sözcüğü Müslümanların börk, külah, takke, fes gibi başlıklarına sarılan kumaş ya da tülbent demektir. Bu tür başlıklara Araplar “imame”, Farslar “destar” demişlerdir. İmamenin, Arap kökenli olmayıp Asur ve Mısır uygarlıklarında da kullanıldığı bilinmektedir.³⁹ Zamanla islamın en önemli simgelerinden biri haline gelen sarığın; Araplar için milli, müslümanlar için dini, askeri ve sivil görevliler için mesleki ve Müslüman olmayanlar için onları müslüman olanlardan ayıran önemli sembolik nitelikleri vardı.⁴⁰

II. Mahmut’un fesi kabul ediş tarihine kadar Müslüman halk pek çok çeşit sarık ve kavuklar giymiştir.⁴¹ II. Mahmut’un önce yeni kurduğu düzenli orduya, ardında da devlet memurlarına fes giydirmesi üzerine, önceleri her ne kadar tepkiyle karşılansa da fes kısa sürede Osmanlılığın simgesi haline gelmiş ve hem müslüman hem de gayrimüslim halk tarafından benimsenmiştir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna Hersek’i ilhak etmesi üzerine Avusturya’dan ithal edilen fese karşı Osmanlı milliyetçiliğinin bir simgesi olarak kalpak rağbet görmüş, 1911’de Trablusgarp Savaşı’nda Osmanlı subayları kalpakla Afrika sıcağına dayanamadıklarından; kesilmiş haki renkteki başlıkları genellikle sıcak bölgelerde giyilen kolonyal şapkaları andıracak tarzda katlayıp giymeye başlamışlardır. Bir sene sonra çıkan Balkan Harbi’nde ise bütün subaylar Enver Paşa’nın icat ettiği “Enveriye” giymişlerdir. Enveriye Birinci Dünya Savaşı’nda da “kabalak” adıyla resmi başlık olarak kabul edilmiştir.⁴²

Kadınlar ise sokağa çıkarken çeşitli renklerden yapılmış küçük başlıklar olan hotozlar, başlarını örten ve omuzlarına kadar inen tülbentler veya ipekli kumaşlardan yapılan yaşmaklar giyerlerdi⁴³. Türk kadın giyim kuşam ve süslenmesinin önemli bir kısmı başlıklardır. Osmanlı kadınlarının en sık kullandıkları baş giysisi yaşmaktı. İmparatorluk coğrafyasında ise her bölgenin kendi gelenek ve kültürüne dayanan ve değişiklik gösterebilen çeşitli yerel kadın

³⁸ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 77.

³⁹ Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 212.

⁴⁰ Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 212.

⁴¹ 15.-18. yüzyıllarında Osmanlı Devleti’nde kullanılan bazı başlıklar için **Bkz. Ek 1**.

⁴² Enveriye, Enver Paşa tarafında Birinci Dünya Savaşı öncesinde tasarlanmış askeri bir başlıktır. Enver Paşa bu başlığı Trablusgarp Savaşı sırasında gördüğü İtalyan askeri şapkalarından esinlenerek hazırlamıştır. Enveriye, hasır bir iskelet üzerine kumaş dokunarak imal edilmiş ve Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı askerleri tarafından giyilmiştir. (Bu başlık Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Cephesi’nde görev yapan Mustafa Kemal Paşa tarafından da giyilmiştir. **Bkz. Ek 2**).

⁴³ Ö. Süslü, *a.g.e.*, s.151–152.

başlıkları mevcuttu. Erkeklerin üzerine sarık sardıkları külah biçimli başlık, kadınlar tarafından da giyilmiştir. Zaten sonraki asırlarda da kadınların kullandıkları hotoz ve başlıkların, çağdaşları erkeklerin kullandıklarına çok benzediği görülmektedir.⁴⁴ XIX. yüzyıla gelindiğinde erkek modası kadın başlıklarını etkilemiş, erkek feslerinde olduğu gibi kadınların hotozu da kısalmıştır.⁴⁵

Gayrimüslimlere gelince, başlıklarının biçim ve rengi ile Müslümanlardan ayrılıyorlardı. Sarık zamanla Osmanlı Devleti'nin idaresi altında yaşayan gayrimüslimler tarafından da kullanılmaya başlanınca, bunların sarıklarına ayırt edici renklerde işaretler koymaları zorunluluğu getirilmişti. Osmanlı Devleti'nde farklı zamanlarda çıkarılan birçok ferman ve kanunlarla Müslüman olmayan halkın giyim kuşamı ile ilgili kayıt ve şartlar konmuştur. Örneğin III. Selim döneminde Müslümanların kavuklarının ve pabuçlarının sarı, Ermenilerininkinin kırmızı, Rumlarınkinin siyah, Yahudilerininkinin ise mavi renkte olması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Rumlarının giydiği başlık, festen daha küçük tarbuşlar, Yahudilerinki siyah kumaştan küçük sarıklar, Ermenilerinki ise yukarı kısmı hafif şişik büyükçe kalpaklardı.

Osmanlı giyim kuşam tarihinde birçok ve çeşitli başlık kullanılmış ise de bunların en önemlileri ve kullanıldıkları dönem için birer simge haline gelenleri fes, kalpak ve özellikle II. Meşrutiyet'in ilanının ardından ilk olarak gayrimüslimler tarafından giyilmeye başlanan şapka olmuştur.⁴⁶

Osmanlı Türkleri, şapkayı ilk kez ya Avrupa seyahatleri sırasında ya da İstanbul'daki gayrimüslimlerin başında görmüşlerdir. Falih Rıfkı Atay, geleneksel dönemde Müslümanların, hristiyanın iyisine "makul kefer", kötüsüne "gâvur", beterine ise "şapkalı gâvur" dediğini yazar.⁴⁷ Şapka Osmanlı sosyal hayatına yaklaşık olarak XIX. yüzyıl sonlarında girmiş ve önce gayrimüslimler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Gayrimüslimler Tanzimat'la birlikte fes giyerek müslümanlarla eşit olduklarını ispatlamışlar, şimdi de onlardan farklı olduklarını şapka giyerek göstermek istiyorlardı.⁴⁸ Gayrimüslimlerle veya Batıyla ticari ilişkileri olan ya da eğitim ve resmi görev amacıyla Batıya giden Osmanlı Türkleri arasında da şapkaya ilgi günden güne artmaktaydı.

⁴⁴ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁵ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 78. Hotoz, eskiden kadınların kullandığı, kakiül dışında saçları örten, değerli taşlar, işlemeler ve tüylerle süslü, ön kısmı yüksek ve sokağa çıkılırken üzerine yaşmak bağlanan bir başlıktır.

⁴⁶ Necdet Sakaoğlu, "Değişim Kafada Başlar" *Popüler Tarih*, Sayı: 11, Nisan 2001, s.32.

⁴⁷ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 2004, s. 468.

⁴⁸ Cevdet Kırpık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Sancıları Fes Şapka Çatışması", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 162, Haziran 2007, s. 16.

Bu bakımdan Servet-i Fünun'un kurucusu Ahmet İhsan Tokgöz'ün bir hatırası önem taşır. Ahmet İhsan Bey, Fransız bandıralı bir vapurla 1891 yılında Fransa seyahatine çıkar. Vapur hareket ettiğinde dokuz olan fesli sayısı Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra üçe iner.⁴⁹

1908 yılında Osmanlı Devleti'nin Batılı yaşam etkisinin en fazla görüldüğü şehirlerinden Selanik'te Meşrutiyetin ilanını kutlayanlar arasında çok sayıda hasır şapkalı insan bulunmaktaydı. Yine Meşrutiyetin ilanı vesilesiyle aynı kentin Hürriyet Meydanı'nda bir konuşma yapan Enver Paşa'yı dinleyenlerin çoğunluğu da hasır şapkalı idi.⁵⁰ Birinci Dünya Savaşı sırasında askere enveriye veya kabalak da denilen siperli bir başlık giydiren Enver Paşa, askerlerin başındaki fesi bir oldubitti ile kaldırmak istediği için bu değişikliğin gazetelerde haberinin yazılmasından hoşlanmamıştı.⁵¹

Şapka, gayrimüslimler tarafından kısa sürede benimsenip giyilirken, Müslümanlar için durum farklıydı. Rivayete göre II. Mahmut yeni ordusuna festen önce siperlikli Avrupa şapkası giydirmek istemiş ancak vazgeçmişti.⁵² Yıllar sonra Halide Edip Adıvar'ın babası Edip Bey, Topkapı Sarayı mahzenlerinde vesika ararken bir yığın şapka bulmuş, bundan II. Mahmut'un bunları orduya giydirmeye cesaret edemediği sonucunu çıkarmıştı.⁵³

Müslümanlar şapkaya başta mesafeli durmuşlarsa da XX. yüzyılın başından itibaren Batıyla ilişkilerin artması ve devletin devamlılığını her şeyiyle Batılılaşmasında görenlerin sayısının gündün güne çoğalması ile birlikte şapkaya olan ilgi artmış, şapka medenileşmenin ve modernleşmenin simgesi haline gelmiştir. Şapkayı ilk benimseyen müslümanlar yurt dışında görev yapan üst düzey bürokratlar ve bunların çocukları olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Müslüman kesimin şapkaya olan ilgisi artmış, ancak daha ziyade çocuklar – özellikle kız çocukları- arasında tek tük şapka giyenler görülmeye başlanmıştır.⁵⁴ Ancak bunlar son derece sınırlı örneklerdir ve şapka daha ziyade gayrimüslimler tarafından kullanılmıştır.

II. Abdülhamit döneminde, Osmanlı yönetimine yurt dışında bulunan elçilik görevlilerinin ve çocuklarının şapka giydiğine ve Osmanlı toprakları üzerindeki Rumeli Demiryolu, Su Şirketi gibi yabancı şirketlerin çalıştırdıkları Müslüman işçilere şapka giydirdiğine ilişkin jurnallerin gelmesi üzerine Sultan bunlara şiddetle karşı çıktı. Gerek II.

⁴⁹ C. Kırpık, *a.g.m.*, s. 16.

⁵⁰ Paul Dumont, *İsyançı Günlerin Albümü: Selanik 1850–1918*, İstanbul 1999, s. 240–241, aktaran Cevdet Kırpık, *a.g.m.*, s.16.

⁵¹ Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi: Mustafa Kemal Neler Yaptı*, İstanbul 1960, s. 145–146.

⁵² N. Sevin, *a.g.e.*, s. 118.

⁵³ F. R. Atay, *a.g.e.*, s. 469.

⁵⁴ C. Kırpık, *a.g.m.*, s. 17.

Abdülhamit gerekse ondan sonraki padişahlar zamanında şapka, dinin ve devletin genel değerlerine aykırı bir başlık olarak değerlendirildi ve Devlet tarafından şapka giyilmemesine ilişkin bazı tedbirler alındı. II. Abdülhamit Osmanlı elçilik memurlarının şapka giymelerini kati surette yasakladı, ancak halka toplumsal tepki ve baskının dışında bu çeşit bir yaptırım uygulanmadı.⁵⁵

II. Meşrutiyet'ten sonra gelişen Batılılaşma akımının başlıca temsilcilerinden İctihad dergisi sahibi Abdullah Cevdet'in 1910'da İstanbul'a yerleştikten sonra Sirkeci semtinde şapka giymek ve eşiyile yan yana yürümek cüretini gösterebilmesi de Müslüman kesimin gözlerinin şapkaya alıştırılması bakımından önemli bir ayrıntıdır.

Bununla birlikte II. Meşrutiyet'in hemen ardından patlayan 31 Mart Olayı'nda (13 Nisan 1909), İttihat ve Terakki düşmanlarından olan ve olayın beyni sayılan Derviş Vahdeti, Volkan Gazetesi'nde 14 Nisan'da kaleme aldığı yazıda şöyle demektedir: "Askerler arasında konuşuluyor... Bize şapka giydirmek isteyen millet reisini, sadrazamı istemeyiz. Meclis-i Mebusan ne edecekse şeriatı tatbik ederek yapmalı". İkdam gazetesi de kaçanların başlarına şapka giyerek kaçtıklarını yazıyordu.⁵⁶

Sonuç olarak şapka Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında müslümanlar arasında bir Batılılaşma ve medenileşme unsuru olarak ön plana çıkmış, şapka üzerine yapılan tartışmalar cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam etmiştir.

1.2. Osmanlı Devleti'nde Kılık Kıyafet

Osmanlı giyiminin temellerinin Orta Asya'ya kadar uzandığı bilinmektedir. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı kıyafetleri, temel biçim ve kesimleriyle anayurtta giyilenlerle benzerlik göstermiş, XIX. yüzyıldan itibaren ise Avrupa modasının Saray'dan başlayarak büyük kentleri etkisi altına almasıyla değişikliğe uğramıştır.

1.2.1. Erkek Giyimi

Şalvar, gömlek ve üst giysisi olarak kullanılan entari, kaftan ve hırkalar Osmanlı erkek giyimini oluşturan temel parçalardı.⁵⁷ Bu giysiler çoğunlukla Hint kumaşlarından yapılırdı ve kumaşların kalite ve fiyat bakımından birçok çeşitleri vardı.⁵⁸

⁵⁵ Cevdet Kırpık, *a.g.m.*, s. 21.

⁵⁶ Orhan Koloğlu, *İslamda Başlık*, Ankara 1978, s. 61.

⁵⁷ N. Abalı, *a.g.e.*, s. 196.

⁵⁸ Sebahaddin Doras, Şerafeddin Kocaman, *Osmanlılar Albümü: Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafetleri, Destanlaşmış Osmanlı Zaferleri, Osmanlılarda Sivil Kıyafetler*, İstanbul 1988, s. 135.

Kaftan, entari gibi uzun, önden açık, kollu bir üst giysisidir. Genellikle kemha kumaştan yapılır ve törenlerde giyilirdi. Kaftanın uzun düz bir üstlük olan entariden farkı Osmanlı kıyafetleri içinde en çok önem verilen ve itibar gösterilen giysi olması idi. Osmanlı sultanları da giyimlerine her zaman önem vermiş, kaliteli ve gösterişli kaftanlar giymişlerdir. Padişahın, ailesinin ve saray çalışanlarının kıyafetleri yine saray bünyesindeki atölyelerde dokunur, bu atölyeler yeterli olmadığı zaman ise İstanbul ve Bursa'daki diğer atölyelere sipariş verilirdi. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren ölen sultanların giysileri saklanmış ve böylece Osmanlı giyiminin en güzel örneklerinden olan birçok kaftan günümüze kadar ulaşabilmiştir. Kaftanın kullanımı entariden çok daha eskidir ve Orta Asya'ya kadar uzanır. XIX. yüzyıl başlarında erkeklerin geleneksel giysileri yerine Avrupa tarzı ceket ve pantolon giymeleri üzerine kaftan bir süre kadınlar tarafından giymeye devam edilmiş, aynı yüzyılın sonlarına doğru kadınlar da kaftan yerine Batılı tarzda mantolar kullanmaya başlamışlardır.

Entariler, kaftana göre daha hafif, ince ve sade kumaşlardan yapılan giysilerdi. Etek boyu ayak bileklerine kadardı ve önü açıktı. Osmanlı giyiminde kullanılan önden açık, uzun kollu, boy entarisinin kesimi ile paralellik gösteren en eski örneklere Pazırık Kurganı'nda rastlanılmıştır.⁵⁹

Sivil halk mevsimlere göre kıyafetlerini değiştirirdi. Saray mensupları ve ileri gelenleri padişahla birlikte, belirlenmiş günlerde bahar, yaz, güz, kış kılıklarına girerlerdi. Padişahın mevsimlik kıyafetini değiştireceği bir memur vasıtasıyla ilan edilir ve bütün saray halkı ve devlet erkânı ona göre giyinirdi.⁶⁰

Erkekler bellerine içine mendil, para, silah vs. koydukları bir kuşak bağlarlardı. Halktan olan erkekler yalnız şalvar, gömlek ve kuşak bağlayarak başlarına yumuşak bir takke ve üzerine ince bezden bir sarık sararlardı. Elbisenin altına önden ve arkadan aynı şekilde kapalı olan bir iç donu giyilir, göğüslerinde para, süslemeler, çeşitli eşyalar, hüviyet cüzdanları, mendiller taşırldı.⁶¹ Göğüslerdeki cepleri bir nevi çanta işlevi görürdü.

Erkek giyiminde altlık olarak; bele kuşak takılarak, potur, çakşır ve ağılı şalvar giyilirdi. Halk genel olarak sokakta dolaştığı elbiseyi evde taşımaktan hoşlanmaz, bu yüzden evde harmani, entari gibi daha rahat ve hafif giysiler giyerlerdi. Kavuklarını da kavuk kalıplarına koyarak başlarına ince bir takke geçirirlerdi.⁶²

⁵⁹ Lale Görünür, "Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanışları", *İTÜ Dergisi*, Sayı: 1, Aralık 2006, s. 61.

⁶⁰ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 107-108.

⁶¹ N. Abalı, *a.g.e.*, s. 189.

⁶² Şevket Rado, *Aletler ve Adetler*, İstanbul 1987, s. 56.

Özellikle Fatih Sultan Mehmet devrinden sonra kürk erkekler tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kürkler yılın belirli mevsimlerinde giyilir ya da çıkarılırdı. Bu günler yine padişaha göre ayarlanır, padişah kürkünü çıkaracağı zaman bütün halk ve saraylılar da çıkarırlardı. En değerli kürk olan siyah tilki kürkünü padişah giyerdi.⁶³ Esnaf, köylü ve asker koyun, kuzu, sincap, tilki, tavşan kürkleri giyer, bunlar gülkurusu, nefti, mavi ya da fes rengine boyanırdı.

II. Mahmut'un 1826 yılında yeniçeriliği kaldırması ve yeni bir ordu kurmasından sonra, önce bu ordunun modern tarzda kıyafetler giymesi sağlanmış ardından çıkarılan bir kanunla devlet memurlarının da ceket ve pantolon giymesi kararlaştırılmıştır. Şehirli halk da kısa zamanda başlarından sarı atıp fes takmaya, şalvar ve çakşır yerine ise pantolon ve uzun bir ceket türü olan setre giymeye başlamışlardır. O dönemde diz kapaklarına kadar inen, tek sıra düğmeli siyah, nefti, lacivert, kurşuni, bej, kahverengi setreler ve Avrupa'da giyilenlerden farksız olan süslü ve işlemeli kolalı gömlekler, kolluklar, boyunbağları İstanbul'da moda olmuştur.

Askeri kıyafetlere gelince, Osmanlı askeri teşkilatının esasını oluşturan yeniçerilerin kıyafetleri rahat hareket etmelerine imkân verecek şekilde idi. Diz kapaklarına kadar inen, önü ilikli, yakası rahat, kolları ve yenleri kızıl aba, bunun altında lacivert potur, belde lacivert bir kemer, başlarda ise börk bulunmaktaydı.⁶⁴ Üçüncü Selim'in 1792'de Bostancı Ocağı'na bağlı olarak kurduğu Nizam-ı Cedit askerleri boy cepkeni giyerlerdi. Elbiseleri ne renk olursa olsun başlarında kırmızı barata vardı. Bacaklarına elbiselerinin renginde kısa bir çakşır, ayaklarına "serhatlık" denilen kırmızı çizme giyerlerdi. Zabitler bellerine kemer yerine ince bir şal bağlarlar, kılıçlarını da bunun yanındaki çengele takarlardı. 1792'de ilk kurulan Nizam-ı Cedit'in Birinci Ortası baştan ayağı kırmızı, ikinci ortası ise mavi renkte giyinirdi. Daha sonraları üstü kırmızı altı mavi olmak üzere bu kıyafetlerin birleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre; başlarına Bostancıların börkü gibi yaturmalı kırmızı börk, sırtlarına önü sık sarı düğmeli gömleğimsi kısa bir ceket, bacaklarına "sıkma" denilen yukardan dizlere kadar bol, baldır tarafları içten kopçalanmış bir potur giyerler, bellerine sarı tokalı beyaz bir kemer, kemerin sol tarafındaki çengele de bir nefer kılıcı takarlardı. Ayaklarında kırmızı yemenileri vardı.⁶⁵ 1827'de II. Mahmut'un girişimleri ile çağdaş İngiliz ve Fransız üniformaları esas tutularak Avrupa askerleri gibi setreli, pantolonlu, apoletli ve çift düğmeli üniformalar kabul edildi. Devlet ricali ve memurlarla şehir halkı da Avrupalı sivil

⁶³ S.Doras, Ş. Kocaman, *a.g.e.*, s. 135.

⁶⁴ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 56-57.

⁶⁵ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 111-113.

şehirliler gibi giyinmeye başladı. Meşrutiyet Dönemi askeri kıyafeti ise haki uzun pantolon, haki ceket ve kahverengi kalpaktan ibaretti. Kalpakların tepesinde takanın sınıfını belirten renkleri vardı. Bütün subayların pantolonlarının kenarları kırmızı şeritli idi ve kurşuni kaput giyerlerdi. Subayların üniformaları tek sıra dokuz düğmeli lacivert setre ve pantolundu. Bu subay üniformaları Birinci Dünya Savaşı'nda terk edildi ve yerine boz renkte gündelik kıyafete benzer gizli düğmeli üniformalar giyildi.⁶⁶

Osmanlı Devleti'ndeki kılık kıyafet ayrımı özellikle farklı dinden, mezhepten, meslekten olanları ayırması bakımından önemlidir. Bir elbisenin rengi, kumaşı, cinsi giyen kişinin makam ve rütbesini gösterirdi. Bunun yanında giysinin rengi de giyenin ait olduğu toplumu ve dini inancı yansıtır. Peygamberimizin rengi olduğu kabul edildiğinden bir gayrimüslimin kuşağı bile yeşil renkte olamazdı. Müslümanlar, hristiyanlar tarafından çok giyildiği için siyah rengi de sevmezlerdi.⁶⁷

Gayrimüslim erkekler, Müslüman olanlardan elbiselerinin rengi ve taktıkları başlıklarla ayırt edilmekteydiler. Örneğin Yahudiler başlarına yukarı doğru genişleyen silindir şeklinde bir başlık takmaktaydılar. Başlığın alt kısmı renkli bir türbanla çevriliydi. Genellikle geniş bir kuşakla bağlanan bol şalvarla sade bir elbiseden oluşan Osmanlı gayrimüslim erkeklerinin giysilerini üste giyilen geniş kollu ve koyu renkli cübbeler tamamlamaktaydı. III. Selim döneminde bir kıyafet düzeni oluşturularak Müslümanların sarı kavuk ve ayakkabı giymelerine karar verilmiştir, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı, Rumlarınki siyah, Yahudilerinki ise mavi idi.

Osmanlı erkekleri ayaklarına ayakkabı olarak çoğunlukla mest çizme ya da çarık giyerlerdi. Burun kısmı sivri kesilen deriden yapılan, topuk ve yan kısımlarına ip geçirilerek şekil verilen çarık, daha çok köylü halk arasında yaygındı. Avrupa kıyafetlerinin benimsenmesine kadar Türkler siyah ayakkabı giymezi.⁶⁸

1.2.2. Kadın Giyimi

Türk kadın giyiminin en önemli özelliği yüzyıllar boyunca aynı geleneksel çizgiyi koruması ve sokakta giysinin kumaşı dışında kişilerin maddi gücünü yansıtan veriler taşımamasıdır.⁶⁹ Ekonomik koşullar, Osmanlı kadınının dış görünüşe yansımamış, kumaşın kalitesi dışında model, renk veya çeşitte zengin ile fakir arasında herhangi bir ayrım

⁶⁶ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 142.

⁶⁷ Metin And, *İstanbul: 16.Yüzyılda Kent, Saray, Günlük Yaşam*, İstanbul 1993, s. 195.

⁶⁸ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 121.

⁶⁹ S. Gürtuna, *a.g.e.*, s. 3.

görülmemiştir. Ayrıca Müslüman ve gayrimüslim kadınların giyimi de benzerdir. Gayrimüslim kadınlar Müslüman kadınlar gibi giyinmeye özen göstermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Orta Asya ve Selçuklu kadın giyim kuşam ve süslenme geleneği devam etmekle birlikte; devletin zenginleşmesi ve sınırlarının genişlemesi ile meydana gelen kültür alışverişi sonucunda zengin ve gösterişli bir giyim şekli ortaya çıkmıştır.

Osmanlı kadınının yüzyıllar boyunca küçük değişikliklerle devam edegelen giyim kuşamının en önemli öğeleri şalvar, hırka, entari, kaftan ve gömlektir. Osmanlı kadınının giydiği üstlükler erkeklerinkine benzerdir.⁷⁰ Birçok yabancı gezgin de, Osmanlı kadını ile erkeğinin kıyafetlerinin çok benzediğini, Türk kadını evi dışında başı açık olarak görmediklerini ifade etmiştir.⁷¹

Osmanlı kadını yüzyıllar boyunca sokak giysisi olarak ferace, yaşmak, çarşaf ve peçeyi kullanmıştır. Ferace, önden açık, bedeni ve kolları bol, eteği yere kadar uzun, yakasının kesimi dönemlere göre biçim değiştiren ancak genellikle yuvarlak veya V yakalı olan sokağa çıkarken giyilen bir üst giysisi idi. Feracelerin bele kadar olan kısmı sık düğmeli, belden aşağısı düğmesiz olurdu.⁷² Feracenin renk ve kumaşı değişebilirse de genelde ipek ya da cuhadan yapılırdı. Bunların üzerine kışın kürk giyilirdi. Geleneksel Türk kadın sokak giyimi yüzyıllar boyunca yapılmış çok az değişikliklerle, üst kısma vücuda oturan, önden bele kadar ilikli, alt kısmı açık bırakılmış bol kesimli uzun veya kısa yenli, ipekten feraceler, başı boynu örtüp omuzlardan aşağı sarkıtılmış uçları püsküllü yaşmaklardan oluşmuştur.

Yaşmak, kadınların sokakta ferace ile kullandığı, genellikle bir parçası baştan çeneye, diğer parçası çeneden başa doğru bağlanan iki bölümden oluşan, feracenin üstünden sarkıtıldığı gibi yakanın içinde de olabilen, zenginlerin ve saraylıların kolalayarak kullandığı beyaz bir örtüydü.⁷³ Yaşmaklar ense kısmının altından tutturulurdu. Ferace, XVI. yüzyılda Osmanlı kadınının sokak giysisi haline gelmiş, yüzün yarısını kapayan yaşmak ise XVII. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır.

XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadar iki buçuk asırlık bir tarihi olan ferace ve yaşmağın pek çok şekli vardı. Modası sekiz on senede bir gözle görülür bir şekilde değişen feraceler genelde koyu yeşil olup, yasaklara rağmen gülkurusu, pembe, eflatun, fıstıki ve kırmızı feraceler kadınlar tarafından giyilirdi.

⁷⁰ M. And, *a.g.e.*, s. 194-196.

⁷¹ S. Gürtuna, *a.g.e.*, s. 10.

⁷² N. Sevin, *a.g.e.*, s. 96.

⁷³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Ankara 1946, s. 606.

Osmanlı kadınının ev giysileri ise; çeşitli biçimlerde şalvarlar, topuklara kadar inen uzun yenli bürümcükten gömlekler, hırkalar ve genellikle yakasız önden açık üstlükler olan entarilerdi. Üçetek tarzında entariler ve içlerine giyilen bürümcük gömlekler şalvar ve bunların üzerine giyilen hırka ya da entarilerle tamamlanırdı. Hem Osmanlı kadınının hem de erkeğinin en yaygın giyim eşyalarından biri olan şalvarın birçok çeşidi vardı. Dar, büzgülü, uzun, bilekten bağlı, düz-verev kesimli şalvarlar en çok giyilenler arasındaydı. Şalvarların geniş paçalılarına çakşır, dar paçalılarına potur denirdi. Kadınların gömlekleri ise erkeklerinkine benzerdi ancak kolları ve kenarları işliydi. Çoğunlukla taftadandı. Biçim, renk ve desen bakımından kadın ve erkek şalvar ve gömlekleri birbirinden ayrılırdı.

Kadınların giyiminde sosyal ve ekonomik statülerini ifade eden en önemli unsur elbisenin süslenmesine verilen önemdi. Kürk ve mücevher Osmanlı kadın giyiminin en önemli süsleme unsurlarıydı.⁷⁴ XVIII. yüzyılda kürk, kadınların her mevsimde kullandıkları bir aksesuar haline gelmişti. Erkekler de, kadınlar da çeşit çeşit kürk giyer ve bunları diledikleri renklerde kaplatırlardı. Sırma işlemeli hafif kuşaklar da bu yüzyılda moda olmaya başlamıştı. Daha önce bu kuşakların yerine kemer takılırdı.⁷⁵

XVIII. yüzyılın ilk yarısında özellikle Lale Devri'nde renkli ferace ve yaşmaklar moda olmuştur. Feracelerin yakası genişlemiş, yaşmakların kumaşı şeffaflaşmış ve yaşmaklar daha gevşek bağlanmıştır.⁷⁶ Bu yüzyılda sokak giyiminde olduğu gibi ev giyiminde de değişimler görülmüş, giysilerin yakalarında derin kesimler ve eteklerde yırtmaçlar ortaya çıkmıştır. Önceki yüzyıllarda yuvarlak olan yakalar, bu dönemde derin U, V ya da oval kesimlerle dikkat çekmektedir.⁷⁷

XIX. yüzyıla gelindiğinde kadınlar, Beyoğlu'ndaki terzilere Paris modasına uygun elbiseler diktirmeye başlamış ve feraceler Avrupa modasına uydurulmaya çalışılmıştır. Feraceler göğüsten bir iğne veya fiyonkla tutturulmuş, etekleri ve etrafı dantelle süslenmiştir. Kısa kol, dantel eldiven, dantelli şemsiye kadınların vazgeçilmez aksesuarları haline gelmiş, başlardaki hotozlar yükselmiş, bazı kadınlar hotoz yerine fes giymeye başlamışlardır.⁷⁸

Feraceden sonra Osmanlı kadınlarının en çok tercih ettiği sokak giysisi olan çarşaf ilk kez II. Abdülhamit zamanında, 1892'de kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Avrupa'da elbiselerde kabarık kol modası çıkınca, İstanbullu kadınlar da bu kabarık kolları en iyi o sırada Bağdatlı Arap kadınlarının giydiği çarşafın muhafaza edeceğini düşünmüşlerdir.

⁷⁴ N. Abalı, *a.g.e.*, s. 191.

⁷⁵ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 101.

⁷⁶ S. Gürtuna, *a.g.e.*, s. 33.

⁷⁷ S. Gürtuna, *a.g.e.*, s. 37.

⁷⁸ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 120.

Çarşaf, Avrupa usulü değişiklikler ve süslerle Osmanlı kadınının yeni sokak giysisi olmuştur. II. Abdülhamit çarşafın erkekler tarafından da kullanılarak suiistimal edileceğini düşünerek giyilmesini engellemeye çalışmış ise de çarşaf birkaç sene içinde ferace ve yaşmağın yerini almıştır. Meşrutiyete kadar çarşaf lar genellikle koyu renk ipekli kumaştan yapılmıştır. İlk başlarda peçeler sadece siyah renkte iken Meşrutiyetten sonra yünlü kumaştan her renkte çarşaf yapıldığı gibi peçenin rengi de çarşafa uydurulmuştur. Çarşaf lı sokak giyimi çanta ve şemsiye ile tamamlanmıştır.⁷⁹

Ferace modası kalkınca hanımlar kır ve bahçe gezmelerinde çarşaf la gezmektense daha hafif şeyler giymeyi tercih etmişler, Avrupa kadınlarının yazlık kumaştan hafif mantolarına benzer yeldirmeler giymişlerdir. Bu yeldirmelere “maşlah” da ilave edilmiştir. Maşlah, eni boyu bir, dört köşe bir kumaştan yapılırdı. Etrafı ve arkası işlemeli, tek parça ve kolları yarık bir çeşit üstlüktü.

Saraylı kadının giysilerine gelince; elbise ve mefruşat için kullanılan kumaşlar çoğunlukla hassa nakkaşlarınca hazırlanan desenlere göre saraydaki özel atölyelerde dokunmuştur. Geleneksel Osmanlı kadın giyiminin özelliklerini taşıyan saraylıların giysilerinde kadife, kemha, çatma, diba, seraser, atlas, canfes, serenk, tafta gibi kumaşlar tercih edilmiş, ipekli dokumalara katılan altın ve gümüş tellerle de elbiseler değerlenmiştir.

Gayrimüslim kadınların sokak kıyafetleri ise müslüman Osmanlı kadınının giysilerinden hemen hemen farksızdır. Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki hristiyan ve musevi toplumlar geleneksel kıyafetlerini yaşatmışlar, ancak sokağa çıkarken çarşaf, ferace, yeldirme kullanmışlar ve başlarını örterek müslüman topluma ayak uydurmuşlardır. Birçok yerli ve yabancı gözlemci, gayrimüslim kadınların Türk kadınlarına öykündüklerini, ferace kullandıklarını, ancak yaşmakla yüzlerini örtmediklerini, yaşmaklarını veya şal örtülerini omuzlarına atıp sarkıttıklarını belirtmiştir.⁸⁰ Rum, Yahudi, Ermeni, İstanbul'da yaşayan tüm kadınlar ayaklarına kadar inen elbiseler giymişler,⁸¹ yalnız ferace renklerinde bir ayırım görülmüştür. Müslüman kadınlar kırmızı, mavi ve koyu yeşil gibi renkleri, gayrimüslim kadınlar ise daha açık renkleri tercih etmişlerdir.

Hükümet çıkardığı çeşitli emirname ve düzenlemelerle zaman zaman hem müslüman hem de gayrimüslim kadınların giydiği kıyafetlerin rengini, kumaşını biçiminin nasıl olması gerektiğini halka duyurmuştur. Örneğin; 1568'de Saray'dan İstanbul kadısına gönderilen bir hükümle gayrimüslim kadınların ipek pervazlı ala çuha kaftan, atlas ve kutnu kumaşından

⁷⁹ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 131-132.

⁸⁰ S. Gürtuna, *a.g.e.*, s. 44.

⁸¹ Fuad Carım, *Kanuni Devrinde İstanbul*, İstanbul 1964, s. 138.

kaftan, ala şalvar, ala tülbent ve Müslümanların giydiği içedik ve yaşmak cinsi ayakkabılardan giymeleri fiyatları arttırdığından yasaklanmıştır. Aynı yıl çıkarılan başka bir hükümle gayrimüslim kadınların ferace giymemeleri, eski kanunlarda da belirtildiği gibi Bursa kutnusundan fistan giymeleri, şalvarlarının sadece açık mavi olması ayaklarına da başmak yerine kundura ve şirvani giymeleri, Ermeni kadınlarının da ferace yerine fahir fistan ve mavi şalvar giymeleri istenmiştir. 1577 tarihinde İstanbul kadısına gönderilen başka bir hükümle; gayrimüslimlerin giysilerle ilgili kurallara uymadıkları için tekrar uyarılmaları, Müslümanlara özgü kıyafetlerle gezmemeleri istenmiştir.⁸² III. Ahmet döneminde ise kimi kadınların bazı hafif Hıristiyan kadınları taklit ederek açık saçık ve süslü elbiseler giyerek sokakta gezinmelerini yasaklayan bir emir çıkarılmıştır. Ancak bir süre sonra eski halin devamı ve hatta bu giyimin iffetli kadınlar arasında da yaygınlaşıp eşleri ile aralarının açılmasına sebebiyet vermesi üzerine böyle hareket edenlerin şiddetle cezalandırılacağı ihtar olunmuştur. III. Ahmet'in oğlu III. Mustafa da kadın kıyafetleriyle alakadar olmuş, kadınların açık renk çuhadan büyük yakalı ferace giymelerine mani olunarak, koyu yeşil, güvez ve nefti gibi koyu renkli çuhadan yapılmış ve küçük yakalı ferace giymelerini emretmiştir. Aksi şekilde giyinen kadınların cezalandırılacağı, bunların terzilerinin de dükkânlarının kapatılarak uzak yerlere sürüleceklerinin altı çizilmiştir.⁸³ Hatta III. Selim bile, kadınların sokakta uzun yakalı ve parlak renkli ferace giymesinin yasaklanması ile ilgili bir emirname çıkarmıştır.⁸⁴

1890 yılında ise bu kez II. Abdülhamit cuma namazından sonra Teşvikiye'den sarayına dönerken yolda siyah çarşafı ve çok ince siyah peçeli, tam manasıyla örtünmemiş bazı kadınlar görmüş, bunların hristiyan mı yoksa müslüman mı olduğu konusunda tereddüde düşmüştür. O sıralarda kimi erkeklerin de hırsızlık gibi maksatlarla çarşaf giydiğini iştmiş olduğundan kadınların çarşaf giymelerinin yasaklanmasını emretmiştir.⁸⁵

XIX. yüzyılda Avrupa modasının da tesiriyle gayrimüslim kadınların sokak giysileri, ayakkabı renkleri dışında Müslüman kadınlarınkinden ayırıcı bir özellik taşımamaktadır. 1835–1839 yılları arasında Türkiye'de bulunan Alman Mareşal Helmuth von Moltke, o dönemde Türk kadınlarının sarı, Ermenilerin kırmızı, Rumların siyah Yahudilerin mavi renkte ayakkabı giydiğini gözlemlemiştir.⁸⁶

⁸² S. Gürtuna, *a.g.e.*, s. 17-18.

⁸³ Rukiye Bulut, "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri Ve II. Abdülhamit'in Çarşafı Yasaklaması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 8, Mayıs 1968, s. 34.

⁸⁴ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 120.

⁸⁵ R. Bulut, *a.g.m.*, s. 35.

⁸⁶ Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s. 38.

Osmanlı kadını, ayakkabı olarak en çok deriden, topukları çivili terlikler⁸⁷ ve yemeni, pabuç, çizme, lastik mest ve kalloş kundura kullanmıştır.⁸⁸ Evde ya da bahçede dolaşırken ise yüksek tahta altlı ve işlemeli nalınlar giymeyi tercih etmiştir.

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kadın modası ve giyimi de baskıdan kurtulunca, Avrupa modasına bağlı olarak etekler daralmış, bu dar elbiselerin üstüne çarşaf yerine elbisenin kumaşından pelerinler giyilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılın sonunda kadın modası bir iki sene farkla Paris veya Londra'dakinden farksızdır. 1918'lere gelindiğinde çarşafın özellikle büyük şehirlerde unutulmaya yüz tuttuğu dikkat çekmektedir.⁸⁹ Birinci Dünya Savaşı sırasında sosyal hayata katılan kadın, giyiminde süsten ziyade kullanışlılık ve rahatlığı esas alarak gündelik elbisesinin üzerine sade bir pelerin giymeye başlamıştır. Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarına değin modanın da etkisiyle kadın giyimi kendiliğinden çeşitli aşamalar geçirerek bir Batılılaşma seyri izlemiştir.

1.3. Başlık ve Kılık Kıyafet İle İlgili İslahat Girişimleri

Osmanlı Devleti'nde bilhassa XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra devletin kurum ve kanunları bozulmaya başlamış ve merkezi yönetimdeki bu bozuklukların eyaletlere de sıçramasıyla devletin siyasi birlik ve bütünlüğünü tehdit eden gelişmeler baş göstermişti. Bütün bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren ıslahata muhtaç olduğu gerçeğini ortaya koymuştu.

İlk bilinçli Batılılaşma teşebbüsü Karlofça ve Pasarofça Anlaşmaları ile sona eren savaşların ardından geldi. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın emriyle batıya elçiler yollandı, matbaa getirildi, gemicilik, denizcilik ve belediye hizmetlerinde iyileştirmeler yapıldı. Avrupa'dan alınan bu yenilikler, özellikle İstanbul'da sosyal ve kültürel yaşam üzerinde Fransız etkisini de beraberinde getirdi. Halkın bu Frenk tarzı yaşayışa tepkisi, doğuda İran'la başlayan savaştan gelen olumsuz haberlerle patladı. XVII. Ağa Bölüğü Yeniçerisi Patrona Halil ve beraberindeki isyancıların başlattığı ayaklanma sonucunda III. Ahmet tahttan feragat etti, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve bazı ileri gelen devlet adamları idam edildi.

1730'da çıkan bu isyandan Fransız İhtilali'nin ilk etkilerinin hissedilmesine kadar yapılan ıslahatlar çoğunlukla askeri alan ile sınırlı kalmıştır. Fransız Devrimi İslam dünyasını gerçek anlamda etkileyen ilk büyük Batı fikir hareketi idi. Fransız Devrimi'ne kadar Batı ile

⁸⁷ M. And, *a.g.e.*, s. 194-196.

⁸⁸ Enise Yener, *Eski Ankara Kadın Kıyafetleri ve Giyiniş Tarzları*, Ankara 1955, s. 23.

⁸⁹ N. Sevin, *a.g.e.*, s. 140.

Osmanlı Devleti arasında sayısız temas olduysa da Reform ve Rönesans gibi ilk Avrupalı hareketler Osmanlı topraklarında herhangi bir etki uyandırmamıştı.⁹⁰ Fransız Devrimi'nin ilk etkileri III. Selim tahttan indirilmesine sebep olacak reform girişimleri ile kendini göstermiş, III. Selim'le askeri alanda başlayan ıslahat hareketi, II. Mahmut zamanında genişleyerek devam etmiştir.

Aslında II. Mahmut dönemi modernleşme hareketlerinin bir uzantısı olan ancak O'nun ölümü ile oğlu I. Abdülmecit döneminde (Kasım 1839) ilan edilen Tanzimat Fermanı Türk modernleşme tarihinin en önemli adımlarından biridir. Ferman, modern ve bürokratik bir devlet yapısı öngörmüş, vatandaşlık kavramını getirmiş ve tüm vatandaşlara kanunlar önünde eşitlik vaat etmiştir. Tanzimat Fermanı geleneksel dönemden farklı olarak toplum hayatında dini köken farklılaşmasını kaldırmıştır. Böylece toplumu meydana getiren çeşitli dini kökene sahip insanlar sosyal alanda eşit kabul edilmiştir. Tebaanın eşitliği ilkesi uyarınca Müslüman olmayanların başlarına ve ayaklarına giydiklerinin biçimi ve rengi ile Müslümanlardan farklı görünmeleri geleneğine son verilmiştir.

XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde reform hareketleri, Meşrutiyetin İlanı ve Kanun-i Esasi anayasasının kabulü ile devletin siyasi yapısını değiştirmeye yönelecek kadar ileri gitmiş durumdaydı. B. Lewis'in de ifade ettiği gibi XIX. ve XX. yüzyıllarda Türkiye ya modernleşmek ya da mahvolmak durumundaydı ve XIX. yüzyıl Osmanlı reformcuları her ne kadar devletin devamlılığını sağlayamadılarsa da daha sonra yapılacak olan daha köklü bir modernleşme hareketinin zorunlu temelini kurmuş oldular.⁹¹

1.3.1. Başlıkla İlgili Islahat Girişimleri

II. Mahmut'un fesi kabul ediş tarihine kadar Osmanlı Devleti'nde bütün Müslümanlar sarık ve kavuk kullanmakla beraber devrin tarzına ve kişinin sosyal statüsüne göre bunların pek çok çeşidi vardı. Basit sarığı giymek herkesin hakkı ise de vatandaş istediği başlığı giyemezdi. Bu başlığın aynı zamanda tek başına bir üniforma görevi üstlendiğini göstermektedir.⁹² Gayrimüslimlerin başlıkları ise küçük farklarla Müslümanlarınkinden ayrılıyordu. Osmanlı Rumlarının giydiği başlık festen daha küçük tarbuşlar, Yahudilerinki siyah kumaştan küçük bir sarık, Ermenilerinki ise yukarı kısmı hafif şişik büyükçe kalpaklardı.

⁹⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 2004, s. 41.

⁹¹ B. Lewis, *a.g.e.*, s. 126.

⁹² Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*, İstanbul 1995, s. 103-104.

II. Mahmut, yeniçerilikle birlikte onların giydiği askeri kıyafeti de kaldırınca yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye için yeni bir başlığa ihtiyaç duyuldu. O dönemde yeniçerilerin resmi başlığı sayılan şubaranın güneş ve yağmurdan çabuk etkilenmesi, fakat gerçekte yeniçerilere dair tüm izlerin yok edilmesi istendiği için, ki bunun için II. Mahmut'un yeniçeri mezar taşlarındaki külahları bile kırdırıldığı söylenir,⁹³ yeni bir askeri başlık aranmaya başlandı.⁹⁴ Şubara, çuhadan yapılmış yuvarlak tepeli ve dilimli bir başlıktı. Biçim olarak bostancıların giydiği baratayı andırıyordu. 1808'de Sekban-ı Cedit'e de giydirilmişti.⁹⁵ Yeni başlık arayışları sürerken Serasker Hüsrev Paşa'nın İstanbul'a gelirken donanmasındaki askerlere giydirdiği fes uygun bulundu, 1829 Nisanında kabul edilerek yürürlüğe kondu.

Fes giyme zorunluluğu 1829'dan itibaren din adamları ve kadınlar dışındaki tüm Osmanlı vatandaşlarını kapsadı. Gayrimüslimler eşitliğin bir simgesi olarak gördükleri fesi memnuniyetle kabul ettiler.⁹⁶ Cübbe ve sarık giymek yalnızca ulemaya müsaade edildi. Böylece Osmanlı Devleti'nde kılık kıyafet birliğinin sağlanması için ilk girişim II. Mahmut tarafından yapılmış oldu.

Reşat Ekrem Koçu'nun aktardığına göre fes, Kuzey Afrika'nın batısında Fas'ın Fes şehrinde icat edilmiş bir baş giysisidir, bütün Osmanlı topraklarında ve diğer bazı Müslüman memleketlerinde yayılmış ve giyilmiştir. Osmanlı Devleti'ne ilk girişi askeri alanda kullanılmak üzere 1827-1828'dir. Anadolu'nun M.Ö. çağlarında Frigya kralı Midas'ın icat ettiği "Frigya külahlı"nın fesin dedesi olduğu sanılmaktadır. Frigyalılardan sonra bu çeşit kırmızı külahları Romalılar, Bizanslılar ve İtalyanlar da giymişlerdir.⁹⁷ Ayrıca II. Meşrutiyet yıllarında milli bir nitelik kazanan fesi ilk kullananların Cezayir ve Tunuslu korsanlar olduğunu düşünenler de vardır.⁹⁸

Hristiyan ya da Avrupa kökenli olmamasına rağmen, sarık ve kavuk o dönem için İslam dinini sembolize eden başlıklar olduğundan ulema fese de karşı çıkmıştır. Bunun üzerine II. Mahmut, halkın da fesi kullanabileceğine dair fermanlar çıkarmış ve fes, askerler ve memurlar dışında giyilme zorunluluğu olmamasına rağmen kısa sürede halk tarafından benimsenip yaygınlaşmıştır. Fes giymeyen ve başlık çeşitliliğini sürdürenlere halk tarafından "başıbozuk" denilmeye yine bu dönemde başlanmıştır. Arnavutluk, Makedonya, Bosna ve

⁹³ F. R. Atay, *a.g.e.*, s. 469.

⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Asakir i Mansure'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadrazam Taktiri ve II. Mahmut'un Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, XVIII, Sayı: 70, Ankara 1954, s. 224.

⁹⁵ Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 217.

⁹⁶ C. Kırpık, *a.g.m.*, s. 15.

⁹⁷ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1975, s. 113.

⁹⁸ Mehmet Emin Elmacı, "Fes-Kalpak Mücadelesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 42, Haziran 1997, s. 28.

Bağdat'ta fese karşı isyanlar çıkarken, İstanbul'da da bir ayaklanma olmuş ve caddede görülen sultan halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁹⁹

O dönemde fes Osmanlılar için bir ilerencilik sembolü idi, kaldı ki Osmanlı topraklarının her yerine yayılmış değildi. Özellikle Türkler, şehirli Araplar ve Hristiyan ve Yahudi tebaa arasında benimsenmişti.¹⁰⁰

Fes kullanımı ile birlikte Osmanlı toplumsal hayatına yeni meslek grupları da girmiş (fes yapımcıları, fes kalıpcıları -fes, yapımından ileri gelen bir özellikle kolayca deforme olduğundan kalıpcılar tarafından kalıba çekilmekteydi- ve fesin rüzgârdan dolaşan püskülünü açmak üzere sokaklarda dolaşan çoğu Yahudi çocuklarından püskül tarayıcıları¹⁰¹), ayrıca fesi daha ucuza imal etmek için Eyüp'te Defterdar'da Feshane adıyla bir imalathane kurulmuştur. XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti, fes üretimi konusunda önemli bir talebi karşılayamama sorunu ile yüz yüze kalmıştır. Yerli üretici yüksek rakamlara ulaşan fes ihtiyacını karşılayamamış ve açık Avrupa'daki üreticiler tarafından kapatılmaya çalışılmıştır. 1900'lerin başında yıllık fes tüketimi yaklaşık olarak 6,5 milyonken, büyük kentlerde erkeklerin hatta on yaşından büyük çocukların fessiz gezmesi ve fessiz fotoğraf çektirmesi bile ayıp sayılmaya başlanmıştır.¹⁰²

Başlangıçta tepkiyle karşılanan ve II. Mahmut'a "gâvur padişah"¹⁰³ denilmesine neden olan fes, devletin son zamanlarında İslam dininin bir simgesi haline gelmiştir. Hatta 1903 yılında II. Abdülhamit süvari ve topçu askerlerine fes yerine kalpak giydirmek isteyince ulema ve softalar fesin din ve iman alameti olduğunu ileri sürerek itiraz etmişlerdir¹⁰⁴. Özellikle Balkan savaşlarında Yunanlı askerlerin, esir Türk subay ve erlerin feslerine haç çizmeleri fese dini bir anlam yüklemiş,¹⁰⁵ yine bu dönemde İstanbul'daki gayrimüslimlerin şapka giymesi fese olan bağlılığı arttırmıştır.¹⁰⁶

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i ilhak etmesi üzerine kamuoyunda Avusturya mallarına karşı bir boykot kampanyası başlatılmış ve bu esnada başlıkla ilgili de bir değişim yaşanmıştır. Gazetelerde "İstibdat başımızda püsküllü bir belaydı hamdolsun onu defettik, ikinci püsküllü bela da bu Avusturya

⁹⁹ Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, (Çev. Fethi Ülkü), Ankara 1983, s. 87-88.

¹⁰⁰ P. Gentizon, *a.g.e.*, s. 90-91.

¹⁰¹ Seçil Akgün, "Şapka Kanunu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV, Sayı: 25, Ankara 1982, s. 71.

¹⁰² Önder Küçükerman, *Feshane Defterdar Fabrikası: Türk Giyim Sanayi Tarihindeki Yeri*, Ankara 1988, s. 165.

¹⁰³ Ziya Şakir, *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul 1957, s. 18.

¹⁰⁴ F.R. Atay, *a.g.e.*, s.469.

¹⁰⁵ O. Koloğlu, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁰⁶ O. Koloğlu, *a.g.e.*, s. 34.

ticaretidir”¹⁰⁷ gibi haberlerin yer aldığı günlerde Türklerin Orta Asya’dan getirdikleri ancak zamanla unuttukları ve Müslüman olmayan tebaa tarafından rağbet gören kalpak güncellik kazanmış ve halk fes yerine keçe külah ve kalpak kullanmaya başlamıştır.¹⁰⁸ Türkler, İslamiyetin kabulünden ve Batıya göçten sonra kalpağı bırakıp İslami başlıkları tercih etmişler, kalpak özellikle gayrimüslim hekim ve tercümanlar tarafından giyilmeye başlanmıştı. 1842’de Sadrazam İzzet Mehmet Paşa yayımlattığı bir fermanla Müslüman olmayanların özellikle de Ermenilerin kalpak giymelerini zorunlu kılmıştı.¹⁰⁹ XIX. yüzyılın sonunda kalpak Türkler arasında tekrar moda oldu. Meşrutiyet önemine ordu mensupları ve polis teşkilatında giyilmesine karar verildi ve kalpak böylece askeri bir mahiyet kazandı.¹¹⁰ Kalpak bir süre sonra da Kurtuluş Savaşı’nın, Milli Mücadelenin ve Kuva-yı Milliye’nin simgesi haline gelmiştir.

Şapka inkılâbına kadar başlık üzerine yapılmak istenen bir başka değişiklik girişimi de Enver Paşa’dan gelmiş, Birinci Dünya Savaşı sırasında özellikle sıcak memleketlerde çarpışan askerler için yeni başlık düşünen Enver Paşa “enveriye” ya da “kabalak” denilen güneş siperli başlığı icat etmiştir.¹¹¹ Enveriye, sadece askerler arasında kullanılmıştır.¹¹²

1.3.2. Kılık Kıyafetle İlgili İslahat Girişimleri

Osmanlı Devleti’nde kılık kıyafet ile ilgili ıslahat girişimleri her zaman Batılılaşma hareketi ile paralel bir seyir izlemiştir. Batılılaşma, önce askeri alanda, sonra erkek giyiminde, en son da kadın modasında kendini göstermiştir.¹¹³

Osmanlı Devleti’nde II. Mustafa’dan itibaren zaman zaman kâh hristiyan tebaanın kıyafetlerine, kâh hizmetçilerin ya da esnafın giyimlerinde yaptığı israfa müdahale edilmiş¹¹⁴ ise de konumuzu teşkil eden kılık kıyafetle ilgili ilk ıslahat girişimi, III. Selim’in (1789–1807) Nizam-ı Cedit adlı reform girişimi hareketinde görülür. O’nun Nizam-ı Cedit askerine Avrupa askerilerinin kıyafetine benzer bir kıyafet giydirmeye çalışması tepkiyle karşılanmış, Mayıs 1807’de yamaklar Avrupa tarzı üniforma giyme emrine karşı ayaklanmışlardır. Asilerin lideri Kabakçı Mustafa kısa sürede yüksek çevrelerden destek bulunca bu ayaklanma III. Selim’i

¹⁰⁷ *Sabah*, 12 Ekim 1908, aktaran M. E. Elmacı, *a.g.m.*, s. 28.

¹⁰⁸ M. E. Elmacı, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁰⁹ Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 220.

¹¹⁰ Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 220.

¹¹¹ F. R. Atay, *a.g.e.*, s. 469

¹¹² S. Akgün, *a.g.m.*, s. 71.

¹¹³ Hülya Tezcan, “Topkapı Sarayı Müzesi Giyim Kuşam Koleksiyonu Saray Kıyafetleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, XI, Ankara 2000 s. 524.

¹¹⁴ E. Yener, *a.g.e.*, s. 141.

tahtından etmiş ve Nizam-ı Cedid Ordusu dağıtılmıştır. Yine O'nun zamanında müslümanların serpuşlarının ve ayakkabılarının sarı, Ermenilerin kırmızı, Rumların siyah ve Yahudilerininkilerin de mavi olması kabul edilmiştir.¹¹⁵

III. Selim'den sonra en ciddi ve radikal girişimler 1808 yılında tahta çıkan II. Mahmut tarafından yapılmıştır. II. Mahmut Osmanlısı, siyasi bir varlık olarak eski gücünden çok şey kaybetmiş, çeşitli iç ve dış tehlikelerle karşı karşıya, Fransız ihtilalinin etkisiyle sarsılmıştı ve bu bunalımı aşmak için Sultan, modernleşme hareketine hız verdi. “Ben halkımın müslümanını camide, hristiyanını kilisede, musevisini havrada tanımak isterim” diyerek farklı inançlar arasındaki kılık ve başlık ayırımına son verdi.¹¹⁶ Avrupalı giyimi Saray'a soktu. Memurlar ve askerler için kıyafet birliğini esas alarak setre ve pantolon giyilmesine karar verdi. Dini görevliler dışında bütün herkese kavuk giymeyi yasakladı. Bu yenilikleri takiben Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdı.

Batılı anlamda modern Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı ile yeni bir ordu kurdu ve bu ordu için elbise olarak topluklara kadar inen bir pantolon, vücuda sıkıca oturan bir ceket ve potin giyme zorunluluğu getirdi.¹¹⁷ Bunu bir süre sonra devlet memurlarına pantolon ve ceket giyme zorunluluğu izledi. Bu giyim giderek Tanzimat giyim kuşamı denilen bir tarz yarattı.

II. Mahmut bu orduda kullanılması için Avrupa'dan çeşitli başlık numuneleri getirtti ise de kenarlı olanları ibadette zorluk yaratacağı düşüncesi ile ve Avrupalı kökeni yüzünden kabul edilmedi. Bunun üzerine 1827 yılında, dayanıklı ve ucuz olduğu için daha kullanışlı olması açısından püskülünün biraz kesilmesi şartıyla Tunus'ta kalyoncu neferlerinin giydiği fes onaylandı.¹¹⁸ Tunus'tan ilk ihtiyaç için 50.000 fes getirildi, İstanbul'da daha ucuza nasıl üretilebileceği görüşüldü ve ithalat konuları ile iştiğal etmesi için bir fes nazırı atandı.¹¹⁹

Orduya fes giydirilmesinden iki yıl sonra ulema ve din adamları dışındaki tüm Müslüman ve gayrimüslim uyrukların eski serpuş ve giysilerini bırakıp fes, setre ve pantolon giymeleri buyruldu.

Kılık kıyafetle ilgili düzenlemeler II. Abdülhamit zamanında da devam etmiştir. Bu dönemde sivil ve memurların Avrupa tarzı giyinmeleri yönünde kararlar çıkınca giyilmesi zorunlu tutulan Avrupalı bir erkek kıyafeti olan redingot, “İstanbulin” adı ile revize edildi,

¹¹⁵ Nuri Köstüklü, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, II, Ankara 2002, s. 249.

¹¹⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Ankara 1996, s. 170.

¹¹⁷ Asakir-i Mansure alaylarının elbise ihtiyaçlarının nasıl temin edildiği hususunda bkz: Mübahat S. Kütükoğlu, “Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Kıyafeti ve Malzemesinin Temini Meselesi”, *Atatürk'e Armağan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, İstanbul 1981, s. 519-605.

¹¹⁸ S. Akgün, *a.g.e.*, 70.

¹¹⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 224.

Osmanlılaştırıldı. İstanbul, İstanbullu terzilerin buluşu olduğu için bu isimle anılmıştır. Osmanlılık imajı ile bağdaşmayan ve büsbütün frenkvari olan redingota göre daha sade ve kullanışlı olan bu giysi, uzun etekli, sade ve kullanışlı bir ceket türü idi.¹²⁰

Osmanlı Devleti'nde kimi zaman kılık kıyafet ve kimi zaman da başlıkla ilgili olarak yapılan değişikliklerin temel amacı genel olarak toplumdaki kıyafet karmaşasına bir son vermektir. Ancak değişikliklerle ilgili kararlar çoğunlukla halkı bağlayıcı nitelikte olmamış, memur ve asker sınıfı ile sınırlı kalmıştır.

¹²⁰ Necdet Sakaoğlu, "İstanbul", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1994, s. 253. **Bkz. Ek 3.**

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAPKA İNKİLÂBİ

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasının hemen ardından yurdun çeşitli yerlerinde başlayan milli cereyanlar, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın resmi görevle Samsun'a çıkışı ile liderini bulmuş, üç buçuk yıla yakın, son derece sıkıntılı ve zorlu bir mücadele döneminden sonra Türk milleti zafere ulaşmıştır. Bundan sonraki dönem milli egemenliğe dayanan genç ve bağımsız Türk Devletinin ve Türk toplumunun büyük çağdaşlaşma atılımlarına sahne olmuş, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde bir dizi siyasi, sosyal, ekonomik, hukuksal ve kültürel inkılâp birbiri ardına gerçekleştirilmiştir.

1923'e kadar Türk entelektüelleri, daha önceki batılılaşma çabalarına rağmen genel olarak Osmanlı kültür ve siyaset mirasının dışına çıkamamışlardı. Fakat 1923 Türkiyesi, yeni iktidar elitinin yönetimi altında devrimci bir yapılanmaya gitmiştir.¹²¹

Türk milletini çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak için ardı ardına birçok reform gerçekleştirilmiştir. 1922'de Saltanat kaldırılmış, Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edilmiş, 1924 yılında Hilafet kurumu lağv edilmiş, Şeriyye ve Evkaf Vekâleti kapatılmış, yine Mayıs 1924'de adliye reformu yapılmış, aynı yıl Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış ve 1925 ve 1934'de şapka ve kılık kıyafete ait düzenlemelerle Türk milletine medeni ve modern bir görünüm kazandırılmıştır.

2. 1. Atatürk'te ve Türk Kamuoyunda Şapka Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Şapka, Atatürk'ün 23 Ağustos – 31 Ağustos 1925 tarihleri arasında yaptığı Kastamonu gezisinde başına giymesinden evvel de zihnini meşgul eden bir mesele idi. Özellikle Meşrutiyet yıllarında başından geçen fesle ilgili birkaç anısı, O'nun şapka devrimini yaparken gösterdiği kararlılığın temelini oluşturan olaylar olarak değerlendirilebilir.

Bunlardan ilki 1908 yılında İttihat ve Terakki tarafından teşkilat meseleleri için Trablus'a gönderildiğinde başından geçmiştir. Bindiği vapurun Sicilya'ya uğraması üzerine açık araba ile kısa bir gezintiye çıkan Mustafa Kemal, başındaki fesle alay eden Sicilyalı

¹²¹ Mimar Türkkahraman, *Siyasal İktidarların Meşrulaştırılmasında Sembollerin Rolü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 1997, s. 78.

çocuklarla ilgili olarak tepkisini yıllar sonra şöyle dile getirmişti: “Sicilyalı çocukların terbiyesizliğinden fazla Türk kafasının neden böyle yabancı bir başlığa esir olduğuna kızmıştım.”¹²²

Şapkaya ilişkin bir başka anısı da ilk Avrupa seyahati sırasında başından geçmiştir. Kendisi, bu anısını Yakup Kadri’ye şöyle anlatmıştır:

“Benim ilk Avrupa seyahatim baştanbaşa bir kepezelikti. Bu, Meşrutiyetin ilanından hemen biraz sonra idi. Binbaşı Selahattin Bey isimli bir arkadaşla Paris’e gitmeye karar vermiştik. İlk işimiz o zamana kadar hiç sivil giyinmediğimiz için bir hazır esvap mağazasına koşmak oldu. Gerçi böyle bir yolculuk için lazım olan şeylerin neden ibaret olduğu hakkında hiçbir fikrimiz yoktu ama ne ise, gene kendi zevkimize göre bir iki kat esvap aldık. Benimki geniş kırmızı satrançlı nefli bir kostümdü. Arkadaşımınki zannedirim buna yakın bir şeydi. Ben ne olur ne olmaz diye bavulun içine şapka koydurdum. Binbaşı Selahattin Bey “İstemez ben fesle gideceğim” dedi. “Olmaz birader” dedim, “Sen ne bilirsin fesin itibarı şimdi yükseldi. Görmüyor musun Meşrutiyetin ilanından beri bütün Avrupa matbuatı bizi meth ede ede bitiremiyor.” Ben gene ihtiyatı elden bırakmadım. Hududu geçer geçmez şapkamı başıma geçirdim. O zaman göre ilk Avrupa istasyonu Belgrat... Bizim arkadaş tren durur durmaz fesli başını trenden dışarıya uzattı. Gülümseyerek ahaliye bakıyor. Sepetlerle dolaşan satıcılardan birini çağırıyor, başlıyor pazarlığa... Satıcı bir kelime Türkçe anlamıyor, o bir kelime Sırpça konuşmuyor. Derken aralarında ne oldu bilmiyorum. Seyyar manav çocuğunun başı kızdı ve yüzünü şiddetli tehevürle buruşturarak Binbaşı Selahattin Bey’in suratına şu hakareti savurdu: “Tuh, Turkos.” Bereket versin ki tren hareket etmişti. “Gördün mü birader” dedim. O gene kanaatinde kararlı, fesini terk etmek istemiyordu. Paris’e vasıl olunca manzaramız artık umumi bir şaşkınlık ve istihza mevzuu teşkil etmeye başladı... Bu esnada o zaman Paris Sefareti’nde ataşemiliter olan Ali Fethi Bey imdadımıza yetişti. Bizi görür görmez “Bu ne hal, bu ne kıyafet!” dedi.”¹²³

Atatürk’ün şapkayla ilgili bir diğer anısı, 1910’da Topçu Rıza Paşa ve Ali Fethi Bey’le Osmanlı ordusunu temsilen Picardi manevraları için Fransa’ya gittiği sırada başından geçmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları bu manevralara başlarında astragan kumaştan yapılmış, tepesi kubbe şeklinde ve sınıflarına göre renk ve sırma taşıyan kalpaklarla katılmışlardı. Toplantılarda, her akşam harita üzerinde bir sonraki günün hareketleri üzerinde tahminlerde bulunuluyordu. Kendisi de ertesi günkü hareketlerle ilgili tahminini söylemiş,

¹²² F. R. Atay, *a.g.e.*, s. 471.

¹²³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İstanbul 1946, s. 101–102. ; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III, İstanbul 1981, s. 234–235.

ertesini gün haklı olduğu anlaşılmıştı. Ancak akşam yemeğinde yanına oturan yabancı bir Miralay; “Dün akşam sizin dediğiniz herkesinkinden doğru idi, fakat ne diye şu tuhaf başlığı giyersiniz? Başımızda bu oldukça kimse kafanıza itibar etmez” demişti.¹²⁴

Diğer bir anı Arnavutluk İhtilali günlerine aittir. İhtilali bastırmakla görevli Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak görevlendirilen Mustafa Kemal, askerlerin başlarındaki sıkılmış limona benzer başlıklarla perişan bir görünüm arz ettiklerini fark etmişti. Kumaştan yapılan kalıp yüzü görmemiş bu takkelerle asker karda, yağmurda yürüyor, geceleri de onu çıkarmadan yatıyordu.¹²⁵ Bu konuda neler yapılabileceği konuşulurken Mustafa Kemal, şapkayı önermiş, Harbiye Nazırı ise şartların henüz müsait olmadığını söylemişti.¹²⁶

Mustafa Kemal'in, gençliğinde başından geçen bu olayların da etkisiyle şapka ile ilgili fikirlerini, inkılâbın gerçekleştiği 1925'den çok daha önceleri belirlediği anlaşılıyor. Zira daha 1919 yılında Erzurum Kongresi'nin bittiği 7–8 Temmuz gecesi sabaha karşı, Mustafa Kemal Paşa yanında bulunan Mazhar Müfit Kansu'ya şapka ile ilgili düşüncelerini açmıştır. Mazhar Müfit Kansu'nun anılarında aktardığına göre o gece aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

"Mazhar, not defterin yanında mı?" diye sordu. "Hayır, Paşam" dedim. "Zahmet olacak ama bir merdiveni inip çıkacaksın. Al gel!" dedi. Hemen aşağıya indim. Not defterimi alıp geldim. "Defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya (kalem mahsus müdürü), bir de sen bileceksin. Şartım bu" dedi. Süreyya da, ben de, "Buna emin olabilirsiniz Paşam" dedik. Paşa, bundan sonra, "Öyle ise önce tarih koy!" dedi. Koydum: 7–8 Temmuz 1919. Sabaha karşı. Tarihi sayfanın üzerine yazdığımı görünce, "Pekâlâ, yaz!" diyerek devam etti: "Zaferden sonra şekl-i hükümet cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu bir. İki: Padişah ve hanedan hakkında zaman gelince icap eden muamele yapılacaktır. Üç: Tesettür kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir. Bu anda gayri ihtiyari kalem elimden düştü. Yüzüne baktım... "Neden durakladın?" deyince, "Darılma ama Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var" dedim. Gülerek, "Bunu zaman tayin eder. Sen yaz!" dedi. Yazmaya devam ettim: Beş: Latin harufu kabul edilecek. "Paşam, kâfi, kâfi" dedim ve biraz da hayal ile uğraşmaktan bıkmış bir insan edasıyla, "Cumhuriyetin ilânına muvaffak olalım da üst tarafı yeter!" diyerek defterimi kapadım ve koltuğumun altına

¹²⁴ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, İstanbul 1973, s. 108–109. ; F. R. Atay, *a.g.e.*, s. 67.

¹²⁵ Cihan Aktaş, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık Kıyafet Ve İktidar*, İstanbul 2006, s. 165.

¹²⁶ N. H. Uluğ, *a.g.e.*, s. 411.

sıkıştırdım. İnanmayan bir adam tavrı ile "Paşam, sabah oldu. Siz oturmaya devam edecekseniz hoşça kalın!" diyerek yanından ayrıldım."¹²⁷

Daha sonraları Atatürk, bu yazılı notları çeşitli defalar ortaya getirmiş ve haklılığını herkese hatırlatmıştı. M. M. Kansu bu süreci ise şöyle anlatıyor: "Çankaya'da akşam yemeklerinde, birkaç defa, "Bu Mazhar Müfit yok mu, kendisine Erzurum'da şapka giyilecek, Latin harufu kabul edilecek dediğim ve bunları not etmesini söylediğim zaman, defterini koltuğunun altına almış ve bana hayalperest olduğumu söylemişti" demekle kalmadı, bir gün mühim bir ders de verdi. Şapka inkılâbını ilan etmiş olarak Kastamonu'dan dönüyordu. Ankara'ya avdet ettiği anda otomobille eski Meclis binası önünden geçiyor, ben de kapı önünde bulunuyordum. Manzarayı görünce gözlerime inanamadım. Kendisinin ve yanında oturan Diyanet İşleri Reisi'nin başında birer şapka vardı. Kendisi neyse ne... Fakat kendisini karşılamaya gelenler arasında bulunan Diyanet İşleri Reisi'ne de şapkayı giydirmişti. Ben hayretle bu manzarayı seyrederken, otomobili durdurttu, beni yanına çağırdı ve birden, "Azizim Mazhar Müfit Bey, kaçınıcı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun?" deyiverdi. Bu bir lâtifeydi, fakat mahcup eden bir lâtife..."¹²⁸

1923 yılı Nisan ayında Çankaya Köşkü'nde, Atatürk'ün yanında bulunan yedi sekiz kişiden birinin "Bir gün başımıza şapka giyebilecek miyiz?" sorusuna Atatürk şöyle cevap vermişti: "Şapkayı önce Bahriyelilere giydiririz, onlar halka seyrek göründüklerinden göze batmazlar; sonra ordu giyer, bu askerlik işi olduğu için kimse karışamaz. Onları göre göre münevverler de alışmaya başlar."¹²⁹

1925 yılına gelindiğinde Şeyh Sait ayaklanması bastırılmış, basının bir kısmı gerici ayaklanmaları teşvik ettiği iddiasıyla susturulmuş, muhalefet partisi aynı gerekçe ile kapatılmıştı. İnkılâpların yerleşmesindeki etkisi tartışılmayacak olan Takrir-i Sükûn, 4 Mart 1925'de yürürlüğe konmuştu. Bu ortamda Mustafa Kemal Paşa, fese karşı bir reform hareketine karar verdi. Çok kısa bir sürede fesin yerine Avrupa tarzı bir başlık olan şapkanın geçmesini sağlayacak güçlü bir eğilim baş gösterdi.

Zaten Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra Türk ordusu Avrupa tarzı kepler giymeye başlamıştı, ancak bunların henüz siperlikleri yoktu. İlk olarak Muhafız Alay Komutanı İsmail Hakkı Teke önderliğinde askere şapka giydirilmeye başlanmış, askerlerin bu başlıkları talim

¹²⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, Ankara 1966, s. 131-132,

¹²⁸ M. M. Kansu, *a.g.e.*, s. 132.

¹²⁹ *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1939 İsmail Habip Sevük, "İnkılâplar ve O", Aktaran Nezahat Özcan, "Atatürk'ün Kastamonu Ziyareti ve Bu Ziyaretin Önemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX, Sayı: 57, Kasım 2003, s. 1279.

sırasında ve evlerine dönerken de giymeleri kararlaştırılmıştı.¹³⁰ 1925 yılı ilkbaharında önce Ankara'daki Cumhuriyet Kuvvetleri güneşlikli başlıklar giydiler. Kısa bir süre sonra jandarma ve Deniz Birlikleri de aynı başlığı kullanmaya başladılar. Böylece şapka - tıpkı II. Mahmut'un fesi ilk kez yeni ordusuna giydirmesi gibi- önce ordunun tamamına giydirilmiş oldu. Ekim 1924'de İstanbul'da Belediye Meclisi üyesi Dr. Refik Bey, oturum esnasında sağlık nedeni ile fes ve kalpağın çıkarılması için izin istemiş, Belediye Başkanı da sağlık mazereti olanların başı açık oturabileceğini söylemişti.¹³¹ 1925 yılı yazında Adana'da bir doktor gazetelere, halka güneş çarpmalarından korunmak için şapka giymelerini öğütleyen demeçler verdi. 1 Temmuz 1925'de Diyanet işleri Reisi Rifat Efendi gazetelere verdiği beyanatta İslamiyetin özel bir kılığı olmadığını ve her ferdin istediği elbise ve başlığı giyebileceğini ifade ediyordu.¹³² Birkaç gün sonra Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, yaptığı açıklamada şapka meselesi etrafında uzayıp giden dedikodulardan dolayı üzgün olduğunu belirtiyor ve ekliyordu: "Cumhuriyet kanunları böyle şeylerle meşgul değildir. Herkes giyeceğinde serbesttir. Hiç kimsenin kıyafet işlerine müdahaleye hakkı yoktur. Türk Cumhuriyeti kanunlarında serpuş, kıyafet meselesiyle alakadar hiçbir madde yoktur. İnkılâp din ile dünya işlerini ayırmıştır. Aksi hareket edenler Cumhuriyet kanunlarının en ağır cezalarını çekerler."¹³³

1925 yaz ayları boyunca basında şapka ile ilgili tartışmalar sürmüştür. 12 Temmuz'da Hâkimiyet-i Milliye baş makalesini Avrupalı şapkalarla ilgili bazı gazetelerde devam eden tartışmalara ayırmıştır. Makalede, şapka meselesini asılsız telkinlerle dava haline sokan bir milletin nasıl medeni sayılabileceği sorulurken, doğuda ilk cumhuriyeti kuran Türk milletinin medeni ve fikri seviyesinin böyle bir tartışmaya girmekten çok uzak olduğu ifade ediliyordu. Türkleri medeniyete yaklaştıran her hareketi bir din münakaşası ile men etmeye çalışan bir sınıf ve zihniyet hala mevcuttu ancak, bu sınıf artık memleket işlerine hâkim olmak hak ve imkânından mahrumdu. Makale, ayağa giyilen ayakkabı, sırta geçirilen esvap, üstüne oturuş kanepesi gibi başı örten şapkanın da mümin olmadığını, bunun ne din, ne milliyet, ne de memleket meselesi teşkil etmediğini, Avrupalıların atların başını bile senelerden beri siperli şapkalarla korumakta olduklarını, Afgan ordusunda siperli başlıkların eskiden beri kabul edilmiş olduğunu belirterek son buluyordu.¹³⁴

¹³⁰ S. Akgün, *a.g.m.*, s. 73.

¹³¹ P. Gentizon, *a.g.e.*, s. 95.

¹³² *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1925.

¹³³ *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1925.

¹³⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Temmuz 1925.

Böylece 1925 yılı ortalarına doğru tek tük de olsa gençler arasında şapka giyenler görülmeye başlanmıştır. Örneğin yine Temmuz ayı içinde bazı öğrenciler Darülfünun'da Rumen Darülfünunlularının başlıklarına benzer şapkalar giyilmesi için müracaatta bulunmuş, Darülfünun Emini Nurettin Bey, konuyu ciddiyetle takip ettiğini, Avrupa'dan birçok şapka modeli getirttiğini ve öğrenci şapkalarının "şems siperi" olduğu takdirde daha sağlıklı olacağını ifade etmişti.¹³⁵

Bu arada devlet görevlilerin giyecekleri başlıklar da gazetelerde ayrıntılı ve resimli olarak yer almıştır. Mesela, polislerin nasıl başlıklar giyeceğinin tartışıldığı günlerde numune olarak İngiltere'den İngiliz polis şapkaları getirtilmişti.¹³⁶ Yeni kabul edilen askeri şapkalar da en ince ayrıntısına kadar resimleriyle birlikte neşredilmiştir. Yeni askeri başlıkların subaylara ait olanları İngiliz şapkalarının benzeri olup şeklen çok beğenilmişti ve gözleri güneşten koruduğu için basın tarafından övülüyordu. . Ayrıca bu şapkaların resmi dairede, görev başında ya da sokakta nasıl taşınacağı, çıkarılacağı ve bunlarla nasıl selam verileceğinden de ayrıntılı olarak gazetelerde bahsediliyordu.¹³⁷ Polislerin yeni şapkaları Askeri Müze'deki eski Türk miğferleri tetkik edilerek belirlenmişti. Bu şapkaların ortasında gayet şık bir de "paratoner"i vardı.¹³⁸ (Bu şapkalara ufak değişikliklerle son şekli 1925 Eylül ayı içinde verilmiştir.)¹³⁹

Devlet dairelerinde ise Bahriye Vekili İhsan Bey'in şapka ile ilgili olarak attığı ilk adım hızla taraftar bulmuş, muhtelif devlet dairelerinde ve okullarda şapkalar giyilmeye başlanmıştır. Yeni kabul edilen başlık ve kasketlerini ilk giyen bekçiler de İstanbul Galata bekçileri idi.¹⁴⁰

2 Ağustos'tan itibaren de Adliyede ve mahkemelerde hâkimler, zabıt kâtipleri ve mübaşirler yeni kıyafetlerini ve şapkalarını giymeye başlamışlardır. Bu yeni uygulamanın yararları gazetelerde övülürken tek tip olmayan, düzensiz giysiler içindeki mahkeme görevlilerinin Avrupalı meslektaşları gibi giyinerek Türk adliyesini manen ve maddeten yükselttiklerinin, bu uygulamanın dikkate değer bir yenilik ve ilerleme olduğunun altı çizilmiştir.¹⁴¹

¹³⁵ *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1925.

¹³⁶ *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1925. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Temmuz 1925.

¹³⁷ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1925,

¹³⁸ *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1925. Polis şapkalarının kasketi, haberde "paratoner" olarak adlandırılmıştır. ; *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1925.

¹³⁹ *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1925.

¹⁴⁰ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1925.

¹⁴¹ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1925. ; *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1925.

Devlet görevlilerinin başlıklarında yapılan bu Avrupa tarzı değişiklikler dışında, özellikle okuryazar kesim ve gençler tarafından da cesur adımlar atılıyor, sokaklarda az da olsa şapkalı insana rastlanıyordu. Bütün bunlara rağmen, yüzyıllardır giydiği başlıklara dini bir kıymet yükleyen halk, fese olan bağlılığını sürdürüyordu. Bu konuda bir reform hareketine kalkışmak için büyük bir otoritenin gücüne ihtiyaç vardı ve bu otorite de halka verdiği güven nedeniyle Kurtuluş Savaşı kahramanı Mustafa Kemal Paşa'dan başkası olamazdı.¹⁴²

2.2. Şapka İnkılabı Öncesinde Şapkaya Muhalefet ve Bazı Düşünceler

Şapka devriminin yapıldığı Kasım 1925 tarihinden önce şapka, Türk kamuoyunu meşgul eden bir mesele olmuş ve zaman zaman yazılan makale ve risalelerle üzerinde tartışılmıştır.

Daha 1895 yılında Kılıçzade Hakkı Bey, “Akvemü’s Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendi’ye Tahsisen Softa Efendilere Tamimen Son Cevap” adlı risalesinde şapka giymenin İslamiyet açısından bir sakıncası olmadığını, Türkiye’de bir fikir birliği olmadığına dair en güçlü delilin milli bir kıyafetimizin olmaması ve herkesin dilediği gibi giyinmesi olduğunu belirterek şöyle diyordu:

“Ecdadımızın giydiği kavuklar hiç olmazsa memleketimizde imal olunuyordu. Hâlbuki feslerimiz Avrupa’dan geliyor. Kendi metamız olmadıktan sonra serpuş olarak herhangi bir şapkayı kabul etmeliydik. Hiç olmazsa bu suretle herkes başına daha süslü ve daha dayanıklı ve bilhassa daha faideli bir serpuş koymuş olurdu.”¹⁴³

II. Meşrutiyetin Batıcı düşünürlerinden Abdullah Cevdet, dergisi İctihad’da 1924 yılında yayımladığı “Fes-Şapka” adlı makalesinde, İstanbul’da şapka ile gezdiği için zabıta tarafından tutuklanan Hayrettin Bey’in gazetelere yansıyan haberinden bahsederken şapkadan önce kafaların değişmesi gerektiğini, bu tutuklamanın vatandaşın özgürlüğüne tecavüz demek olduğunu ifade ediyor ve soruyordu:

“Avrupa ülkelerinden herhangi birisinde bir Avrupalı fes giyinse bu memleketlerin zabıtası onu tevkif etmeyi hatırandan geçirebilir mi? Değil yalnız fes, hatta bu fesin üzerine bir de ala bir yeşil yahut beyaz sarık da sarsa niçin bunu yapıyorsun demeye kimsenin hakkı ve

¹⁴² P. Gentizon, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁴³ Kılıçzade Hakkı, *Son Cevap*, İstanbul 1331 (1915), s. 49–50.

haddi olur mu? Ey hür düşünenler ve ey mefkûreleri zincirbend olanlar! İşte biz hürriyeti bu kadar aşağı bir derecede anlıyoruz.”¹⁴⁴

Şapka giymenin kanunlaşmasından önce kaleme alınan bir diğer risale de Fatih Camii hocalarından İskilipli Atıf'ın kaleme aldığı “Frenk Mukallitliği ve Şapka”dır. 32 sayfalık bu risale şapka inkılabının kamuoyunda sıkça konuşulmaya başlandığı Temmuz 1924’de kaleme alınmıştı. Atıf Hoca ilk sayfada “taklit”in ne olduğunu tanımladıktan sonra “Resulü zişan efendimizden başka bir kimseyi taklit caiz değildir” hükmünü veriyordu. Devamında şapkayı küfür alameti ve gayrimüslimlerin en meşhur işareti olarak tarif edip giymenin şer’an yasak olduğunu ifade ediyor¹⁴⁵, “Bizden başkasına benzeyen bizden değildir” hadisinin etrafında Müslümanların gayrimüslimler gibi giyinmelerinin yasaklandığını söylüyordu.

Orhan Koloğlu'nun da ifade ettiği gibi, Atıf Hoca'nın bu risalesinin önemi, yazıldığı dönemin kronolojik olayları içinde incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. 3 Mart 1924’de hilafet kaldırılmış, Halife ve ailesi yurtdışına çıkarılmış, 8 Mart’ta Şeriye Mahkemeleri kapatılmış, Temmuz ayında Atıf Hoca risalesini kaleme almış, Şubat 1925’de Şeyh Sait ayaklanması çıkmış, 4 Mart 1925’de Takrir-i Sükûn kanunu yürürlüğe konmuştur.¹⁴⁶

Atıf Hoca'nın bu risalesinden sonra, yine şapka kanunu yürürlüğe girmeden, Süleyman Nazif Son Telgraf gazetesinde Atıf Hoca’ya cevap niteliğinde yazılar kaleme almıştır. Süleyman Nazif daha sonra “İmana Tasallut Şapka Meselesi” adı altında bir kitapçık haline getirdiği yazılarında İskilipli Atıf'ın kendi kıyafetindeki hocalardan başka her müslümanı kâfir olmakla itham ettiğini, “Biz dinimize kalbimizin tasdikiyle lisanımızın ikrarı kadar feslerimizin sarığı ve püskülü ile de merbutuz” mesajını verdiğini belirterek şöyle devam ediyordu:

“Şapkayı diline ve kalemine dolayan muharrir niçin frengin gömleği, boyun bağını aklına getirmiyor... Sarıklı birçok efendi frenk gömleğini cübbesinin altına ve iman evi addettiği sinisinin üstünde bîperva taşıyor.”¹⁴⁷

Atıf Hoca'nın zina ve hırsızlık suçlarını şapka giymeye oranla daha hafif suçlar olarak gördüğünü ifade etmesi üzerine de Süleyman Nazif; “Ya Muhammet, dininin cehil elinde ne hallere girdiğine elbet ruhun vakıftır. Ümmetinin gerçekten münevver kısmı bu kapkara

¹⁴⁴ Abdullah Cevdet, “Şapka-Fes”, *İctihad*, Sayı: 169, Eylül 1924, s. 3413.

¹⁴⁵ İskilipli Mehmet Atıf Efendi, *Frenk Mukallitliği Ve Şapka*, İstanbul 1924, s:22–23.

¹⁴⁶ O. Koloğlu, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁴⁷ Süleyman Nazif, *İmana Tasallut Şapka Meselesi*, İstanbul 1342 (1923), s. 4–6.

savletlere karşı Beyza-ı İslamı ile yevm kıyam müdafaa edecek.”¹⁴⁸ dedikten sonra kitapçığını, Atıf Hoca’yı Doktor Mazhar Osman Bey’e havale ederek bitiriyordu.¹⁴⁹

Atıf Hoca’nın bu kitapçığının ve buna benzer düşünceler yayanların, şapka inkılâbının hazırlandığı o günlerde çeşitli ayaklanmalara neden olduğu bir gerçektir. Erzurum, Rize, Sivas, Maraş, Giresun, Kırşehir, Kayseri, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon ve Gümüşhane gibi illerde çıkan bu ayaklanmalar sonucunda bazı yurttaşlar İstiklal Mahkemeleri tarafından çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.¹⁵⁰

2.3. Atatürk’ün Kastamonu’ya Davet Edilmesi

Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni kurduktan sonra planlı olarak memleketin her köşesini dolaşmıştır. Bu gezilerin her biri yapmayı tasarladığı devrim hareketini hazırlayıcı birer etüt çalışması olarak kabul edilebilir. Zira O, Şapka ve Kıyafet Devrimi ile ilgili görüşlerini de 23–31 Ağustos 1925 tarihleri arasında Kastamonu’ya yaptığı gezi sırasında kamuoyuna açıklamıştır.

Kastamonu halkı, İzmir’in 15 Mayıs 1919’da işgal edilmesinin hemen ardından 16 Mayıs’ta Kurtuluş Savaşı’na fiilen katılmıştır. İşgalin ertesi günü, işgali protesto eden gösteri hareketleri başlatılmıştır. 19 Eylül 1919 ‘da Kastamonuluların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne katılımıyla birlikte şehir, kurtuluş mücadelesi için resmen örgütlenmeye başlamıştır. Yine, Urfa, Antep, Maraş ve Adana’nın Fransızlar tarafından işgali üzerine 10 Aralık 1919’da Kastamonu Kız Öğretmen Okulu bahçesinde bine yakın kadın toplanarak işgali protesto etmiş, değerli eşyalarını Hilal-i Ahmer’e bağışlamışlardır. Nisan 1920’de İstanbul Hükümetinin şeyhülislamı Dürrizade’nin padişaha karşı gelenlerin öldürülmelerinin caiz olduğuna dair fetvasına karşı, Anadolu’da hazırlanan fetvayı imzalayan müftülerden ilki Ankara müftüsü Rıfat Efendi, ikincisi de Kastamonu müftüsü Hafız Osman Nuri Efendi’dir.¹⁵¹

Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu içlerinden gelen cephaneye, cepheye İnebolu-Kastamonu-Çankırı üzerinden taşınmış, Kastamonulu erkek ve kadınlar büyük fedakârlıklar göstererek hem karadan kağnılarla hem de İnebolu üzerinden deniz yolu ile Ankara’ya ve cephelere binlerce ton silah nakletmişlerdir.

¹⁴⁸ S. Nazif, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁴⁹ S. Nazif, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁵⁰ Mustafa Baydar, “Şapka Konusunda Atıf Hoca - Süleyman Nazif Çatışması”, *Türk Dili*, XXIII, Sayı: 230, s. 135.

¹⁵¹ Mehmet Baytimur, Hasan Çelikoğlu, Aziz Demircioğlu, *Atatürk’ün Kastamonu Gezisi Ve Şapka Devrimi*, Ankara, 1982, s. 1–4.

Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'nun birçok yerinde irili ufaklı iç ayaklanmalar olduğu halde Kastamonu ve çevresinde böyle bir hareket görülmemiştir. İsyancılar yüzünden birçok bölgeden asker toplanamadığı için gerek isyanların bastırılmasında, gerekse Batı Cephesine gerekli asker, subay ve askerî malzemenin sağlanmasında, Kastamonu çevresinin büyük hizmeti dokunmuştu.¹⁵² Dolayısıyla bölge, bu aniden yapılacak inkılâbın duyurulması ve yayılması için en elverişli yerlerden biriydi. Saffet Arıkan, anılarında, Atatürk'ün Şapka Devrimini Kastamonu'da gerçekleştirme kararını ve bunun sebebini kendi sözleriyle şöyle özetlemiştir: “Niçin Kastamonu'yu seçtiğimi bilmezsin. Dur, anlatayım. Bütün vilayetler beni tanırlar; ya üniformayla veya fesli, kalpaklı sivil elbiseyle görmüşlerdir. Yalnız Kastamonu'ya gidemedim. İlk önce nasıl görürlerse öyle alışırlar, yadırgamazlar. Üstelik bu vilayetin hemen hepsi, asker ocağından geçmişlerdir, itaatlidirler, munistirler. Bunun için şapkayı orada giyeceğim.”¹⁵³

Atatürk'ün 1925 Ağustosundan önce Kastamonulular tarafından şehirlerine iki kez davet edildiği bilinmektedir. Bu davetlerden ilki 1922 yılında Açığöz gazetesi başyazarı ve Kastamonu Sultanisi edebiyat öğretmeni İsmail Habib Sevük tarafından yapılmıştır. Sevük'ün Çankaya'da Paşa ile görüşerek O'nu, Milli Mücadele sırasında üstün bir gayret gösteren şehre daveti üzerine Mustafa Kemal Paşa ilk fırsat ve imkânda Kastamonu'yu ziyaret edeceğine söz vermiştir.¹⁵⁴

Atatürk 1924 Eylülünde vapurla 15 günlük bir Karadeniz gezisine çıkmış, bu seyahat sırasında Kastamonu ve İnebolu'ya uğraması için Kastamonu Belediye Başkanınca bir davet daha yapılmış ise de Erzurum'dan gelen deprem haberi üzerine Atatürk felaket bölgesine gitmek zorunda kalmış, davete icabet edemediği için üzüntüsünü yerel basın aracılığı ile dile getirmiştir.¹⁵⁵

Atatürk'e Kastamonu'dan son davet, 1925 yılının 9 Ağustos Pazar günü Ankara'ya ulaşan heyet tarafından yapılmıştır. Heyet, 11 Ağustos Salı günü Atatürk tarafından Ankara tren istasyonundaki özel kalem dairesinde kabul edilmiştir. Kendisini Kastamonu'ya davet etmek üzere Ankara'ya gelen heyet şu isimlerden oluşuyordu: Cumhuriyet Halk Fırkası Mutemedi Hüsnü (Berker), Belediyeden Akdoğanlızade Mehmet Ali Efendi, İl Daimi Encümen üyesi Sabri, Ticaret Odası Başkanı Hacı Mehmet Rıza (Saltık), Halk Fırkası ve Türk Ocağı İdare Heyeti Üyesi Tatlıcızade Emin, Açığöz Gazetesi Genel Müdürü Hüsnü

¹⁵² M. Baytimur, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁵³ Kemal Arıburun, *Atatürk'ten Anılar*, İstanbul 1969, s. 296-297.

¹⁵⁴ Mustafa Eski, “Atatürk, Cumhuriyet Ve Kıyafet Devrimi”, *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, XI, Sayı: 31, Mayıs 1999, s. 59-60.

¹⁵⁵ M. Eski, *a.g.m.*, s. 61.

(Açıksöz), Öğretmenler Birliği'nden Hacer (Kafadar) ve Hikmet Melike (Bakan). Heyetin başkanı Hüsnü Berker idi. Heyetin bir kısmı, Atatürk ile görüştüğten sonra hazırlık için İstanbul'a alışverişe giderken bir kısmı da Cumhuriyet Vapuru ile Kastamonu'ya dönmüştü.¹⁵⁶

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından 17 Ağustos 1925 tarihli ve kişiye özel bir şifre ile Kastamonu Valisi Fatin Bey'e "Reisicumhur Hazretlerinin 23 Ağustos Pazar sabahı Ankara'dan Kastamonu'ya yola çıkacakları" bildirilmiştir.¹⁵⁷

2.4. Atatürk'ün Kastamonu'daki Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin de tatile girmesinden fırsat bularak 23 Ağustos 1925 Pazartesi sabahı otomobille Çankaya'dan yola çıkmıştır. Refakatlerinde Kütahya milletvekili Nuri Bey (Conker), Rize milletvekili Fuat Bey (Bulca), Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bey, Başyaver Rusuhi Bey, Yaver Muzaffer Bey, Muhafız Kıtası Komutanı İsmail Hakkı ve Özel Kalemden Lütfi Beyler olduğu halde¹⁵⁸ dört araba ile yolculuk etmişlerdir.¹⁵⁹

Basına yansıyan programa göre, Gazi Paşa öğleden önce Çankırı'ya ulaşacak, öğle yemeğini orada yedikten sonra akşamüstü Kastamonu'ya varmış olacaktı. Paşa, Kastamonu'da Olukbaşı denilen yerde halk ve çevre ilçelerden gelenler tarafından karşılanarak Vali ile görüştüğten sonra Terzi Emin Ağa'nın konağında misafir edilecek, ayrıca İnebolu ve Taşköprü'yü de ziyaret edecek, Kastamonu'da üç, İnebolu'da iki gece kalınacaktı.¹⁶⁰

Atatürk, 23 Ağustos'ta Ankara'dan hareketle önce Kalecik'e uğramış, oradan Çankırı'ya gelerek öğle yemeğini yemiş ve buradan Kastamonu'ya uğurlanmıştır.

23 Ağustos'ta Kastamonu'da Gazi Paşa'yı karşılamak için bir heyet 8 otomobille il sınırı olan Ilgaz'a doğru hareket etmiştir. Karşılama heyetinde: Kastamonu milletvekilleri Fuat ve Ali Rıza Beyler, Vali Fatin Bey, Halk Fırkası mutemedi Hüsnü, Açıksöz Gazetesi sahibi Ahmet Hamdi, Hilmi, Tatlızade Emin Beyler, Türk Ocağından Yusuf Ziya, Burhanettin, Hulusi Beyler, Öğretmenler Birliğinden Hacer, Hikmet, Latife Hanımlarla, Sabri, Cemil, Halit ve Sail Beyler, Ticaret Odası Başkanları ile İl Daimi Encümen Üyelerinden

¹⁵⁶ M. Baytimur, *a.g.e.*, s.26. ; *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1925.

¹⁵⁷ M. Eski, *a.g.m.*, s. 63.

¹⁵⁸ Mustafa Selim İmece, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*, Ankara 1975, s. 15. ; *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1925.

¹⁵⁹ *İkdam*, 24 Ağustos 1925.

¹⁶⁰ *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1925. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Ağustos 1925.

Ahmet ve Sabri, Hava Kurumu Başkanı Lütfi, lise almanca öğretmeni Cemal Beyler, Açıksoz Gazetesinden Hüsnü, Cumhuriyet Gazetesinden Zeki Cemal Beyler bulunmakta idi.¹⁶¹

Daha Kastamonu'ya yaklaştıkları zaman Olukbaşı sırtlarından başlayarak ilçelerden gelen heyetlerin de katılmasıyla sayıları on binleri aşan Kastamonulular hükümet dairesine kadar olan iki kilometrelik yolu doldurmuşlardır. Gazi Mustafa Kemal Paşa halkın alkış ve tezahüratları arasında gri renkte sade bir takım elbise ve başında panama şapkasıyla 23 Ağustos akşamı saat yedide şehre girmiştir. O'nu başı açık gören halk da başını açıp yürümeye başlamıştır.¹⁶² Şehir halkı ve civar kaza ve köylerin büyükleri tarafından hazırlanan parlak resmi tören ve zafer takları altında şehre girdikten sonra vilayeti ziyaret eden Paşa, akşam ağırlanacağı Terzi Emin Ağa'nın konağında istirahataya çekilmiştir.¹⁶³

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'dan çıktığı andan itibaren geçtiği kasaba ve köylerde halk tarafından nasıl hararetle bir şekilde karşılandığı bu bölgelerden gazetelere gelen ve yayımlanan telgraflardan anlaşılmaktadır: “Ne kadar zamandan beridir, kaç asırdan beridir ki bugün Gazi Paşa'nın halk arasında, köylülerle ve kasabalılarla görüşe konuşa dolaştığı yerlerde Türk kendisi namına kurulan bir devletin reisini, mümessilini görmüş değildi! ... O, herkes gibi bir vatandaştır, vatanın hürmet ve muhabbetine hak kazanmış, onu birçok belalardan kurtarmaya bütün kuvvetiyle çalışmış bir vatandaş. İşte inkılâp! Mustafa Kemal Paşa'nın büyük ve derin milli inkılâbını senelerce ruhunda taşımış bir Türk vatandaşı olduğunu biliriz... Kastamonu Türkleri onu fakir memleketlerine çağırır çağırılmaz derhal kararını verdi ve onların arasında ideal hayatının birkaç tatlı gününü geçirmek üzere hemen yola çıktı. Şimdi onların arasında, vatandaşlarının hürmet ve muhabbetleriyle muhat, onlarla müşterek milli saadetleri hissederek ve milli dertlerin devalarını arayarak beraber hissediyor, beraber düşünüyor, beraber yaşıyor...”¹⁶⁴

Ş.S. Aydemir'e göre de halk adeta ilk defa devletle karşılaşılıyor gibidir. Bu yeni devleti, sırmalar nişanlar içinde, önünde, ardında, atlıları, jandarmaları ile etrafına bakıp bakmadığı bile belli olmayan asık suratlı bir vali paşa değil, sırtında gri keten elbisesi, elinde beyaz panama şapkası ile henüz 45 yaşına varmamış, ama ardından nice mihnetler, nice meydan muharebeleri ile beraber nice zaferler sürükleyen genç, sarışın, güler yüzlü, nazik bir insan temsil eder.¹⁶⁵

¹⁶¹ M. Baytimur, *a.g.e.*, s. 31. ; *İkdam*, 24 Ağustos 1925.

¹⁶² M. S. İmece, *a.g.e.*, s. 17. ; *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1925. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Ağustos 1925.

¹⁶³ *İkdam*, 24 Ağustos 1925.

¹⁶⁴ *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1925.

¹⁶⁵ Ş.S. Aydemir, *a.g.e.*, s. 239.

Kastamonu halkının coşku ve sevinci 23 Ağustos gecesi de devam etmiş, Atatürk'ün kaldığı konağın önünde tezahüratta bulunulmuş, şehrin gençleri Sepetçioğlu, Çırdak ve Topal Koşma gibi yerel oyunlar oynamışlardır. Bunları bir süre penceresinden izleyen Atatürk, aşağı inerek bir saat kadar daha vatandaşlarla vakit geçirmiştir.¹⁶⁶

24 Ağustos saat öğleden sonra üç sıralarında Atatürk, ikametgâhından ayrılarak yanında Kastamonu milletvekilleri Fuat ve Ali Rıza, Çankırı milletvekilleri Talat Ve Ziya, Kütahya milletvekili Nuri, Rize milletvekili Fuat ve Ali Sait Beyler, Emin ve Kazım Paşalar ve Miralay Alaaddin Bey olduğu halde kışlayı ziyaret etmiştir. Paşa, bu ziyaretleri sırasında mareşal üniformasını giymiştir ve bu üniformanın kasketi de siperliklidir. Kışlanın koğuşlarını gezmiş, askere talim yaptırmış, uçak ve tanklar hakkında çeşitli sorular sorup askere iltifat etmiştir. Koğuş üzerinde “Bir Türk On Düşmana Bedeldir” levhasını görünce askere “Öyle mi?” diye sormuş, askerın “Evet Paşam” cevabı üzerine de meşhur “Hiç de öyle değildir, Bir Türk Dünyaya Bedeldir” sözünü burada söylemiştir.¹⁶⁷

Bu söz yüzyıllarca otoriter, merkeziyetçi ve halktan uzak yöneticiler tarafından yönetilmiş halka, devletin artık yeni bir geniş görüşlülükle baktığının işaretiydi. “Bu söz kof bir öğünme değildi. Atatürk sadece milletin üstün değerine ve onun vaat edebileceği imkânlarla kayıtsız şartsız inanıyordu. O'nun bu sözleri yakın Osmanlı tarihinde aydınları ve bütün halkı saran aşağılık duygusuna karşı bir reaksiyondur.”¹⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, kışladan sonra önce hastaneyi, sonra da kütüphaneyi ziyaret etmiş, kitapların sayısının az olduğunu görünce kütüphaneye beş yüz lira bağışta bulunmuştur. Burada sarık sorunu da konuşulmuş, Paşa, “Sarığı yetkili olmayana sardırmamalı, bir de görevlerini yaparken sardırmalı” demiştir.¹⁶⁹

Atatürk, aynı günün akşamı Belediye'ye gitmiş, Belediye, Halk Fırkası, Türk Ocağı ve Muallimler Birliği temsilcilerini kabul etmiş, Araç, İnebolu, Daday, Taşköprü ve diğer ilçelerden gelen heyetlerle görüşmüştür.¹⁷⁰ İnebolu heyeti kendisini ilçelerine davet etmiş, O da zaten uzun süredir İnebolu'yu görmek istediğini söyleyerek daveti kabul etmiştir.

Kastamonu Belediye salonundaki kabul töreninde çiftçilerle ve öğretmenlerle sohbet ettikten sonra bir terzi istemiş ve kendi elbisesini işaret ederek: “Şalvarlı elbiseler mi daha ucuz yoksa beynelmilel son kıyafet mi ucuzdur?” diye sormuş, terzi de “Son kıyafet hem beynelmilel hem ucuzdur” cevabını verince “O halde beynelmilel elbisenin kumaşından elbise

¹⁶⁶ *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1925.

¹⁶⁷ *İkdam*, 26 Ağustos 1925. ; *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1925.

¹⁶⁸ Ş. S. Aydemir, *a.g.e.*, s. 239. ; M. S. İmece, *a.g.e.*, s. 19–20.

¹⁶⁹ M. S. İmece, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁷⁰ *İkdam*, 26 Ağustos 1925.

ile birlikte bir de serpuş yaparsınız” demiştir. Başka bir esnafa da “Fesini göster bakalım” demiş, esnafın fesinin altından üzeri abani sarık bir takke çıkınca “Bunların hepsinin parası yabancıya gidiyor. Bunları söylemekten amacım şudur” diyerek devam etmiştir: “Biz her bakımdan uygar olmalıyız. Çok acılar gördük, bunun nedeni dünyanın durumunu anlayamamamızdır. Fikrimiz, düşünüşümüz baştan ayağı uygar olacaktır. Şunun bunun sözüne önem vermeyiniz, medeni olacağız ve bununla iftihar edeceğiz. Bütün Türk ve İslam âlemine bakınız; düşünüşlerini, fikirlerini uygarlığın buyurduğu değişiklik ve yükselmeye uyduramadıklarından ne büyük yıkım ve acı içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve en sonunda felaket çamuruna batışımız bundandır. Beş altı yıl içinde kendimizi kurtarmışsak düşüncelerimizdeki değişikliktedir. Artık duramayız. Ne olursa olsun ileri gideceğiz, çünkü zorunluyuz. Millet açıkça bilmelidir, uygarlık öyle bir ateştir ki, ona kayıtsız kalanları yok eder. İçinde bulunduğumuz uygarlık ailesinde layık olduğumuz yeri bulacak ve onu koruyacak, yeniden canlandıracağız. Refah ve insanlık bundadır.”¹⁷¹

Orada bulunan herkes bu konuşmayı can kulağıyla dinlemiş ve alkışlamıştır. Atatürk, buradan Hükümet Konağı’na gitmiş, valinin odasında savcı, hâkim, memur, lise müdür ve öğretmenlerini kabul etmiştir. Memurlar başı açık olarak yanına girmiş, Müftü Efendi de sarığını çıkarmıştır. Paşa, Müftüye kıyafetin tarihini sormuş, Müftü, İslamiyette kıyafetin şartlarının menfaat ve ihtiyaca tabi olduğunu belirtmiş, cübbenin hangi tarihte nereden ve kimlerden alındığını açıklamıştır.¹⁷²

O gün Gazi Paşa’yı Panama şapka ile gören Kastamonu Valisi Fatin Bey, Kastamonu milletvekilleri Ali Rıza ve Mehmet Beyler, bir kısım aydın Kastamonular ve memurlar alelacele terzilere beyaz renk kumaştan şapkaya benzer başlıklar yaptırmış ve başlarına giymişlerdir.¹⁷³

2.5. Atatürk’ün İnebolu’yu Ziyareti ve Şapka Nutku

Mustafa Kemal Paşa, 25 Ağustos Salı günü sabah saat on birde Kastamonu’dan ayrılarak Ecevit ilçesine gelmiş, oradan Küre’ye uğrayarak akşam saat yedide İnebolu’ya geçmiştir. İnebolulular hazırlıklar için İstanbul’un en ünlü lokantacılarından Abdullah Efendi’nin oğlunu, aşçısını ve garsonlarını getirmişlerdi.¹⁷⁴

¹⁷¹ M. S. İmece, *a.g.e.*, s. 25–26. ; Mehmet Baytimur, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁷² M. S. İmece, *a.g.e.*, s. 27. ; Ş. S. Aydemir, *a.g.e.*, s. 241. ; Mehmet Baytimur, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁷³ M. S. İmece, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁷⁴ Zeliha Şahin, *Kılık Kıyafet Devrimi ve Propaganda*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s. 24.

Reisicumhur, yine halkın yoğun ilgi ve tezahüratı ile İnebolu'ya girmiş, başlarında Mustafa Selim (İmece) Bey bulunduğu halde Türk Ocağı üyesi gençler tarafından karşılanmıştır. İlçenin her yanı “İlk zafer yolu: İnebolu” ve “Sefa geldiniz Gazi Paşamız” levhalarıyla süslenmiştir. Milli Mücadelenin zafer amillerinden olan İnebolu kayık ve kağınlının Hürriyet Meydanı'ndaki temsilleri Atatürk'ü duygulandırmıştır. Yirmi bir parça top atılmış, belediye, esnaf cemiyetleri ve tüccarlar tarafından kurbanlar kesilmiştir. Halkın sevinci ve heyecanı fevkaladedir. Mustafa Kemal Paşa, şehrin caddelerinden yaya olarak geçmiş ve her tarafta kalabalık bir halk kitlesi tarafından “Yaşa Gazi Paşa” tezahüratıyla selamlanmıştır. Paşa, halkın tezahüratına teşekkür etmiş ve Belediye Reisi Hüseyin Kâşif Bey'in konağında misafir olmuştur.¹⁷⁵

Ertesi gün yani 26 Ağustos Çarşamba günü Atatürk, öğleye kadar dinlenmiş, ardından saat öğleden sonra iki buçukta mareşal formasını giyerek caddelerde toplanan halkla birlikte belediye binasına kadar yürümüştür. Bu sırada Kütahya mebusu Nuri, Rize mebusu Fuat, Kastamonu mebusları Ali Rıza ve Mehmet Fuat, Başkâtip Tevfik, seryaver Rusuhi, yaver Muzaffer, Muhafaza Kıtaatı Kumandanı İsmail Hakkı, Ankara Polis Müdürü Dilaver, Jandarma Alayı Kumandanı Durmuş ve Kastamonu Valisi Fatin Beyler kendisine eşlik etmişlerdir. Paşa, Belediye dairesi önünde belde eşrafı, Belediye azası, Halk Fırkası İdare Heyeti tarafından karşılanmış ve bir kıta jandarma müfrezesi tarafından da resmi tören yapılmıştır.¹⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa, Belediye Binasında bir süre dinlendikten sonra Halk Fırkası İdare Heyeti ve Türk Ocağı azalarını kabul etmiş, Ocak hakkında detaylı malumat almıştır. İnebolulu denizcilerle de görüşerek Kurtuluş Savaşı sırasındaki hizmetlerini hiç unutmayacağını ve takdir ettiğini dile getirmiştir. Ardından Öğretmenler Birliği'ni de kabul ederek özel mahalle okullarının kaldırılması ile ilgili fikirlerini almıştır. Sonrasında birçok esnaf ve nahiye heyetleri ile görüşmüş, bir müddet dinlenmiş ve Hükümet binasına gitmek üzere yola çıkmıştır.¹⁷⁷

Kabuller Hükümet binasında da devam etmiş, Gazi Paşa, burada İnebolulu denizcilerin oyunlarını ve gösterilerini halkla birlikte izlemiş, buradan ayrıldıktan sonra çarşığı gezmiş, gece düzenlenen fener alayına katılarak istirahata çekilmiştir.¹⁷⁸

Atatürk, Belediye'de ve Hükümet Binasında daima başı açık bulunmuş ve heyetleri de başı açık olarak kabul etmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1925.

¹⁷⁶ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1925.

¹⁷⁷ *İkdam*, 27 Ağustos 1925.

¹⁷⁸ *İkdam*, 28 Ağustos 1925.

Mustafa Kemal Paşa, 26 Ağustos Çarşamba günü öğleye kadar dinlendikten sonra İnebolu Belediyesinde ve Hükümet Binasında Halk Partisi, Ticaret Odası, Türk Ocağı ve esnaf heyetlerini yine başı açık olarak kabul etmiş, akşamüstü İnebolu çarşısında beyaz panama şapkası ile bir gezinti yapmıştır. Ardından geceki halk şenliklerini ve fener alayını izledikten sonra misafir bulunduğu Belediye Reisi Hüseyin Kâşif Bey'in konağına gelmiştir.

Atatürk, 27 Ağustos Perşembe günü Türk Ocağı gençlerinin daveti üzerine saat öğleden sonra üç sularında yanında dört milletvekili, paşalar ve maiyeti ile birlikte üstünde siyah bir takım elbise ve şapka ile Türk Ocağı'na gelmiş ve burada tarihi konuşmasını yapmıştır.¹⁸⁰ Şapka nutku olarak bilinen bu konuşmasında çok kısa bir süre içinde gerçekleştirilen siyasi, idari ve sosyal inkılâpların ve çağdaşlaşmanın öneminden bahsettikten sonra milli kıyafetimiz ve şapka hakkında şunları söylemiştir:

“...Efendiler, Türkiye Cumhuriyetini tesis eden Türk halkı medenidir. Tarihinde medenidir, hakikatte medenidir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi haber vermeye mecburum ki medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyle medeni olduğunu isbat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Velhasıl medeniyim diyen Türkiye'nin, hakikaten medeni olan halkı baştan aşağıya vaz'ı haricisiyle dahi medeni ve mütekâmil insanlar olduğunu fiilen göstermeğe mecburdur. Bu son sözlerimi vazih ifade etmeliyim ki, bütün memleket ve cihan ne demek istediğimi suhuletle anlasın. Bu izahımı heyeti aliyenize, heyeti umumiyeye bir sual tevtihiyle yapmak istiyorum.

-Bizim kıyafetimiz milli midir? (Hayır, hayır sadaları)

-Bizim kıyafetimiz medeni ve beynelmilel midir? (Hayır, hayır sadaları)

Size iştirak ediyorum. Hayır, hayır, hayır... Tabirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet? Bu olur mu arkadaşlar? Böyle tavsif olunmaya razı mısınız arkadaşlar? (Hayır, hayır katiyen sesleri) Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak enzori âleme göstermekte mana var mıdır? Ve bu çamurun içinde cevher gizlidir. Fakat anlamıyorsunuz demek müsip midir? Cevheri gösterebilmek için çamuru atmak elzemdir ve tabiidir. Cevherin muhafazası için bir mahfaza yapmak lazımsa onu altından veya platinden yapmak icap etmez mi? Bu kadar açık bir hakikat karşısında tereddüt caiz midir? Bizi tereddüde sevk edenler varsa onların humk u belahatına hükmetmekte hala mı tereddüt edeceğiz? Arkadaşlar Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok

¹⁷⁹ *İkdam*, 27 Ağustos 1925. ; *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1925.

¹⁸⁰ M. S. İncece, *a.g.e.*, s. 58.

cevherli, milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu iktisa edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siperi şemslî serpuş, bunu çok açık söylemek isterim:

Bu Serpuşun İsmine Şapka Denir.

Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frak gibi... İşte şapkamız. Buna caiz değil diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz. Ve onlara sormak isterim: Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisve-i mahsusası olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler? Bu nokta-i nazara ait beyanatımı bitirmeden evvel birkaç kelime daha söylemek isterim.

Efendiler, içtimai hayatın mebdei, ukdesi aile hayatıdır. Aile, izaha hacet yoktur ki, kadın ve erkekten mürekkeptir. Kadınlarımız hakkında, erkekler hakkında söz söylediğim kadar fazla izahatta bulunmayacağım. Fakat bu mevcudiyeti ulviyeyi bilhassa huzurlarında müsamaha ile geçemem. Müsaade buyurulursa bir iki kelime söyleyeceğim ve siz ne söylemek istediğimi suhuletle anlayacaksınız. Esnayı seyahatimde köylerde değil bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapamakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarzın kendileri için mutlaka mucibi azab ve ızdırap olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar bu biraz bizim hodbinliğimiz eseridir. Bu bile çok afif ve çok dikkatli olduğumuzun icabıdır. Fakat muhterem arkadaşlar refika-i nisvanımız da müdrik ve mütefekkir insanlardır. Onlara mukaddesatı ahlakiyeyi kuvvetle telkin etmek için, milli ahlakımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile nezahetle teşhis etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur. Arkadaşlar, sureti mahsusada telaffuz ediyorum. Korkmayınız, bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye isal ediyor. İsterseniz bildireyim ki bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye vusul için lazım gelirse, bazı kurbanlar da verelim. Bunun ehemmiyeti yoktur. Mühim olarak şunu ihtar ederim ki, bu halin muhafazasında taannüt ve taassup, hepimizi her an kurbanlık koyun olmak istidadından kurtaramaz. Hanım ve Bey arkadaşlarımız; Size malumunuz olan bir hakikati kısa bir cümle ile tekrar arz edeceğim; beni mazur görünüz. Medeniyetin coşkunu seli karşısında mukavemet beyhudedir. O gafil ve itaatsizler hakkında çok bîamandır. Dağları delen, semalarda pervaz eden, göze görünmeyen serattan yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden, tetkik eden medeniyetin muvacehe-i kudret ve ulviyetinde kurunu vustai zihniyetlerle, iptidai hurafelerle yürümeğe çalışan milletler mahvolmaya veya hiç olmazsa esir ve zelil olmağa mahkûmdurlar.

Hâlbuki Türkiye Cumhuriyeti halkı mütemeddin ve mütekâmil bir millet olarak ilelebet yaşamaya karar vermiş, esaret zincirlerini ise tarihte namesbuk kahramanlıklarla parça parça etmiştir.”¹⁸¹

Bu tarihi nutuk, şapka devriminden ve çağdaşlaşmanın “şeklen” gerektirdiklerinden bahseder. Tarihi cümlesi “Bu serpuşun ismine şapka denir” olan konuşma metni, medenileşmenin Türkiye için tek çıkar yolu olduğundan bahsederek başlar, medeni kılığın kabulünde tereddüde yer olmadığı üzerinde durarak devam eder ve kadınların çağdaşlaşmasının ve toplum hayatına karışmalarının gerekliliğine değinerek sona erer. Nutku, Türk Ocaklı aydın gençlerden Şükrü Tekant, İsa Tüzer, Naim Tıgılı, Cemal Kayaalp, Şükrü Ustaoglu ve Maliyeci Şevket zapt ve tesbit etmiştir.¹⁸²

Nutuktan sonra İnebolulu denizcilerin daveti üzerine kayıkla gezintiye çıkılmış ve ertesi gün yani 28 Ağustos 1925 Cuma günü Atatürk, üç gün kaldığı İnebolu’dan yola çıkarak Küre ve Devrekâni ilçelerine uğrayıp akşam saat 18.30 sıralarında Kastamonu’ya geri dönmüştür.¹⁸³

2.6. Atatürk’ün Kastamonu’ya Geri Dönmesi ve Kastamonu Nutku

29 Ağustos Cumartesi günü Mustafa Kemal Paşa saat 14.30’da Taşköprü’ye gelerek gün içinde Taşköprü Hükümet Konağını, Belediyeyi, askerlik şubasını ziyaret ederek akşam saat 19.00’da Kastamonu’ya geri dönmüştür.

Gazi Paşa, 30 Ağustos Pazar günü ise Daday beldesini ziyaret etmiş, akşam saat 17.00’ de Kastamonu’ya dönerek Cumhuriyet Halk Fırkası’nda tarihi nutuklarından birini daha gerçekleştirmiştir. Nutuk, kısaca önce Kastamonululara teşekkür ederek başlar, asırlardan beri uykuya dalmış olan Türk şuurunun nihayet uyandığı ve sosyal ve siyasal inkılâpların asıl sahibi olduğunu belirtir. “Efendiler ve ey millet iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz” veciziyle tekke ve zaviyelerin kapatılacağına işaretlerini vererek devam eder. Din görevlileri dışındakilerin de sarık sardığını, halkın bunları ayırt edemediğini ve yanlış yönlendirilebileceğini ifade ederek medeni olmak için medeni görünmek lazım geldiğini açıklar. Son olarak -İnebolu’da olduğu gibi- “Mümkün müdür ki, bir camianın yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebilsin” sözüyle kadınların medenileşmesine ve sosyal hayata katılmasına

¹⁸¹ *İkdam*, 28–29 Ağustos 1925. ; *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1925. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos, 1925.

Nutkun tamamı için **Bkz. Ek 4.**

¹⁸² M. S. İmece, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁸³ *İkdam*, 29 Ağustos 1925.

vurgu yapar. Atatürk bu konuşmasında da konuyu şapka ve kılık kıyafet meselesine getirerek şunları söylemiştir:

“...İnebolu’da ve bazı yerlerde söyledim. Bugünün meselesi gibi mütalaa edileceğinden burada da bahsetmek istiyorum. Her milletin olduğu gibi bizimde bir milli kıyafetimiz varmış fakat gayri kabili inkârdır ki taşıdığımız kıyafet o değildir. Hatta milli kıyafetimizin ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. Mesela karşımda kalabalığın içinde bir zat görüyorum. Başında fes, fesin üstünde yeşil bir sarık, sırtında bir mintan onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medeni bir insan alelacayıp kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü?

Devlet memurları da, bütün millet de kıyafetlerini tashih edecektir. Fen, sıhhat nokta-i nazarından ameli olmak itibariyle, her nokta i nazarından tecrübe edilmiş medeni kıyafet iktisa edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Asırlarca devam eden gafletin acı derslerini tekrarlamaya takat yoktur. Adam olduğumuzu, medeni insan olduğumuzu isbat ve izhar için icap edeni yapmakta taannüt adamlıkla kabili telif değildir.

Arkadaşlar, Türk milleti çok büyük vakalarla isbat etti ki, müceddit ve inkılâpçı bir millettir. Son senelerden mukaddem de milletimiz teceddüt yolları üzerinde yürümeğe, içtimai inkılâba teşebbüs etmemiş değildir. Fakat hakiki semereler görülemedi. Bunun sebebini araştırdınız mı? Bence işe esasından, temelinden başlanmamış olmasıdır. Bu hususda açık söyleyeyim. Bir heyeti içtimaiye, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan mürekkeptir. Kabil midir ki, kitlenin bir parçasını terakki ettirelim. Diğerini müsamaha edelim de kitlenin heyeti umumiyesi mahzarı terakki olabilsin? Mümkün müdür ki, bir camianın yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebilsin? Şüphe yok; terakki adımları, dediğim iki cins tarafından beraber arkadaşça atılmak ve terakki ve teceddütte birlikte Kat’i merahil edilmek lazımdır. Böyle olursa inkılâp münteci muvaffakiyet olur. Memnuniyetle meşhudumuz olmaktadır ki, bugünkü nişvarımız hakiki icaba takarrup etmektedir. Her halde daha cesur olmak lüzumu aşikârdır.

Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir yemeni, peştamal veya buna mümasil bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya bir yere oturarak yumulur. Bu tavrın mana ve medlulü nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lazımdır.”¹⁸⁴

¹⁸⁴ *İkdam*, 1 Eylül 1925. ; *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1925.

Bu nutuk orada bulunan Açıksöz Gazetesi sahibi ve yazarı Hüsnu Açıksöz ve maliyeci Adil Toközlü tarafından sıra ile kaydedilerek Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu'na teslim edilmiştir.¹⁸⁵

Kastamonu gezisi ve bu gezi sırasında Atatürk tarafından söylenen nutukların Türkiye cumhuriyetinin çağdaşlaşma sürecinde ayrı ve önemli bir yeri vardır. Kastamonu gezisi ve nutuklar o dönemde basında geniş ilgi uyandırmıştır. Gazetelerde Atatürk'ün bu konuşmalarının alelade merasim nutukları olmadığı, gelişigüzel söylenmediği, bu sözlerden büyük bir sosyal ve siyasal devlet programının çıkarılabileceği belirtilmiştir. Bu programın sosyal esası Türkiye'nin medeniyeti kayıtsız şartsız kabul etmesiydi. Mustafa Kemal Paşa Türk milleti için başka bir hayat ideali bulunmadığını sade kelimelerle, fakat çok kuvvetli olarak ifade etmişti. Rehber, "Daha ileri daima ileri" diye parmağının ucuyla ufkunda beliren medeni Türkiye'yi gösteriyordu.¹⁸⁶

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos Pazartesi günü Kastamonulularla vedalaşarak aynı günün akşamı Çankırı'ya gelmiştir. Burada İskilip'ten gelen bir heyetle görüşmesi sırasında yine kılık kıyafet konusuna değinerek: "Kılığın uygar bir şekilde sokulması için kanun gerekli değildir. Millet karar verir ve yapar. Yalnız bir Diyanet İşleri Reisliği ve buna mensup müftü, hatip ve imamlar vardır. Bu sınıfa ait kıyafeti tanırız. Bu işlerle uğraşmayanların ise aynı kisveyi giymeleri doğru değildir. Bu gibilerini kimse tanımaz ve kabul etmez... Biz de uygar kılığın bütün ayrıntılarını kabullendik. Memurlar ve mebuslar, bunu gereği gibi uygulayarak halka rehberlik etmelidirler"¹⁸⁷ demiş ve halkın dış görünüşünün laikleştirilmesinin önemini ifade etmiştir. Ertesi gün (1 Eylül Salı günü) saat 16.00'da Ankara Ulus meydanında Başbakan, Bakanlar, subaylar ve halk tarafından şapka ile karşılanmıştır, Kendisini karşılayanlardan Yunus Nadi'nin şapkasını beğenerek kendisinininki ile değiştirmiştir.

2 Eylül 1925 tarihinde, 2431 sayılı kararname ile memurların şapka giymeleri ve din işleriyle görevli olmayanların dini kıyafet ve işaretlerle dolaşmalarının yasaklanması hükümet kararına bağlanmıştır.¹⁸⁸ Bu kararnameler: Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kararname, İlmîye sınıfının kılığına ilişkin kararname ve Devlet memurlarının kılığına ilişkin kararname'dir. Böylece Türkiye'yi asırlardan beri geri bırakan en önemli kötü gelenekler bir

¹⁸⁵ M. S. İmece, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁸⁶ *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1925.

¹⁸⁷ M. S. İmece, *a.g.e.*, s. 95. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1925.

¹⁸⁸ Ş. S. Aydemir, *a.g.e.*, 247. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1925.

bir yıkılmaya başlamış,¹⁸⁹ karardan sonra Türkiye'nin her yerinden Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya kendisine bağlı bulduklarını bildiren telgraflar gönderilmiştir.¹⁹⁰

Ardından İçişleri Bakanlığı, şapka giyilmesi hakkında Bakanlar Kurulu kararının tamamıyla uygulanması için valiliklere, şapka giyilmeyen yerlerde yerli üretimden şapka şeklinde başlık imal edilerek şapkalar gelinceye kadar memurların bunları giymelerini bildirmiştir. Genelgede şu maddelere yer verilmiştir:

- 1- Şapka giyilmesi Bakanlar Kurulu kararı en son noktasına kadar, tam bir titizlikle uygulanacak, takip edilecek ve düzenli olarak bakanlığa bildirilecektir.
- 2- Bazı illerde şapka olmadığı, sipariş edildiği açıklaması yapılarak, bazı memurların şapkalar gelince şapka giyeceği açıklanmıştır. Bu bir açıklama genelgesidir. Bu nedenle şapka bulunmayan yerlerde yerli üretimden şapka şeklinde başlık imal edilerek şapkalar gelinceye kadar memurlar bunları giyeceklerdir. Şapka ısmarladık gibi nedenlerle şapka giyilmemesine meydan bırakılmamalıdır. Şapka hakkındaki Bakanlar Kurulu kararı, memurlar hukukundan yararlanan Meclise ve Belediye heyetlerine duyurulur.¹⁹¹

Valilik bu genelgeyi çeşitli dairelere tebliğ ederek şapka giymeyenlerin listesini istemiş, Genelge yayınladıktan sonra memurlar tarafından şapka mağazalarına hücum derecesinde müracaatlar olmuştu. Memurlara yerli malı ucuz şapka satan Karamürsel Mağazası, böyle yoğun bir günde kepenklerini kapatarak yalnız içerdeki memurlara şapka vermek zorunda kalmıştı.¹⁹²

Bu dönemde basına memleketin her yanından şapka ile ilgili bilgi ve haberler ulaşmakta idi. Zonguldak Valisi, İstanbul Valiliği ve Ticaret Odasına müracaat ederek memurlar için 200, halk için 300 şapka, köylüler içinse on bin kasket gönderilmesini talep etmişti. İstanbul Milli Eğitim Müdürü, Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurarak öğretmenlerin şapka giymek mecburiyetinde olup olmadığı ile ilgili bilgi istemişti.¹⁹³ (1925 Ekim ayı başında Eğitim Bakanlığı tarafından tüm resmi ve yabancı okullara gönderilen bir genelge ile

¹⁸⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1925. (Siirt Mebusu Mahmut Bey'in başyazısı)

¹⁹⁰ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923–1927*, Ankara 1982, s. 290.

¹⁹¹ *İkdam*, 24 Eylül 1925.

¹⁹² *İkdam*, 27 Eylül 1925.

¹⁹³ *İkdam*, 26 Eylül 1925.

Türk öğretmenlerin şapka giymeleri tamim edilecektir.¹⁹⁴) Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde ise şapka ile nasıl selamlama yapılacağını açıklayan bir haber yer almıştır.¹⁹⁵

F. R. Atay o günlerde kaleme aldığı “Şapka Unvanlı Başlık” adlı makalesinde şapkayı din ve milliyet açısından bir tartışma konusu haline getirmenin utanç verici olduğunu, İstanbul’da muhalif bir grubun ısrarla feslerini çıkarmadığını ve şapka giymemenin üç nedeni olabileceğini (şapka bulamamak, şapka almak için parası olmamak, şapka ile din ve iman arasında bir ilişki olduğunu sanmak veya öyle düşünen kişilere hoş görünmek için riyakârlık etmek) ifade ettikten sonra ekliyordu: “Bütün inkılâp zümresine bir vazife düşüyor; büyük başkanlarını süratle takip edip, riyakârlıkların karşısında kendi milletlerinin ne kadar azimli olduğunu fiilleriyle göstermek!”¹⁹⁶

Şapka kadınlar arasında da hızla benimseniyordu. Kız okullarında öğrenciler için tek tip şapkalar kabul ediliyor,¹⁹⁷ gazeteler hanımlara şapkalarını nasıl seçmeleri ve giyerken nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda yol gösteriyordu.¹⁹⁸

İlginç bir haber de fesin süs eşyası sayılması ile birlikte gümrük vergisinden daha fazla kazanılacağı ile ilgili idi. Diğer taraftan fes fiyatları da hızla düşüyordu. O tarihe kadar 3 liraya satılan fesler, 1,5 liraya alıcı bulamıyor, Eylül ayının sonlarına doğru birkaç yüz bin liralık şapka satışı yapıldığı tahmin ediliyordu.¹⁹⁹

Atatürk, Ankara’da çok kalmayarak şapka giyilmesi ve tekke ve zaviyelerin kapatılması reformlarının kamuoyunda nasıl bir etki yarattığını yerinde görmek için Eylül ayının sonunda Batı Anadolu gezisine çıkmıştır. 22 Eylül’de Mudanya’da, 8 Ekim’de Balıkesir’de, 10 Ekim’de Akhisar ve Manisa’da, 11 Ekim’de İzmir’de, 12 Ekim’de Kemalpaşa’da, 17–19 Ekim’de Konya’da ve 21 Ekim’de Afyon’da halka inkılâpların önemini anlatmıştır.²⁰⁰

Atatürk, daha Bursa’ya gitmeden halkın şapka giymeye başladığı ve kendisini de şapkalarıyla karşılayacakları, şapka bulamamış olanların feslerini yırtarak başı açık duracakları haberleri basında yer almış,²⁰¹ Bursa ileri gelenlerinin şapkalı resimleri gazete sayfalarına basılmıştır.²⁰² Atatürk’ün Bursa ziyareti sırasında bir konuşma yapan Müze

¹⁹⁴ *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1925.

¹⁹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1925.

¹⁹⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Eylül 1925.

¹⁹⁷ *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1925.

¹⁹⁸ *İkdam*, 27 Eylül 1925. En moda şapkalar giyilen elbise, kostüm veya tayyörle aynı renkte olan kadife küçük ve sade şapkalar. Şapka başörtüsü gibi gelişigüzel seçilemezdi, onun uzun yüzlülere, yuvarlak yüzlülere, şişman ya da zayıflara göre çeşitleri vardı.

¹⁹⁹ *İkdam*, 27 Eylül 1925.

²⁰⁰ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 291.

²⁰¹ *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1925.

²⁰² *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1925.

Müdürü Hasan Fehmi Bey: “Tanzimat gibi yalnızca şekli değiştirmiyoruz. Dünyanın en büyük başı olan sevgili Gazimize emsalen bir asırdır medar-ı istihza olan kızıl külahı çıkarıyoruz. Medeniyeti başlarımıza koyuyoruz. Bu serpuş tahvili, bir tahvil-i azime işarettir. şapkayı başımıza koyan gazi bize zımmen birçok medeni vaatlerde bulunmuştur. Bunda vaad tazmini vardır. Bu dağlara yakında trenlerle çıkacağız.” demiştir. Atatürk ise cevaben: “Arkadaşlar bir zamanlar bu milletin başına giydirebilmek için şeyhülislamı tebdil olundu. Fetvalar çıkarıldı. şayan-ı şükrandır ki, bugün milletimiz böyle bi mana, bi mantık vasıtalarının hiç birine arz-ı iftikar etmiyor. Bu gibi delaletlere ihtiyaç göstermiyor. Bizim delaletimiz ise kalbinizden aldığımız ilhamdır. Başka bir şey değildir ve olmaz” diyerek halka olan güvenini bir kez daha ifade etmiştir.²⁰³

Batılılaşma açısından bakıldığında çok da büyük bir adım değilmiş gibi görünen “şapka giymenin” önemi ve güçlüğü özellikle doğuda gerici ayaklanma hareketlerinin zorlukla bastırıldığı bir dönemde yapılmış olması göz önüne alınırsa daha iyi anlaşılacaktır. Bu devrim, III. Selim döneminden itibaren atılan yenileşme adımlarının en cesurlarından biridir.

Atatürk, fesi gericiliğin bir sembolü olarak görüyordu ve kaldırmaya kararlıydı. şapka, Türkün eski zihniyetinde hiçbir zaman bir parçası olamayacağını düşündüğü Batının en açık sembollerinden biriydi.

2.7. Kamuoyunun şapkaya Alıştırılması Süreci

Mustafa Kemal’in, Kastamonu gezisi sırasında başına şapka giyip, "Buna şapka derler" diye halkı da giymeye özendirdiği dönemde şapka daha çok azınlıklar tarafından kullanılıyor ve yurt dışından –özellikle Fransa’dan- getiriliyordu. 1925 Ağustosunun sonunda basında Mustafa Kemal Paşa’nın şapkalı fotoğrafları yayımlanmaya başlanınca, şapka memleketin her yanında tanınıp benimsenmeye başlamıştır. Kanunun Meclis tarafından kabulünden önce basın, halkın bu yeni başlığa adaptasyon sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Atatürk’ün Kastamonu gezisinde şapkasını yanından bir an olsun ayırmamış olması halkın bu başlığa bakışını büyük ölçüde değiştirmişti. Eskiden kâfirlik alameti sayılan şapka, şimdi yeni kurulan Türkiye Devleti’nin Reiscumhurunun başında çağdaşlaşmayı temsil ediyordu.

²⁰³ *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1925.

Şapka ile ilgili ilk girişimler azınlıklardan gelmiş ve ilk olarak onlar şapka üretimine yönelmişlerdir.²⁰⁴ Bunlar, şapka imalatına önce küçük atölyelerde keçeden, kumaştan ve hasırdan fötr şapkalar yaparak başlamışlardır.²⁰⁵ Bu sıralarda halk da devlet tarafından özellikle gayrimüslim tüccarlara karşı uyarılmıştır. 3 Eylül 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde halk şöyle ikaz ediliyordu: “Şapkanın tamimi gayri Türk olan şapka tüccarları için pek büyük bir ihtikâra vesile hazırlamıştır. Bunlar, bundan bir iki ay evvel iki üç liraya sattıkları fötr şapkaları derhal yedi sekiz liraya çıkarmışlar ve fırsatın kendilerine temin ettiği bu haksız karları bol bol ceplerine yerleştirmeye başlamışlardır. Fakat iktisat siyasetinde yalnız memleketi ve milletimiz efradını kazandırmayı nazar-ı dikkate almak suretinde olan milli pişdarlarımız bu tehlikeyi derhal görmüşler ve derhal tedbirler ittihaz etmişlerdir. Büyük bir memnuniyetle haber aldığımız göre Anadolu’nun her tarafında şapkaların, velev modaya tamamen muvafık olmasa bile bizzat memlekette imaline teşebbüs eylemişlerdir. Kastamonu’da ve sair bazı yerlerde bu teşebbüs muvaffakiyetle neticelenmiştir. Esasen yapılacak şey mühim bir maharete de müftekır değildir. Şapkaları yapmayı bilen birkaç kişi usta olarak alınınca dikiş bilen dul kadınlardan tedarik edilecek işçiler günde bunlardan yüzlerce, binlercesini meydana getirebilirler. Bu suretle de para memlekette kalır ve memlekete nafi efradın eline geçer.”²⁰⁶

Yine bugünlerde ülkede yaşanan şapka bulamama sıkıntısı da gazetelere yansımaktaydı.²⁰⁷ Örneğin Edirne’de o dönemde Rum kalmadığından ve Museviler de o zamana kadar fes giymekte olduklarından tüccarlar şehre şapka getirmemiş ve halk mağazalarda şapka bulamamıştı. Bu yüzden Edirneli birçok tüccar İstanbul’dan şapka sipariş etmek zorunda kalmıştı²⁰⁸.

25 Kasım 1925 şapka giyilmesine dair kanunun kabulüne kadar Cumhuriyet, İkdam ve Hâkimiyet-i Milliye gazetelerinde halkın şapkayı benimseyerek kullanmaya başladığı ve sarık ve fes giyenlerin sayısının hızla azaldığına dair haberler yer almıştır ve bu gazeteler halkı şapka giymeye teşvik etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa’nın ve yurdun çeşitli yerlerinde

²⁰⁴ Bu alanda ilk sayılabilecek bir girişim Vitali Hakko tarafından kurulan “Şen Şapka”dır. Markanın ismi basında mizah konusu olmuş, hakkında çeşitli fıkra ve karikatürler çıkmıştır. V. Hakko, inkılâbın yapıldığı günlerde halkın şapka giymek konusunda kararlı ancak model seçimi konusunda doğal olarak kararsız ve bilgisiz durumda olduğunu, kendisinin ise müşterilere şapkayı tüm giyim kuşamlarıyla birlikte düşünmeleri hususunda telkinde bulunduğunu ifade etmiştir. Vitali Hakko, *Hayatım Vakko*, İstanbul 2004, s. 70–71.

²⁰⁵ Atatürk’ün şapkalı Kastamonu gezisinden itibaren gazetelerde şapka imalatçılarının ve satıcılarının hemen hemen her gün yer alan reklam ilanları göze çarpmaktadır. Çoğu ithal şapkalara ait olan bu ilanlardan bazı örnekler için **Bkz. Ek 5.**

²⁰⁶ *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1925.

²⁰⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Eylül 1925.

²⁰⁸ *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1925.

halktan kimselerin şapkaları ile çekilen fotoğrafları yayınlanarak şapka giymenin çağdaşlaşmanın bir gereği ve aynı zamanda sonucu olduğu halka anlatılmaya çalışılmıştır.²⁰⁹

Yine bugünlerde Cumhuriyet gazetesi tarafından İstanbul'da başlıkla ilgili bir araştırma yapılmıştır. Buna göre İstanbul'da feslerine abani, tülbent vesaire saranların miktarı günden güne azalmaktaydı ve sayıları 1270'i geçmiyordu. Ancak yapılan hesaba göre: Şehirde yaklaşık 700 kadar cami vardı. Bu camilerden 400'ünde imam ve hatipliği birer kişi ifa etmekteydi, 200'ünde imam ve hatip ayrı ayrı idi. Yani bu iki yüz caminin imam ve hatipleri olan 400 kişi de sarık saracak demektir. 80'den fazla caminin ise ikişer imamı vardı. Bir kısım camilerde ikişer imamdan başka bir de hatip vardır ki bu nevi camilerin miktarı da 30'a yakındı. O halde yalnız din görevlilerinden sarık sarmak hakkını haiz olan 1100'e yakındı.²¹⁰ Yapılan bu detaylı araştırma bile başlık meselesinin daha kanunlaşmadan önce kamuoyu tarafından ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir.

Yunus Nadi de "İstanbul Ve Şapka" başlıklı makalesinde İstanbul'daki fes bolluğunun kendisini hayrete düşürdüğünü belirterek devam ediyordu: "Bütün memleket ve özellikle Anadolu büyük rehberin gittiği yolda yürüyerek fesleri şapka ile değiştirmiş olduğu halde İstanbul'da henüz göze çarpacak kadar fes bolluğu vardır. Herhangi kalabalık bir caddeden mesela köprüden gelip geçenlere üç beş dakika bakarsanız oralarda hiç olmazsa şapkalılar kadar fesliler görüyorsunuz. Anadolu bu vaziyeti anlayamıyor ve onun karşısında şaşıkça şaşıyor. Anadolu'ya döndüğü zaman ise sözlerinin en canlı noktasını İstanbul'un bu fes-şapka hikâyesi teşkil ediyor ve görüyoruz ki İstanbul'un fes-şapka vaziyeti muhtelif dedikodular şeklinde bir mesele olmaya doğru gidiyor. Bu hususa dair Anadolu'dan mektuplar aldık ve alıyoruz, İstanbul'daki okurlarımız yine bu meseleye dair bize günde sekiz on mektup gönderiyorlar. Son mektuplardan biri İstanbul'da bir kısım insanların fesi şapka ile değiştirmekteki gecikme ve mukavemetlerinden şiddetle şikâyet ederek şöyle diyordu: İstanbul'da da şapkayı tamim için özel bir kanun mu çıkarmalı yoksa Gazi Paşa hazretlerini buraya mı getirmeli?". Ardından Yunus Nadi İstanbul halkının şapka giymekte ısrar ve inat ettiğine inanmadığını, fakat mesela Konya'nın, Ankara'nın köylere varıncaya kadar bütün halkı fesi atarak bulabildikleri ve uydurabildikleri şekillerde şapka giymiş oldukları halde İstanbulluların bulamamasına açıklama getirmekte zorlandığını ifade ediyordu: "İstanbul'un belli başlı sokaklarında yaptığımız bir gezintiden avdetle bu satırları yazmaya koyuldukça son müşahedelerimizin verdiği neticelere bakarak biz de hükmettik ki İstanbul'da hala göze batacak kadar çok fes giyen, yani fesi şapka ile değiştirmemiş olan insan var. İstanbul çok

²⁰⁹ Cumhuriyet, 5 Eylül 1925, **Bkz. Ek 6, Ek 7.**

²¹⁰ Cumhuriyet, 7 Eylül 1925, **Bkz. Ek 8.**

kalabalık bir yer olduğu için burada şapka giyenlerin adedi çok çok olmasına rağmen fesi henüz değiştirmemiş olanların o nisbette hatta galiba biraz fazlaca olan miktarı göze çarpmaktadır. Binaenaleyh artık bu vaziyete bir nihayet vermek lazımdır. Hatta Nasrettin Hoca'nın kavlince bilenlerin bilmeyenlere söylemesi bile kâfidir, mesele esasında işte bu kadar basittir".²¹¹

Hükümet aldığı önlemlerle şapka üzerinden haksız kazanç elde etmek isteyenleri de engellemeye çalışmıştır. Şapkacılara, şapkaları kendilerine mal olduğu fiyatın yüzde yirmi ila otuzu arasında zam ile satmalarına müsaade edileceği tebliğ edilmiştir. Ayrıca orijinal faturaların, memurlar tarafından talep edildiği takdirde ibraz edilmesi de istenmiştir.²¹² Şapka fiyatları şehremaneti tarafından belirlenerek halka ve tüccara beyan olunmuştur. Buna göre piyasadaki tavşan tüyünden en iyi şapkalar 16, İtalyan, İngiliz, Alman malı ikinci sınıf şapkalar 3, 5, 7 şer lira, iş kasketleri 185, öğrenci kasketleri ise 200 kuruş olarak belirlenmiştir.²¹³ Belediye memurları şapkacıların belirlenen bu fiyatlara uyup uymadığını sık sık teftiş etmişlerdir. Fiyatlara riayet etmediği -ilk defa- görülen tüccara beşer lira ceza kesilmiştir. Cezalandırılan şapkacıların isimleri de gazetelerde açıklanmıştır.²¹⁴

Yerli esnaf şapka imal etmesi için teşvik edilmiş²¹⁵ ve fes kalıpları yerine şapka kalıpları ile çalışılarak şapka üretilmeye başlanmıştır. Bursa'da eskiden dervişlere arakıye (bir çeşit derviş külahı) yapmakta olan sanatkârlar şapka imaline başlamışlardır. Basında bunların Avrupa yapımı şapkalardan farksız olduğu, fötr ve melon şeklinde imal edilen bu şapkaların iki liraya satıldığı ve fevkalade rağbet gördüğü belirtilmiştir.²¹⁶ Halkı satın almaya teşvik etmek için gazetelerde yerli şapkalar övülmüş,²¹⁷ örneğin Bursa'da yapılan şapkaların yabancı emsalleri kadar dayanıklı, zarif ve şık olduğu ifade edilmiştir. Şapka kalıplarını Bursa Sanayi Mektebi öğrencileri hazırlamışlardı. Her renkte ve biçimde imal edilen şapkalar 250 ve 150 kuruşa satılıyor, her gün imal edilen 500-600 kadar şapka hemen alıcı buluyordu. Hatta Mustafa Kemal Paşa bile bunlardan bir tane alıp giymişti. Diyarbakır'da da ihtiyacı karşılayamamakla birlikte şapka imaline başlanmış, burada kadınların da erkekler kadar şapkaya giymeye hevesli oluşu dikkat çekmişti.²¹⁸

O yıllarda dünyanın en yaşlı adamı olarak kamuoyunun yakından tanıdığı Bitlisli Zaro Ağa'nın "Millet beğenmiş giymiş, ben de milletten değil miyim, ben de giyerim. Doğrusu çok

²¹¹ *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1925.

²¹² *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1925.

²¹³ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1925.

²¹⁴ *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1925.

²¹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Eylül 1925.

²¹⁶ *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1925.

²¹⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Ekim 1925.

²¹⁸ *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1925.

güzel, hem de rahatmış. Sonra paşamız da emrediyor. Niye giymeyelim?” sözleri ve şapkalı resimlerini kullanarak, basın, şapka kullanımını popüler bir kimlikten yararlanarak özendirmeye çalışmıştır.²¹⁹ Yine İzmir’in tanınmış simalarından Bektaşî şeyhi Hasan Baba Efendi’nin şapka giymesi ve ardından diğer Bektaşî babaları ve müritlerinin onu izlemesi haberi²²⁰ de halkı şapka giymeye heveslendirmek amacını taşımaktadır.

Uzun senelerden beri aydınların, müteredit ve cesaretsiz, ağızlarında geveleyip durduğu ama söylemediğini, Mustafa Kemal Paşa, her şeyi kendi adıyla zikretmek gerekir diyerek İnebolu’da söylemişti: “Bunun adına şapka denir!”. Hakikaten bir süreden beri gazetelerde türlü türlü isimlerle - Siper şemslî serpuş, asri ve muvafık hıfz-üs-sıha serpuş ve daha türlü türlü uzun isimler - anılan şeyin ismi buydu. Şimdi onun adı açıkça söylenilebilirdi. Açıkça görülüyordu ki; Gazi Paşa haklıydı, gezdiği yerlerde köylüler onu başı açık karşılıyor, saf ve samimi tavırlarıyla alkışlıyorlardı. O, Türklerin medeni milletler arasında kendisine layık olan mevkii almalarını istiyor, bunun için arada şeklen hiçbir fark kalmaması lüzum geldiğini söylüyordu. Şapka daha ucuz, daha sağlıklı idi, şapkanın ne din ile ne milliyetle ilgisi yoktu. “Kıyafetin ne önemi var? Kafanın dışı değil içi medeni olmalıdır!” diyenlere verilecek cevap hazırды: “Dünyaya kafamızın değiştiğini isbat için onun içini açıp göstermek ne kadar kabil değilse dışını göstermek de kolaydır. Hakikaten medeniyette ne kadar ileri gitsek Avrupalı bizi fesle gördükçe hep eskisi gibi görmekte devam edecek; hâlbuki dışın değiştiğini görecektir ve bu onlarla müteakıben medeni ve Avrupalı muamelesi yapmayı kolaylaştıracaktır. Gazi her şeyi söyledi, her vakitki gibi yolu gösterdi; bizim için onun arkasından gitmekten başka yapılacak bir iş kalmıyor. Gelecek nesillere isbat edelim ki bugünkü nesil bundan bir asır evvel kavukları atarak başlarına derhal fes geçirmiş olan ecdaddan daha kuvvetli inkılâpçılardır.”²²¹

Türkiye’de gerçekleştirilen şapka giyilmesi ve tekkelerin kapatılması gibi hareketlerin Avrupa’daki tesirleri de gazetelere yansıyor. Verilen kararların tatbikindeki kararlılık, kolaylık ve süratin, devrim hareketinin liderlerinin göze çarpan medeniyet aşkının, batıda büyük bir memnuniyet uyandırdığı ifade ediliyordu. Görülüyordu ki insanlar gözleriyle daha iyi anlıyorlardı ve şapka Avrupalıların gözünde bir medeniyet ve zihniyet timsali idi. Görmek anlamının en kolay yolu olduğuna göre Avrupalılar her ne kadar geç de olsa Türkiye’de değişen bir şey, gerçekleşen bir ruh inkılâbı bulunduğunu görüyorlardı.²²²

²¹⁹ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1925.

²²⁰ *İkdam*, 20 Eylül 1925.

²²¹ *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925.

²²² *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1925.

Atatürk'ün yurt gezilerinde şapkasını başından eksik etmemesi ve gazetelerdeki teşvik edici haberlerle birlikte şapka giyenlerin sayısı hızla artıyordu. 2 Eylül 1925'de çıkarılan şapka kanunu sadece memurları kapsamasına rağmen fes yerini panama, fötr, melon hatta hasır şapkalara bırakıyordu. Trakya'da ve Batı Anadolu'da bütün köyler muhtarlarını büyük şehirlerden toptan şapka almakla görevlendirmişlerdi. Önemli gösteriler yapılarak fesler ayaklar altına alınmış, denize atılmış, Konya'da lise öğrencileri fes giymemeye yemin etmiş, Bursa'da bir mitingde binlerce fes yırtılmış, İstanbul'da bir grup hamal feslerini boğaza fırlatmışlardı.²²³

Konya'da halk sarık, cübbe ve yazmalarını tamamen çıkarmış, şapka edinmeye başlamıştı. Kentteki şapkaların hızla tükenmesi üzerine daha önce Mevlevi takkesi imaliyle uğraşan vatandaşlar, İtalyan fötr şapkalarını taklit ederek yerli kumaştan kullanışlı ve ucuz şapkalar yapmaya başlamışlardı.²²⁴ Bilecik'te de valinin önderliğinde herkes fes ve kalpaklarını terk ederek şapkalarını almıştı.²²⁵

Edirne'de memurların tamamı ve halkın büyük bir kısmı şapkalarını giymiş, şehrin en ünlü simalarından, -her gün başka başka kılıkta görüldüğünden halk tarafından kendisine takılan isimle- "Şeyh Türü" bile muazzam sarığını bırakarak melon şapkayla dolaşmaya başlamıştı. Edirne'ye şapka getiren bir iki tüccarın mağazası Birinci Dünya Savaşı'nda görülen ekmek kuyruğu izdihamlarını hatırlatmaktaydı.²²⁶

Kastamonu'da da sokaklarda tek bir şapkasız kişinin bile dolaşmadığı yine fotoğraflarla desteklenen haberlere konu olmuştur.²²⁷

Trakya'dan İstanbul'a gelen Halk Fırkası Müfettişi Muhittin Bey de bir muhabirin "Trakya'da şapka tamim ediliyor mu?" sorusuna birçok köyün şapka ısmarladığı yanıtını vermişti. Birkaç hafta sonra Trakya'nın pek çok köyleri tamamen şapka giymiş olacaktı. Muhtarlar özel renkte ve şekilde ayrı şapkalar ısmarlamışlar ve hatta giymişlerdi. Tekirdağ'da şapkasız gezenlere hayretle bakılıyor, bu gibiler arkadaşları tarafından uyarılıyordu. Trakya'nın her tarafından İstanbul'a şapka sipariş edilmişti. Şehirde yerli şapka imal etmek için imalathanelerin açılması hususunda da birçok teşebbüs yapılmıştı.²²⁸

Bununla birlikte şapka fiyatlarının yüksekliği ve her elbiseye göre çeşitlerinin ayrı olması halkın bir kısmını endişeye düşürmekteydi. Bunlardan birisi bir gazeteciye şöyle dert yanıyordu: "Şapka denilen nesne zarif, latif, hafif ise de mübarek çeşidi çok ve ömrü az.

²²³ P. Gentizon, *a.g.e.*, s. 99.

²²⁴ *İkdam*, 20 Eylül 1925.

²²⁵ *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1925.

²²⁶ *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1925.

²²⁷ *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1925.

²²⁸ *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1925.

Geceliği ayrı gündüzlüğü ayrı, iş üstünde ayrı, resmi günlerde ayrı. Buna para mı dayanır? İmanım fes! Sil sil giy, kenarından kes giy, kazanda kaynat giy, sonra boyat yine giy... Renk ve biçim ne bayramda değişir ne seyranda..."²²⁹ Bu haber şapkaya karşı tepkilerin en önemli nedenlerinden birinin ekonomik olduğunu iddia eden Halide Edip Adıvar'ın görüşünü de desteklemektedir.

Halkın büyük bir çoğunluğunun şapkayla ilk kez tanışmış olması özellikle şapka ile selam alıp verirken bazı gülünç olayların yaşanmasına sebep oluyordu.²³⁰ Bu yüzden 1925 yılında İstanbul'da "Şapka İle Nasıl Selam Verilir" adlı bir kitapçık yayınlanmıştır.

Bu dönemde büyük kentlerde şapka ihtiyacı karşılanamadığı için Avrupa'dan şapka ithal edilmeye başlanmış, memurlara uzun vadeli şapka avansı verilmiştir.²³¹ Bu avans 50 lira idi ve bir sene zarfında memur maaşlarından kesilecekti.²³² İlk kez Karamürsel'de şapka imal edilmeye başlanmış, yeni şapka imalathanelerinin açılması için gereken aletlerin alınması için İtalya ve Avusturya ile temasa geçilmişti.²³³

Bu arada şapka ile nasıl ibadet yapılabileceği de ayrı bir tartışma konu idi. Tartışmalar daha çok islamiyette başı açık ibadet yapılıp yapılamayacağı ve şapkanın siperinin namaz sırasında alnın secdeye değmesini engellediği konularında yoğunlaşıyordu. İstanbul Başmüftüsü Fehmi Efendi konuya şöyle açıklık getiriyordu: "Bu işin gayet pratik bir yolu vardır. Her Müslüman cebinde küçük bir takke taşır. Namaz kılacağı zaman şapkasını çıkararak tekkesini başına koyar ve namazını kılar. Mesele, gerçekte bir saygı işidir. Eskiden beri hürmet için, herkes başını örtmek mecburiyetinde bulunuyordu. Örneğin büyük adamın huzuruna çıkarken fes giyilirdi. Fakat şimdi şapka çıkarmak hürmet işareti olmuştur. Şu halde bir şahsın huzuruna çıkabilmek için başımızı açıyor, bu şekilde saygımızı yerine getiriyorsak, yani başı açık bulunmak saygı gereği ise namazın da başı açık kılınması gayet uygun olacaktır."²³⁴ Bir başka diyanet yetkilisi, Arafat'ta Allahın huzuruna başı açık çıktığımı, halkın camilerde de saygı gereği başı açık namaz kılmasının hiçbir sakıncası olmadığını ifade ediyordu.²³⁵ Ardından Diyanet İşleri Başkanı tüm illerdeki müftülere gönderdiği genelge ile Müslümanların namazlarını şapkayla ya da şapkasız kılacaklarını bildirerek tartışmaya son noktayı koydu.

²²⁹ *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1925.

²³⁰ *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1925.

²³¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1925.

²³² *İkdam*, 27 Eylül 1925.

²³³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Eylül 1925.

²³⁴ *İkdam*, 16 Eylül 1925.

²³⁵ *İkdam*, 16 Eylül 1925.

2.8. Şapka Giyilmesine Dair Kanunun Meclis Görüşmeleri

Atatürk'ün 23 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu gezisine çıkması ve burada şapkayı halka tanıttığından, 25 Kasım'da şapka giyilmesine dair kanunun çıkarılmasına kadar geçen yaklaşık üç aylık süre içinde devlet memurlarının şapka giymesine ilişkin bir kanun çıkarılmış, şapka büyük kentlerde memur ve aydınlar tarafından giyilmeye başlanmıştır.

Nihayet 16 Kasım'da şapka giyilmesi hakkındaki kanun teklifi Konya milletvekili Refik Bey ve arkadaşları tarafından Meclis Başkanlığına verilmiştir. Refik Bey gazetelere yaptığı açıklamada kanun teklifini kısaca şu şekilde izah etmişti: "Pekâlâ biliyorsunuz ki, millet her tarafta büyük bir arzu ile medeni bir serpuş olan şapkayı giymiştir. Verdiğimiz kanun layihası ile bu lüzumu bir defa daha teyit ettirmek istedik..."²³⁶ Teklif ilgili komisyonlarca değerlendirilip 25 Kasım'da Genel Kurul'a gelmiş ve Meclisin on dördüncü birleşiminin birinci celsesinde görüşülmeye başlanmıştır.

Kanun teklifinin gerekçesinde şöyle deniyordu: "Aslında hiçbir öneme haiz olmayan başlık sorunu, çağdaş, uygar uluslar ailesi içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir. Şimdiye kadar Türklerle öteki çağdaş uygar uluslar arasında bir marka niteliğinde sayılan şimdiki başlığın değiştirilmesi ve yerine çağdaş uygar ulusların tümünün ortak başlığı olan şapkanın giyilmesi gereği belirmiş ve ulusumuz bu çağdaş ve uygar başlığı giymek suretiyle herkese örnek olduğundan bağlı kanunun kabulünü teklif ederiz."²³⁷

Kanun maddeleri ise şunlardır:

Madde 1- Türkiye Büyük Millet Meclisi ile genel, özel ve bölgesel idarelere ve bütün kuruluşlara bağlı memurlar ve müstahdemler Türk milletinin giymiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedirler. Türkiye halkının da genel başlığı şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın sürdürülmesini hükümet yasaklar.²³⁸

Madde 2- Bu kanun yayımlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

Madde 3- Bu kanunun uygulanmasından Hükümet -Bakanlar Kurulu- sorumludur.²³⁹

Teklifin görüşülmesine başlandığı sırada Bursa Milletvekili Nurettin Paşa, Başkan'a bir önergesi olduğunu bildirmiş, 4 maddelik bu önerge T.B.M.M Başkanı tarafından okutulmuştur. Nurettin Paşa, önergesinde şu noktalar üzerinde durmakta idi;

²³⁶ *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1925.

²³⁷ E. Aybars, *a.g.e.*, s. 292. ; Mahmut Goloğlu, *Devrimler Ve Tepkileri: 1924-1930*, Ankara 1972, s. 150.

²³⁸ *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1925. T.B.M.M azalarıyla idare-i umumiye ve hususiye ve mahalliye-yi rüsumata mensub bilumum eşhas ve müstahdemin ve sıfat-ı resmiyeyi haiz herkes Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir.

²³⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem II, C. XIX, s. 221. ; Düstur, Tertip 3, C. VII, s. 108. ; *Resmi Gazete*, 28 Teşrinisani 1341 (28 Kasım 1925), Sayı 230. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 156.

“1- Bazı sayın mebuslarca şapka giyilmesi hakkında kanun teklifi yapılırken, sanki bu hususta herhangi bir işlem yokmuş gibi davranılmıştır. Oysaki Bakanlar Kurulu 02.09.1925 günlü ve 2431 sayılı kararname ile memurlara şapka giydirilmesi hakkında kanun niteliğinde kararlar vermiş, yayımlamış, uygulamış ve halkı da uygulamanın kapsamına almaya çalışmıştır. Eğer bu teklif şapka giyilmesinin bir kanun meselesi olmasından ötürü verilmişse, Bakanlar Kurulu’nun sözü edilen kararname ile kanuni yetkilerini aştığı ortaya konuluyor demektir. Gerçekten de öyledir. Çünkü geçen yıl yalnız adliye memurlarının, hem de sadece makamlarında giyecekleri kılıkları için bile kanuna dayanılmıştır ki, bu da Bakanlar Kurulu’nun yetkisi olmadığına belgedir. Eğer şapka giyilmesi bir kanun meselesi değilse, bu kanun teklifinin nazarı dikkate alınmasına sebep kalmaz.

2- Sözü edilen kanun teklifi mebuslar hakkında da kayıt koyuyor. Bilinmelidir ki; mebuslar memur değildir, doğrudan doğruya halktan biridirler. Genel tabii haklardan fazla olarak yasama dokunulmazlığı ile de tam özgürlüğe sahip bulunmaktadırlar. Bundan ötürü vekillik sıfatına ve yasama durumuna uymayan ve öteki milletler parlamentolarında da bulunmayan böyle bir kaydın kabul edilemeyeceği tabiidir.

3- Anayasanın 103. maddesi “Hiçbir kanun anayasaya aykırı olamaz” diyor. Oysaki bu kanun teklifi genel durumu ile Anayasaya aykırıdır. Çünkü Anayasanın 3. maddesinde “Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur”, 68. maddesinde “Her Türk özgür doğar, özgür yaşar”, 70. maddesinde “Kişisel dokunulmazlık, vicdan, düşünce, söz, çalışma, mal sahibi olma ve malını kullanma... gibi hak ve özgürlükler Türklerin tabii haklarındandır”, 71. maddesinde “Can, mal ve ötekiler saldırıdan korunmuştur”, 73. maddesinde “İşkence, eziyet, zoralım yasaktır”, 74. maddesinde “Hiçbir kimse hiçbir fedakarlığa zorlanamaz” denilmektedir ki, kanunun bu maddelerle sağlanmış tabii haklarına aykırı olarak hiçbir kayıt konamaz. Özgürlüğün, iş ve çalışma serbestliğinin sınırlanmasını gerektiren böyle bir kanun tasarısının Anayasanın ruhuna aykırı olarak ele alınması en geniş ve en ileri özgürlük idaresinin gerçekleştirilmesini üzerine almış olan Cumhuriyet kavramı ile karşıt olur.

4- Bu sebeplerle:

a) Anayasaya aykırılığından ötürü bu kanun tasarısının reddedilmesini,

b) Bakanlar Kurulu’nun kanunla belli yetkileri dışında olan ve Anayasaya aykırı hükümleri içine alan Takrir-i Sükûn Kanununa dayatılması da mümkün olmayan 02.09.1925 gün ve 2431 sayılı kararnamesinin çıkarılmamış sayılmasını,

c) Anayasal haklar ve ulusal egemenlik ve kişisel dokunulmazlığa aykırı işlemin halka uygulanmamasının sağlanmasını arz ve teklif ederim.”²⁴⁰

Nurettin Paşa, 2 Eylül 1925 tarihli ve 2431 sayılı kararla memurlara zaten şapka giydirildiğini ifade ederek, şapka giyilmesi bir kanun konusu ise Bakanlar Kurulu'nun bu kararname ile kanuni yetkilerini aştığını, yok eğer kanuna gerek yoksa neden teklif yapıldığını soruyor ve kanunun anayasaya aykırı olduğunu belirtiyordu. Nurettin Paşa'nın bu teklifi Mecliste sert tepki ve tartışmalara yol açmış, İlk sözü Konya Milletvekili Refik Bey almıştır:

“Muhterem arkadaşlar! Büyük milletimizin son yıllar içinde, milletin geleceği ve yükselmesi için tarihe yazdığı büyüklüklerden biri de şapka giyilmesi hususunda gösterdiği tez canlılıktır. Hepimiz çok iyi biliyoruz ki; çağdaş ve uygar hayatın gereklerini en küçük bir noktası eksik kalmamak üzere kabule karar veren ve bu kurtuluş yolunu kesin ve kararlı adımlarla yürüten soylu ulusumuz, bütün uygar ulusların giymekte olduğu şapkayı da kendi başlığı olarak kabul etmiş ve herkesten önce devrimin en şerefli ve en kuvvetli adımını bir defa daha atmıştır.

Eğer Nurettin Paşa, siz milleti ruh ve vicdan bakımından, maddi ve manevi bakımdan temsil ediyorsanız böyle bir önergeyi vermekte tereddüt edecektiniz, vermeyecektiniz. Çünkü sizin temsil ettiğiniz seçim çevresi adına kuvvetle iddia ediyorum ki; milleti çağdaş ve uygar ilerleme yolundan alıkoymak üzere bazı bozguncuların ve ayırıcıların birçok yalan dolanlarına ve aşılama çabalarına rağmen Bursa'nın soylu halkı bu konuda önyak olmuştur. Ve kendi hesabına bu şerefli tarihi yazmıştır. Paşa! Milletin Bursa halkının bu temiz ve yüksek duygularından olsun ilham almak insafını niçin göstermiyorsun?

Milletin yaşantısı ile ilgili bir mesele söz konusu olduğu vakit, zaman zaman, Anayasa meselesi karşısında kaldığımızı çok kuvvetle hatırlayanlardanım. Fakat olaylar kuvvetle ispatlamıştır ki, burada alınan bütün kanun tedbirleri Anayasanın tam olarak ruhunu ve varlığını korumak için alınmıştır ve onun ruhi anlamı korunmuştur. Milletin yaşantısına ve varlığına uzanan eller kırılmıştır. Hepiniz biliyorsunuz ki, kanunlar ulusal çıkarları korumak için yapılır. İşte bunun içindir ki; milletin herkesten önce giydiği şapkanın giyilmesinin bir kanunla pekiştirilmesi isteği bu teklifin yapılmasına neden olmuştur.

Tekrar ediyorum. Eğer vermiş olduğunuz önergeden seçmenlerinizin haberi olsaydı, güveniyorum ki; “Ey bizim vekilimiz, sizi gerçek duygularımızı yansıtmamız için gönderdik. Orada bizim gerçek isteklerimizi, duygularımızı söyleyecektiniz. Bizi temsil ettiğiniz halde hangi kanı ve düşünce ile bizim düşüncelerimizden, kanılarımızdan bambaşka bir yolda

²⁴⁰ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 222. ; M.Goloğlu, *a.g.e.*, s. 150–151.

yürüdünüz ve ilerleme yolundaki kararlığımızı kırmak için buna başvurduğunuz” diyecekler ve sizi kınayacaklar.²⁴¹

Refik Bey, konuşmasında Türk milletinin devrimlere bağlılığını vurgulamış, Bursa milletvekili olan Nurettin Paşa'nın bu önergesinin tüm Bursalıların fikirlerini yansıtamayacağını belirtmiştir. Bu sırada Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey de Bursalıların kendi şapkalarını bile kendilerinin yaptığını hatırlatmıştır.²⁴² Bundan sonra Refik Bey ve Nurettin Paşa arasındaki diyalog şu şekilde gelişmiştir:

Nurettin Paşa – Muhterem arkadaşım Refik Bey'in şahsım hakkında söylediği sözlerin hiçbirine cevap verecek değilim. Çünkü çoğu hissidir. Önergem dikkatle okunursa sırf kanuni bir amaçla yazılmış olduğu görülür. Ben vicdanen bu kanun teklifinin Anayasaya aykırı olan noktalarını gördüğüm için görevimi yaptım. Beni dünyada görevimi yapmaktan alıkoyacak hiçbir kuvvet tasarlayamıyorum.

Refik Bey – Vardır, O da millettir.

Nurettin Paşa – Evet vardır, O da Allah'tır. Bendeniz kanunun içeriği hakkında itirazda bulunmuyorum. İş bir kanun meselesidir. İçinizde bu kadar hukukçular vardır. Bunu ciddi bir çalışmayla inceleyip araştırabilirler. Bu meseleyi hukukçulara bırakalım. Bu konuda başka bir sözüm yoktur.”²⁴³

Ardından Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, teklif edilen kanunun anayasa aykırılığı yönünde hiçbir endişeye yer olmadığını, bu çeşit bahanelerle özgürlüğün gericiliğinin elinde oyuncak yapılmak istendiğini söyleyerek Japonya'da milletvekillerinin meclise silindir şapka ile gelmek zorunda olduğu örneği ile konuşmasını sona erdirmiştir.²⁴⁴

Kars milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey söz alarak yaptığı konuşmasında; “Paşa hazretlerini dinlerken şapka meselesinin Anayasa ile ilgili olduğunu iştirken kendi kendime utandım. Şapka meselesinin, gömleğin, redingotun ve mendilin Anayasa kanunu ile ne ilgisi vardır? Şapka giymiş de Anayasayı bozmuş! Dünyada bu kelimeleri duyabileceğiniz başka bir kürsü yoktur” diyerek şaşkınlığını ifade etmiş ve eklemiştir: “Bunların Anayasa ile ilgili olduğunu ileri sürmek, bunu düşünmek anayasayı anlamamak demektir. Kaldı ki şapkanın kabulü Anayasanın ruhunu pekiştirerek kabul etmektir. Çünkü anayasa kavramı ve anlamı uzun kollu elbise giyen ve elli arşın bez saran yerlerden gelmemiştir... Bu kanun ile

²⁴¹ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 223. ; Tülay Duran, “Şapka İnkılâbı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (BTTD), İstanbul 1989, Sayı: 47, s. 15. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 151–152.

²⁴² T. Duran, *a.g.e.*, s. 15.

²⁴³ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 223. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 152.

²⁴⁴ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 223–224. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 153. ; T. Duran, *a.g.e.*, s. 15–16.

Anayasanın içi ve dışı denkleştirilmek istenmiştir. Buna karşı olan anlayışlarla mücadele etmek hepimiz için bir görevdir.”²⁴⁵

Ardından Muş milletvekili İlyas Sami Bey özetle, Nurettin Paşa'nın ısrarla işi hukukçulara bırakınız dediğinin, ancak Meclisteki hukukçuların tümünün de şapka giymesine rağmen sadece Paşa'nın kendisinin giymediğinin altını çizerek, Nurettin Paşa'nın asıl derdinin Anayasa, hukuk ve kanunlar olmadığını belirtmiştir. İlyas Sami Bey, çağdaş kılığın mecliste bir önerge ile söz konusu edilmesinin Paşa'nın anlayış ve ülkü eksiliğinden ileri geldiğini ifade etmiştir.²⁴⁶

Antalya milletvekili Rasih Bey, Peygamberin bile Şam'daki Roma valisi tarafından kendisine hediye edilen ceketi giydiğini hatırlatmış ve “ Şapka giymekle insan hristiyan olmaz. Yahudiler şapka giydiler diye hristiyan mı olmuşlardır” diyerek kılığın din ile bir ilgisi olmadığını ileri sürmüştür.²⁴⁷

Rasih Bey'den sonra söz alan Muğla milletvekili Şükrü Bey, şapka meselesinin dinle olan ilgisinin, TBMM'nin din ve dünya işlerini birbirinden ayırmasıyla ortadan kalktığını ve bu meselenin dünyevi bir nitelik kazandığını söyledikten sonra, milli denilen kıyafetin yerinin de artık müzeler olduğunu, Avrupa'da bir Alman, Fransız ya da İngiliz gencinin kıyafetleri ile birbirinden ayırt edilmesinin olanaksız olduğunu ve bütün medeni kıyafetlerin birbirine benzer hale geldiğini ifade etmiştir.²⁴⁸

Kütahya milletvekili Ragıp Bey de Nurettin Paşa'yı eleştirerek, Anayasaya karşı olanın kanun teklifi değil, önerge sahibi Nurettin Paşa'nın kafası olduğunu ve Paşa'nın - Milletvekilleri halktandır – dediğini hatırlatarak: “Öyle ise halka uysunlar. İşte Ankara halkı... İçlerinde kendilerine benzeyen birini gösterebilirler. Paşa'nın bu görüşmelerden ilham alarak yarın kendilerinin de şapka giyeceklerini umarım.”²⁴⁹ demiştir.

Bu sırada İzmir milletvekili Mustafa Necati Bey, başkandan söz isteyerek Nurettin Paşa'nın önergesinin Türk milletinin kararına karşı bir isyan niteliğinde olduğunu, TBMM'nin Ankara'da çalışmaya başladığı günlerde bunun da anayasaya aykırı olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu, Nurettin Paşa'nın şapka ile ilgili kanun hükmünde kararnameyi aykırı buluyorsa daha önceden eleştirmesi gerektiğini, milletin şapkayı zaten isteyerek giydiğini ve devletin görevinin milletin aldığı kararları kanunlaştırmak olduğunu ifade ederek Refik Bey'in “Bravo” tezahüratları arasında eklemiştir: “Şapka meselesini bahane ederek

²⁴⁵ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 224–225. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 153–154. ; T. Duran, *a.g.e.*, s. 16–17.

²⁴⁶ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 225–226. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 154. ; T. Duran, *a.g.e.*, s. 17.

²⁴⁷ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 226. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 154. ; T. Duran, *a.g.e.*, s. 17–18. ; E. Aybars, *a.g.e.*, s. 294.

²⁴⁸ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 227. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 154. ; T. Duran, *a.g.e.*, s. 18.

²⁴⁹ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 228. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 155. ; T. Duran, *a.g.e.*, s. 18.

Hükümetin icraatı aleyhinde propaganda yapılmak isteniyor. Şapkayı giymiş olan millete; bu iş anayasaya aykırıdır, önerge verdim ama anlatıp dinletemedim, diyecek ve halkın gözünde kahraman olacaktır. Bunu istiyor. Dünyada en büyük kanunlar, milletin genel vicdanına uygun olanlardır. O kanunun önünde herkes boyun eğmek zorundadır. Boyun eğmeyenlere karşı yapılacak görev, millete boyun eğmeyenlere karşı yapılacak görevdir. Hükümeti bu görevi yapmaya çağırıyorum.”²⁵⁰

Yapılan bu konuşmalar üzerine Başkan oylamaya geçmiştir: “Yeterlilik önergeleri vardır. Bir de Nurettin Paşa’nın kanun teklifinin reddini isteyen önergesi vardır. Önce kanun teklifinin reddini isteyen Nurettin Paşa’nın önergesini oyluyorum. Kabul edenler, etmeyenler, kabul edilmemiştir. Maddelere geçilmesini kabul edenler, etmeyenler, kabul edilmiştir.”²⁵¹

Oylama sonucunda kanun teklifi maddeleri teker teker okunarak kabul edilmiştir. Sadece Nurettin Paşa ve İhsan Bey adında başka bir milletvekili aleyhte oy kullanmışlardır.²⁵² Ertesi gün tüm illere tamimler gönderilerek kanunun uygulanmasına başlanmıştır.²⁵³

Nurettin Paşa’nın bu hareketi, basın tarafından ağır eleştiriler almasına neden olmuştu. Cumhuriyet gazetesi halk adına soruyordu: “Şapkayı değil fesi, tecdidi değil taassubu, inkılâbı değil irticayı müdafaa eden Nurettin Paşa’nın Türk İnkılâp Meclisi’nde işi ne?”. Paşa, önergesiyle, memleketin bazı yerlerinde korkudan sinmiş ve uyuşmuş halde olan irtica yılanlarını uyandırmıştı. Bu sebeple yeri milletin meclisi değil İstiklal Mahkemesi olmalıydı. Meclis, Paşa’yı milletin sinesinden uzaklaştırmalıydı, aksi takdirde milletin iradesine itaat etmemiş olacaktı.²⁵⁴ İnkılâba can veren samimi halk ile Paşa’nın fikirleri arasında dağlar kadar fark vardı.²⁵⁵

Yasanın üslubu dikkat çekicidir. Halkın, Hükümet ve Meclisçe saptanmış bir karara uymasının zorunlu hale getirilmesinin yerine, esasen halk tarafından benimsenmiş olan şapkanın resmi görevlilere kabul ettirilmesi yasallaştırılmaktadır²⁵⁶. Kanunname, kadın giyimi için herhangi bir madde içermemekte, erkekler içinse sadece şapkayı kapsamına almaktadır. Milletvekilleri ve devlet görevlilerinin, Türk ulusunun zaten benimsemiş olduğu şapkayı giymeleri karara bağlanırken, halka da dolaylı bir zorunluluk getirilmiştir.

9 Aralık 1925 tarihinde çıkarılan bir diğer kanunla; tüm genel ve özel kurumların ve belediyelerin elbise, ayakkabı, kumaş, şapka ve yatak ihtiyacı ile memur ve müstahdemlerine

²⁵⁰ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 228–230. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 155–156. ; T. Duran, *a.g.e.*, s. 19–20.

²⁵¹ TBMMZC, Dönem II, C. XIX, s. 232. ; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 156. ; T. Duran, *a.g.e.*, s. 20–21.

²⁵² P. Gentizon, *a.g.e.*, s. 104.

²⁵³ *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1925.

²⁵⁴ *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1925.

²⁵⁵ *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1925.

²⁵⁶ Orhan Koloğlu, “Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil İçine Yönelikti”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 83, Kasım 2000, s. 21.

tek tip elbise ve ayakkabı giydiren bütün kurum ve şirketlerin her türlü kumaş ihtiyaçlarını yerli kumaşlardan tedarik etmeleri hükme bağlanmıştır.²⁵⁷

Şapka giyilmesine dair kanun gerek 1961 gerekse 1982 anayasalarında “inkılâp kanunlarının korunması” başlığı altında 174. madde ile güvenceye alınmıştır.

Bu inkılabın temel amacı, Türk ulusuna geri ve doğulu bir görünüm kazandıran eski kıyafetlerin yerine uygar dünyanın gerekli gördüğü yenilerini koymaktı. 1925’in olayları gerici kuvvetlerin hala güçlü bir şekilde var olduğunu ve Batılılaşmanın önünde ciddi bir direnç oluşturabileceğini açıkça göstermişti. Hilafetin kaldırılması yeterli gelmemiştir; daha ileri bir şok- ülkedeki herkesi sarsıp eski düzenin gittiğini ve onun yerine bir yenisinin geldiğini anlatacak travmatik bir darbe- zorunlu idi. Fes, Müslüman özdeşliğinin ve ayrılığının son tabyasıydı.²⁵⁸

Şapka giyilmesi böylece hükme bağlanarak, Devlet kanuni açıdan üzerine düşeni yapmış oluyordu. Bundan sonra uygulamada karşılaşılabilecek hareket ve tepkileri cezai yaptırımlarla engellemeye ya da yok etmeye çalışmak İstiklal Mahkemeleri’nin yetkisi dâhilinde idi.

2.9. Şapka Kanununa Tepkiler

Şapka meselesi ile ilgili tepkilere dair ilk yargılama 4 ve 15 Eylül 1925 tarihlerinde mahkemesi görülen Abdülnafi Hoca duruşması olmuştur.²⁵⁹ Hicaz’da hukuk öğrenimi görmüş olan Hoca, müderrislik ve savcılık yapmış, zaman zaman politikaya karışmış ve dini politikaya alet etmişti.²⁶⁰ Hoca, son olarak İsmet Paşa’ya hükümetin icraatlarına yön verecek içerikte bazı telgraf ve mektuplar yollamış, İsmet Paşa’nın dini esaslara aykırı çalıştığını ima etmişti. Mahkemede, Abdülnafi Hoca’nın siyasetle ilgisinin bulunup bulunmadığı ve dini bilgisi üzerinde durulmuştur. Hoca’ya kısaca, dini siyasete karıştırdığı, hükümetin icraatını eleştiren isimsiz ve imzasız risaleler kaleme aldığı, evinde Dürrizade’nin tomarla fetvalarının bulunduğu suçlamalarında bulunmuş, sanık bu iddiaların tümünü inkâr ve yalanlama yoluna gitmiştir. Duruşmanın sonunda Hoca’nın şapka giymek istediğini söylemesi ve savcının da Hoca’nın kabahatinin saf ve cahil olmasından ileri geldiğini ifade etmesi üzerine mahkeme beraatına karar vermiştir. Kararda Türk milletinin tarih boyunca

²⁵⁷ Düstur, Tertip III, C. VII. s. 131–132.

²⁵⁸ B. Lewis, *a.g.e.*, s. 267.

²⁵⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 15–16 Eylül 1925.

²⁶⁰ E. Aybars, *a.g.e.*, s. 297.

İslam dininin en emin ve kuvvetli koruyucusu ve dayanak noktası olduğu vurgulanmıştır.²⁶¹ Hoca'nın cehlını kabul ederek pişman olması ve kendiliğinden şapka takmak istediğini söylemesi, kamuoyunda şüphesiz cezalandırılmasından daha büyük bir tesir yapmış olmalıdır.

Kasım ayı başında Malatya'da şapka yüzünden çıkan ufak çaplı isyan Belediye Başkanı Hasan Bey'in başarılı yönetimi altında bastırılmış ve Atatürk, 3 Kasım'da kendisine yolladığı telgrafla Hasan Bey'i takdir ederek teşekkürlerini bildirmiştir.²⁶²

22 Kasım'da Kayseri'de Şeyh Sait gibi Nakşibendî olduğunu iddia ederek halkı ayaklandırmak isteyen Mekkeli Ahmet Hamdi, 25 Kasım'da İstiklal Mahkemesinin şehre gelmesiyle yargılanmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında da şüpheli hareketleri görülmüş olan Mekkeli, Sivas'ta halkın başlarına sarık sardığını söyleyerek Kayserilileri ayaklandırmaya çalışmıştı. Bunun üzerine sarık saran 40–50 kişilik bir grup kadınların yüzlerinin açılacağı, Kuran'ın kaldırılacağı ve dul kadınların teşhir edileceği gibi iddialarla şehirde hükümet karşıtı propaganda yapmıştı. Mahkeme, Mekkeli Hacı Ahmet, Eytam müdürü iken şapka giymek istemediği için istifa ettiği iddia edilen Hacı Abdullah ve 3 arkadaşının muhakemesine Ankara'da devam edilmesine karar verdi.²⁶³ Muhakeme sonucunda Şeyh Efendi ve dört arkadaşının idam edilmesine karar verildi.

24 Kasım'da Erzurum'da bir grup, "gâvur memur istemeyiz" diyerek Vali'nin evi ve Hükümet konağı önünde bir gösteri yapmışlardır. Erzurum'daki olaylar sonucu görevlilerin ikazlarına aldırış etmeyen Gâvur İmam ve Hacı Osman adlı elebaşları ile birlikte toplam 27 kişi tutuklanmış, ertesi gün Hükümet, Erzurum vilayetinin tamamında bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesine karar vermiştir. Bir ay süreli İdare-i Örfiye ilanına dair tezkere Mecliste okunduğu sırada Erzurum mebusu Şükrü Paşa hükümetten konuyla ilgili izahat verilmesini istemiş ve kürsüye çıkan İsmet Paşa: "Erzurum'da bir kısım halk çarşayı kısmen kapatmaya çalışarak valinin ikametgâhı önüne gelerek – biz gavur memur istemeyiz – diye bağırır, nümayiş yapmışlardır. Zabıta müdahale etse de itaat etmemiş, bunun üzerine hükümet kuvvetiyle dağıtılmışlardır. Akşama kadar 27 kişi tutuklanmıştır. Halk umumiyetle hadiseyi nefretle telakki etmiştir. Anlaşıldığına göre nümayişi geçmiş senelerde casuslukla şöhret kazanmış birtakım adamlar yaymışlardır. Bunların içlerinde birtakım şeyhler vardır. Bunlar af kanunundan istifade ederek çıkmışlar, serbest gezerken şimdi yeniden takibata geçip tertibat almışlardır. Bunların hepsi tevkif olunmuştur. Hadisenin üzerindeyiz. Ve bir an

²⁶¹ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1925. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 15–16 Eylül 1925.

²⁶² *Hâkimiyet-i Milliye*, 15–16 Eylül 1925.

²⁶³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon kodu: 030.18.01.01, Yer no: 16.71.4. **Bkz. Ek 9** ; E. Aybars, *a.g.e.*, s. 304–305.

evvel Meclis-i âliye arz-ı malumat edebilmek ve takibat-ı teşri etmek için Erzurum vilayetinde idare-i örfiye ilan edilmiştir. Süratle takibat yaparak birkaç kişiden ibaret olan müfsitleri meydana çıkarmak, süratle icraat göstermek lazımdır.”²⁶⁴ demiştir. İsmet Paşa’nın bu izahatı üzerine “Erzurum Vilayeti dâhilinde bir ay müddetle idare-i örfiye ilanı hakkındaki heyet-i umumiyye kararı”²⁶⁵ kabul edilmiştir.²⁶⁶ Bu olaylar üzerine Erzurumlular Atatürk’e bağlılıklarını bildirmiş, Atatürk de şapka olaylarının münferit olaylar olduğunu ve Erzurum halkını olaylardan sorumlu tutmadığını ifade etmiştir.²⁶⁷

Yine Kasım ayının sonunda Sivas’ta halkı hükümete karşı ayaklanmaya teşvik ederek, şehrin duvarlarına hükümete hakarete varan sözler içeren beyannameler asan İmamzade Mehmet Necati’nin yargılanmasına başlanmıştır.²⁶⁸ Ceza Kanununun 55. maddesi uyarınca İmamzade’nin idamına, olayda isyanı tahrik edici hareketleri görülen diğer kişilerin de kürek cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir.²⁶⁹ Duvarlara asılan şapka aleyhtarı ilanlar yüzünden tüm Sivas muhtarları yargılanmış, ancak ilgileri görülmediğinden beraat etmişlerdir.

Mahkeme Sivas’tan sonra 29 Kasım’da Tokat’a gelmiş,²⁷⁰ 30 Kasım’da şapka ve yenilik aleyhtarı Erbaa Belediye Başkanı Hacı Fethullah Efendi yargılanarak 3 sene hapse mahkûm edilmiştir. Aynı gün mahkeme Amasya’ya hareket etmiş ve mahkeme üyeleri tarafından hükümete gönderilen bir telgrafta Tokat halkının iki gün içinde şapka almaya sevk edildiğini, Amasyalıların hemen tamamının şapkalı olduğu bildirilmiştir. 1–4 Aralık’ta Samsun ve Trabzon’a gelen Mahkeme, buralarda da asayişin iyi ve halkın şapkalı olduğunu görmüştür.²⁷¹

6 Aralıkta Mahkeme, zaten sıkıyönetim uygulamasına başlanmış olan Erzurum gelmiş, yapılan incelemeler sonucunda olayları başlatanın Hacı Osman Hoca ile yanında bulunan yirmi otuz kişi olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca şehirde ayaklanmayı çıkaran ya da sonradan katılanların hemen hemen hepsinin Erzurum’un muhalif milletvekillerinin yakınları olduğu konusuna da hükümetin dikkati çekilmiş ve davanın Ankara’da görülmesine karar verilmiştir.²⁷²

Buradan Rize’ye hareket eden Mahkeme 11 Aralık’ta Rize ayaklanmasını incelemek için çalışmalarına başlamıştır. Özetle; köy imamlarının halkı şapkaya karşı kıskırttığı ve

²⁶⁴ *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1925.

²⁶⁵ *Düstur*, Tertip III, C. VII, s. 108.

²⁶⁶ *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1925. ; *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1925. ; *Cumhuriyet*, 29 Kasım.

²⁶⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Şubat 1925.

²⁶⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26–27–30 Kasım 1925.

²⁶⁹ *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1925. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Kasım 1925.

²⁷⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Aralık 1925.

²⁷¹ *Cumhuriyet*, 5–6 Aralık 1925.

²⁷² E. Aybars, *a.g.e.*, s. 310.

İskilipli Atıf Efendi'nin "Frenk Mukallitliği Ve Şapka" adlı risalesinin olaylarda tahrik edici etkisinin bulunduğu anlaşılmış, Mahkeme 14 Aralık'ta son duruşmasını yaparak, 143 tutukludan 80'ini beraat ettirmiş, diğerleri çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.²⁷³ Mahkeme aynı gün Giresun'a hareket etmiştir.²⁷⁴

16 Aralık'ta Giresun'da duruşmalara başlayan Mahkeme,²⁷⁵ Giresun olayının faillerinin de Ankara'da yargılanmasına karar vermiştir. Zira Mahkemenin Ankara'da bulunmadığı süre içinde Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden yüzlerce sanık yargılanmak için Ankara'ya gönderilmişti.²⁷⁶ İstanbul'da şapka aleyhinde risale yazmak ve dağıtmak suçundan tutuklanan 26 kişi ve Maraş olaylarına karışanlar da bunların arasındaydı.

30 Kasım'da basına yansıyan Maraş olayı²⁷⁷ ile ilgili olduğu tespit edilen 27 kişi tutuklanarak 19 Aralık'ta Ankara'ya getirilmiştir.²⁷⁸ Olaylar Maraş'ta bir grubun Cuma namazından sonra Hükümet Konağı önüne gelerek "Müslümanlar ne duruyorsunuz Müslümanlık elden gidiyor."ve "Şapka istemeyiz" diye bağırması ile başlamıştı.²⁷⁹ Elebaşları sarıklarını başlarına geçirmiş, halkı da bunu yapmaya teşvik etmişlerdi. Zanlılar hükümet görevlilerinin gayretiyle kısa sürede tutuklanmıştı.

Mahkeme üyeleri 29 Aralık'ta Ankara'ya dönmüş ve askeri bir törenle Başbakan İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kazım Paşa, bir kısım milletvekili ve Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri tarafından karşılanmışlardır.²⁸⁰ Bu, Ankara'da Hükümet ve Meclis tarafından Mahkeme heyetine duyulan saygının ve verilen önemin bir göstergesidir.

İstanbul'da da özellikle Fatih semti ve çevresinde kümelenmiş bulunan, halka açık ve kalabalık yerlerde çeşitli konuşmalarla halkı Hükümete karşı harekete geçmeye teşvik etmek isteyen çok sayıda kişi tutuklanmıştır. Bir dönem İstanbul'da çeşitli gazetelerde yazarlık yapan ve Mısır gazetelerinde İstanbul temsilcisi olarak görev yapmış Ömer Rıza (Doğrul) Bey de şapka kanuna muhalefetten Beylerbeyindeki evinde tutuklanmıştır.²⁸¹ Tutuklanan kişilerden yirmi yedisinin Rize ve Sivas'ta meydana gelen şapka aleyhtarı olaylar ile ilgisinin bulunduğu anlaşılmıştır.²⁸² Bu günlerde basında özellikle İstiklal Mahkemesi'nin İstanbul'a

²⁷³ E. Aybars, *a.g.e.*, s. 311–312.

²⁷⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Aralık 1925.

²⁷⁵ *Cumhuriyet*, 16–17 Aralık 1925.

²⁷⁶ E. Aybars, *a.g.e.*, s. 313–314.

²⁷⁷ *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1925.

²⁷⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 13, 20 Aralık 1925.

²⁷⁹ *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1925. ; *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1925. Olaylar o sırada Maraş'ta bulunan Cumhuriyet gazetesi seyyar muhabiri tarafından bizzat görülmüş ve aktarılmıştır.

²⁸⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Aralık 1925.

²⁸¹ *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1925.

²⁸² *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1925.

gelip gelmeyeceği ile ilgili haberler yer almıştır.²⁸³ Mahkeme Heyeti de Rize’de meydana gelen olayların İstanbul’daki bir grup ile bağlantılı ve ilişkili olduğunu tespit etmiştir.²⁸⁴ Bunun üzerine İstanbul’a gelmeyi kararlaştıran Mahkeme, şehirde 4 gün kalacaktır ve İstanbul’da daha önceden tutuklanan sanıkların Ankara’da değil İstanbul’da yargılanmaları planlanmaktadır.²⁸⁵ Mahkeme 21 Aralık öğleden sonra İstanbul’a gelmiş²⁸⁶ ve ertesi gün faaliyete geçmiştir.²⁸⁷ 24 Aralık’ta, aralarında İskilipli Atıf’ın da bulunduğu 27 tutuklunun duruşmalarının Ankara’da görülmesine karar verilmiş,²⁸⁸ sanıklar 25 Aralık’ta Ankara’ya gönderilmişlerdir.²⁸⁹ Mahkeme Heyeti de 31 Aralık Perşembe günü Ankara’ya dönmek üzere İstanbul’dan hareket etmiştir.²⁹⁰

Ankara’da önce Maraş olayı sanıklarının mahkemesi görülmüş, duruşmalar 14 Ocak’ta başlamıştır.²⁹¹ Sanıklar şapkalarını düzeltilmesi için terziye verdiklerini ve Hükümetin kararına karşı gelmediklerini ifade etmişlerdir. Üçü gıyaben olmak üzere 6 kişinin idamına, 15 kişinin hapis cezasına çarptırılmasına karar verilmiş ve diğer sanıklar beraat etmiştir.²⁹²

Ardından 20 Ocak’ta Giresun olayı sanıklarının muhakemesine başlanmıştır.²⁹³ Olaylarda kışkırtıcı bir etkisinin olduğu anlaşılan “Frenk Mukallitliği ve Şapka” adlı risalenin yazarı İskilipli Atıf da bu sıralarda yargılanmıştır.²⁹⁴ Atıf Hoca’nın bu risaleyi 1924’de İstanbul’da yazarak memleketin birçok yerinde dağıttığı anlaşılmıştır. Ayaklanmanın en önemli nedenlerinden biri olduğu kabul edilen risalenin yazarı, 31 Mart ayaklanması ve Mahmut Paşa’nın öldürülmesi olayları ile ilgili olduğundan daha önce Sinop’a sürülmüş, Milli Mücadele sırasında da zararlı faaliyetleri görülen Teali-i İslam Cemiyeti’nin başında yer almıştı.²⁹⁵ Yargılama sonunda İskilipli Atıf’ın idamına karar verilmiştir.²⁹⁶

Bu toplu hareketlerin dışında, münferit tepkilere de rastlanılmıştır. Örneğin, Alaşehir’de ikamet eden ve Florina göçmeni olan Kazım, fesini çıkarması için yapılan uyarıyı dikkate almayıp kimlik tespiti için kendisini karakola götürmek isteyen jandarma yüzbaşı,

²⁸³ *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1925.

²⁸⁴ *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1925.

²⁸⁵ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1925.

²⁸⁶ *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1925.

²⁸⁷ *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1925.

²⁸⁸ *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1925.

²⁸⁹ *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1925.

²⁹⁰ *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1925.

²⁹¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Ocak 1925.

²⁹² *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Ocak 1926. ; E. Aybars, *a.g.e.*, s.317.

²⁹³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Ocak 1926.

²⁹⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1–2 Şubat, 1925.

²⁹⁵ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 319.

²⁹⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Şubat 1925.

takım subayı ve yazıcı neferi sustalı çakı ile bıçaklamış ve Dâhiliye Vekâleti'nin isteği üzerine 4 Kasım 1925 tarihinde İstiklal Mahkemesi'ne sevkine karar verilmiştir.²⁹⁷ Bir başka olay da Dokuzuncu Kolordu Muharebe Bölüğünden Mehmet Fahri ile ilgiliydi. Mehmet Fahri'nin akrabalarından birine yazdığı mektupta şapka kanunu ile ilgili olarak hükümet ve rejim aleyhinde olduğu tespit edilmiş ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin ilgisi yazısı üzerine ve Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak Bakanlar Kurulunca İstiklal Mahkemesine sevkine karar verilmiştir.²⁹⁸

Şapka devrimine muhalefet suçu, kısa bir süre içinde İstiklal Mahkemeleri'nin en sık baktığı dava konusu haline gelmiştir. Olayların hızlı bir şekilde bastırılmasında ve halkın olaylara geniş bir katılım göstermemesinde, Atatürk'ün ve İstiklal Mahkemelerinin büyük otoritesinin etkisi olduğu kadar, halkın kıyafet bakımından derbeder oluşu ve bundan kendisinin de memnun olmayışının da rolü vardır.

Birebir halkın dış görünüşünü ve günlük hayatını etkilediğinden, en çok direnme gösterilen inkılâp hareketlerinden biri şapka inkılâbı olmuştur. Şapka giymemenin cezası 3 aya kadar hapis cezası iken, kanuna muhalefet ve devlete karşı protesto hareketleri rejime yönelik suçlar sayıldığından verilen cezalar daha ağırdı. Tepkinin nedeni şapkanın dinin terk edilmeye başlandığının bir işareti sayılması idi. Bir kısım aydınlar ise inkılâbı şekilcilikten öteye gidemeyeceği için eleştiriyorlardı. Batıda kafanın içi dışından daha önemliydi. Ancak şapka taraftarlarının da ifade ettiği gibi kafanın içinin medeni olduğunu göstermenin en kolay yollarından biri şapkaydı. Şapka kısa sürede medeni yaşamın bir sembolü olarak görülüp benimsendi. Bu benimsemenin sadece cezai yaptırımlara dayanmadığı açıktır. Şapka inkılâbı uzun vadede eğitim alanında yapılan uygulamalarla desteklenmiştir.²⁹⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlatılan reform hareketinin asıl amacı Atatürk'ün de ifade ettiği gibi Türk'ün çağdaş medeniyetler ailesi içinde layık olduğu yeri almasıydı. Mustafa Kemal Atatürk diğer yenilik hareketlerinde olduğu gibi şapka ile ilgili düzenlemeden sonra da yurt gezilerine devam etmiş, inkılâbı halka birebir kendisi anlatmıştı. Basın aracılığı ile kamuoyu şapka inkılâbı için hazırlanmış, yasa çıkmadan önce Atatürk'ün gittiği yerlerde, halkın şapka giymeye teşvik edilmesi işini yine o bölgelerdeki yerel basın ve hükümet görevlileri üstlenmişti.

Şapka inkılâbı, yurt dışında, özellikle de Müslüman ülkelerde heyecanla karşılanmış, örneğin Mısır'da, Türkiye'de olduğu kadar tartışma yaratmıştır. Fes konusunda genç Türkiye

²⁹⁷ BCA, Fon kodu: 030.18.01.01, Yer no: 016.69.1. **Bkz. Ek 10.**

²⁹⁸ BCA, Fon kodu: 030.18.01.01, Yer no: 017.89.5. **Bkz. Ek 11.**

²⁹⁹ Cüneyd Okay, "İnkılâpların Hayata Geçirilmesinde Eğitimin Yeri Ve Şapka Kanunu Örneği", *Bilgi ve Bellek*, Yaz 2005, Sayı: 4, s. 188.

Cumhuriyeti'nin hassasiyeti, 1932 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin dokuzuncu yıldönümü kutlamaları sırasında ortaya çıkan ve iki ay kadar süren Türkiye ve Mısır arasındaki fes krizi ile kendini göstermiştir. Kutlamalara fesle katılan Mısır Büyükelçisi Atatürk'ün tepkisi ile karşılaşınca iki ülke arasındaki ilişkiler kısa bir süre için de olsa gerilmiştir.³⁰⁰

Çok kısa bir zamanda fesin kullanımdan kaldırılması ve yerini Avrupai tip şapkanın alması yolunda güçlü bir hareketin başlaması, ülkenin Avrupalılaşması için çabalayan hükümetin yanı sıra halkın büyük bir bölümünün –özellikle aydınların- aynı yöndeki şevkini göstermek bakımından önemli bir göstergedi.³⁰¹ Böylece Türkiye'nin çağdaşlaşması yolunda cesur ve güçlü bir adım daha atılmış oluyordu.

³⁰⁰ Mehmet Serhat Yılmaz, “Türkiye’deki Şapka ve Kıyafet İnkılâbının Mısır Kamuoyunda Yansımaları”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Güz 2005, Sayı: 2, s. 14.

³⁰¹ “Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny’nin Gözü İle Türkiye’nin Avrupalılaşması: Şapka İnkılâbı”, (Çev. Gülayşe Koçak), *Tarih ve Toplum*, VII, Sayı: 40, Ankara 1987, s. 6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KILIK KIYAFET İNKİLÂBI

1930'ların ortalarına gelindiğinde Türkiye, cumhuriyetin kurulmasının ardından başlatılan reform hareketlerinin büyük bir kısmını gerçekleştirmiş bulunmaktaydı. 1922'de saltanat kaldırılmış, 1921 ve 1924 anayasalarıyla devlet yeniden yapılandırılmış, 1923'de cumhuriyet ilan edilmiş, 1924 yılında öğretim birleştirilmiş ve halifelik kaldırılmış, 1926'da medreseler kapatılmış ve Medeni Kanun kabul edilmişti. 1928'de harf devrimi ile Latin harfleri kullanılmaya başlanmış ve 1926–1930 yılları arasında yapılan çeşitli düzenlemelerle Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olmuştu.

Atatürk'ün Nutuk'ta da ifade ettiği gibi; bu inkılâpların amacı Türk milletinin son asırlarda geri kalmasına yol açan bütün kurumları kaldırarak yerlerine milletin karakterine ve çağın gereklerine uygun, ilerlemeyi sağlayacak yeni kurumlar koymak ve Türk milletini muasır medeniyetler seviyesine çıkarmaktı. Gerçekleştirilen bir dizi yenilikle bugünkü çağdaş Türk devletinin ve toplumunun sağlam temelleri atılmıştı.

1925 yılında T.B.M.M. tarafından kabul edilen şapka giyilmesine dair kanun, halka değil, Devletin resmi görevlilerine şapka giyme zorunluluğu getirmiş olmasına rağmen, şapka Türk halkı tarafından kısa sürede benimsenmişti. Kanunda yer alan, milletvekilleri ve devlet görevlilerinin, Türk ulusu tarafından zaten benimsenmiş olan bu başlığı giymeleri hükmü halka ancak dolaylı bir mecburiyet getiriyordu.

Böylece kılık kıyafet inkılâbı önce erkek kıyafetlerinden, şapka ile başlamış oluyordu. 1925 şapka ve 1934 kıyafet kanunlarının ikisinde de kadınların giyimine ait hiçbir hüküm yoktu. Cumhuriyetin sonraki yıllarında da bu yönde bir kanun yapılmamıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin birçok yerinde yerel idareler ve basın tarafından kadın giyiminin modernleştirilmesine dair birçok çalışma yapıldığı bilinmektedir. Dönemin basını, Batı'da görülen tüm değişim ve modaları sayfalarına ve okuyucularına taşımış, böylece yeni inkılâpların ilham kaynağı olan Batı'da görülen tüm yenilikler halka arz edilmiştir.³⁰²

Atatürk'ün de kadın giyiminin modernleştirilmesi ile ilgili olarak kanunlardan ziyade evrimsel bir yolu daha uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Ocak 1923'de yaptığı bir konuşmada, giysilerinin kadınlara sıkıntı vermeyecek ve adaba muhalif olmayacak şekilde basit olmasını

³⁰² İlbeyi Özer, *Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma*, İstanbul 2005, s. 115.

tavsiye etmişti. Yine aynı yılın Mart ayında ise kadın kılığının iktisadi ve sosyal hayatta erkeklerle birlikte bulunmalarına engel olmaması gerektiğini ifade etmişti.³⁰³

Atatürk, Şapka inkılâbını halka birebir anlatmak üzere 1925 Ağustosunda gittiği Kastamonu'da da kadın kıyafeti konusuna değinmiş, seyahati sırasında köylerde değil de bilhassa kasaba ve şehirlerde yüzü gözü kapalı kadınlar gördüğünü belirterek Türk kadınının yüzünü cihana göstermesini arzu ettiğini açıkça söylemişti.

Şapka inkılâbının ardından çağdaşlaşma yanlıları kadın kıyafeti konusunda da bir kanun çıkarılması beklentisi içine girmişlerdi. Basının büyük bir kısmı da bu konuda Hükümeti teşvik edici yayınlar yapmışsa da Hükümet bu yönde bir karar almamış, 1935 yılında C.H.P.'nin bir kurultayında çarşafın yasaklanması için bir teklif yapıldı ise de herhangi bir girişimde bulunulmamıştır.³⁰⁴ Ancak birçok il ve ilçede yerel yönetimler kadınların çarşaf ve peçe yerine modern kıyafetler giymesi için çeşitli çalışmalar yapmışlardır.

Konuyla ilgili olarak ilk girişim daha 15 Ocak 1924'de Maarif Vekâleti tarafından yapılmış, okullara gönderilen bir genelge ile kadın öğretmenlerin derslere ferace ile girmeleri yasaklanmıştır.³⁰⁵

Aralık 1925'de Eskişehir Belediye Başkanı Kamil Bey, istiklal mücadelesinde olduğu gibi medeniyet mücadelesinde de kadınların ön saflarda yer alacağını belirtmiş ve peştamalin medeni bir kıyafete dönüştürülmesini arzu ettiğini söylemiştir.³⁰⁶ Tirebolu Belediyesi 7 Ekim 1926'da aldığı bir kararla ilçede peçe takılmasını yasaklamış, peçesini 48 saat içinde çıkarmayan kadınların cezalandırılacaklarını ilan etmiştir. Trabzon Vilayet Meclisi de Aralık 1926'da kadınların peçe takmasını yasaklamış, 10 günün sonunda peçe takmaya devam edenlerin karakola sevk edileceğini bildirmiştir. Sivas'ta ise 1928 yılı Kasım ayında Türk Ocağı'ndan elli kişi, peçe ile mücadele kampanyası başlatmıştır.³⁰⁷ 1934 Aralık ayında Bursa Halk Fırkası Kongresi bütün vilayet dahilinde peçe ve çarşafın kaldırılmasını kararlaştırmıştır.³⁰⁸ 11 Aralık 1934'de ise bu kez Muğla'da Bodrum Kent Kurultayı 1 Ocak 1935 tarihinden itibaren kadınların çarşaf ve peçe giymelerinin yasaklanmasına, yasağa uymayanların belediyece cezalandırılmasına karar vermiştir.³⁰⁹

³⁰³ Sadık Sarısan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi", *Atatürk Yolu*, VI, Sayı: 21, Mayıs 1998, s. 100.

³⁰⁴ B. Lewis, *a.g.e.*, s. 270.

³⁰⁵ Kemal Yakut, "Tek Parti Döneminde Peçe ve Çarşaf", *Tarih ve Toplum*, , Sayı: 220, Nisan 2002, s. 26.

³⁰⁶ Mesut Çapa, "Giyim Kuşamda Medeni kıyafetleri Kabulü ve Trabzon Örneği", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 30, Haziran 1996, s. 24.

³⁰⁷ S. Sarısan, *a.g.m.*, s. 103–103.

³⁰⁸ *Akşam*, 16 Aralık 1934.

³⁰⁹ *Yeni Asır*, 12 Aralık 1934.

C.H.P. Maraş İl Yönetim Kurulu, Maraş'ta "Türk kadının yüksek duygularına ve medeni düşüncelerine taban tabana aykırı olan ve Türk malı olmayan çarşaf ve peçenin kaldırılmasına" ve bunun için 1 Ocak 1936'ya kadar halka mühlet verilmesine, bu tarihten sonra bu kıyafetlerle gezenlerin men edilmesine karar vermiştir. Aynı toplantıda alınan bir başka kararla Maraş'ta erkeklerin öteden beri kullandıkları "karadon" tabir edilen kıyafetin ve kolsuz yazlık abanın da günün gereklerine uymadığından 1 Mayıs 1936 tarihinden itibaren kaldırılarak yerine setre ve pantolonun ikame edilmesine karar verilmiştir. Maraş'ta sayıları onu geçmeyen, karadon ve kolsuz abanın kumaşını dokuyan tezgâh sahipleri adına karara itiraz eden Biçuv İbrahim'in dilekçesine. C.H.P. Genel Sekreterliğinden verilen cevapta men edilenin kumaş değil kıyafet olduğu ve bu tezgâhlarda çok az bir ıslahla setre ve pantolon dikilebileceği ifade edilmiştir.³¹⁰

C.H.P. Yozgat İl Yönetim Kurulunca yine C.H.P. Genel Sekreterliğine gönderilen özel bir şifre ile Yozgat'ta 1 Eylül 1935 tarihinden beri çarşaf ve peçe giyilmediği belirtilmiş ve çarşaf ve peçe kullanımının sakıncaları şu esaslara dayandırılmıştır; Yozgat'ta peçe ve çarşaf altında hırsızlık olmuş, bazı kadınlar peçe ve çarşafı kendilerini tanıtmayarak yabancı erkeklerle buluşmuşlar ve başka temiz kadınların adlarını vererek boşanmalara, aile ocaklarının sönmeye sebep olmuşlardı. Ayrıca suçlu olup da peçe ve çarşafa bürünerek kaçanlar görülmüştü. Şifrenin sonunda, peçe ve çarşafın Türk kadınının ulusal giyimi olmadığı ifade edilerek, yoksulların manto alamayacakları iddiası yalanlanmış, isteyen peçe ve çarşafın pahasında ucuz manto bulabileceğinin altı çizilmiştir.³¹¹

Sinop'ta da vilayet, belediye ve C.H.P. Sinop il Yönetim Kurulu, Eylül 1935 tarihli ortak toplantılarında çarşafın bir an önce kaldırılarak yerine medeni manto giyilmesine ve bunun için bazı tedbirler alınmasına karar vermişlerdi. Bu tedbirler uyarınca; şehirdeki memurlar, belediye çalışanları ve halk örgütlerinde çalışanlar önce kendi ailelerindeki hanımlara cumhuriyet bayramına kadar manto diktirecekler ve kadınlar cumhuriyet bayramı törenlerine bu mantolarla katılacaklardı. Geri kalan halka ise manto tedarik etmeleri için üç ay süre verilecekti.³¹²

Türk halkına medeni ve eşit bir görünüm kazandırmayı hedefleyen bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanun tasarısı ile ilgili ilk haberler 1934 Aralık ayının başından itibaren gazetelerde yer almaya başlamıştır. 1 Aralık'ta Akşam gazetesinde; hocalarla papazların ruhani kıyafetlerini mabetlerde giyip dışarıda bu kıyafetlerle gezmeleri hakkındaki kanunu

³¹⁰BCA, Fon kodu: 490.01, Yer no: 17.88.1.

³¹¹BCA, Fon kodu: 490.01, Yer no: 17.88.1. **Bkz. Ek 12.**

³¹²BCA, Fon kodu: 490.01, Yer no: 17.88.1. **Bkz. Ek 13.**

tasarısının o hafta içinde Meclis'te görüşüleceği haberini verilmiştir. Kanunun esasları, yabancı memleketlerde bulunan çeşitli teşekküllere mensup kimselerin Türkiye'de ferdi veya cemaat halinde, o teşekkülün elbisesini giymesinin ya da nişanını taşımasının yasaklanması olacaktır. İzcilik ve avcılık gibi maksatlarla teşekkül eden derneklerin kabul edecekleri kıyafetlerle, misafir olarak Türkiye'ye gelen yabancı ordu mensupları ve sporcuların özel kıyafetleriyle gezebilmeleri de Hükümetin iznine bağlı olacaktır.³¹³ Yine aynı gün Son Posta gazetesinde yer alan bir habere göre de, Meclis'te o hafta içinde kıyafet kanunu görüşülecek ve kanun hiçbir istisna kabul etmeyecekti.³¹⁴

3.1. Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanunun Meclis Görüşmeleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 3 Aralık 1934 tarihinde Meclis Başkanı General Kazım Özalp başkanlığında toplanmıştır. Kazım Özalp toplantıyı açtıktan sonra ilk olarak, il özel idareleri kanunu ile belediye, orman ve sefaın kanunlarını görüşecek çeşitli komisyonların teşkili görüşülmüş ve onaylanmıştır. Ardından İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, din adamlarının kıyafetlerine dair kanun tasarısının müzakeresini istemiştir.³¹⁵

Kürsüye çıkan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, kanunu gerektiren sebepleri izah ederken, Türk inkılâbının temellerinden birinin laiklik olduğunun ve laik olmanın devlet ve millet işlerinde dini etkiyi kaldırmayı gerektirdiğinin altını çizmiştir. Ardından, görüşülecek olan yeni kanunun, cumhuriyetin kurulduğu günden beri gerçekleştirilen hilafeti ilgası, mahkemelerin birleştirilmesi, şeriye mahkemelerinin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat, medreselerin kaldırılması, tarikatların ilgası, Medeni Kanun gibi birçok kanunların devamı olduğunu ifade etmiştir. Şükrü Kaya konuşmasına şöyle devam etmiştir: “Fakat tatbikatta görüyoruz ki ve Büyük Millet Meclisi'nin bize verdiği direktiflerden anlıyoruz ki; inkılâbımızı ölmez kılmak ve korumak için yeni bazı kanunlar yapmak zamanı gelmiştir. Büyük arzumuzu yerine getirmek için bugün birini daha huzurlarınıza takdim ediyorum. Bu kanunu diğerlerine takdimen tercihen müstaceliyetle müzakeresini kabul buyurursanız şimdi o kanunun konuşmasını yapabiliriz. (onay sesleri)”³¹⁶

Bu izahattan sonra, “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun” tasarısının maddeleri okunarak görüşülmesine karar verilmiştir. Yeniden kürsüye gelen İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, kanun tasarısı hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

³¹³ *Akşam*, 1 Aralık 1934.

³¹⁴ *Son Posta*, 1 Aralık 1934.

³¹⁵ TBMMZC, Dönem IV, C. XXV, s. 74–75.

³¹⁶ TBMMZC, Dönem IV, C. XXV, s. 75. ; *Yeni Asır*, 5 Aralık 1934. ; *Ulus*, 4 Aralık 1934. ; *Son Posta*, 4 Aralık 1934. ; *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1934. ; *Akşam*, 4 Aralık 1934.

“Baylar, bu kanunu icap ettiren sebebin aslı, mahiyeti, inkılâbın emrettiği bir zarurettir. Türkiye Cumhuriyeti’nin hatta Türkiye Devleti’nin alakadar bir nizam-ı amme meselesidir. Laik devlet, bu zaruretleri gözetirken şu veya bu dinin ahkâmıyla alakadar olmaz. Bu kararları verdiren sebepler doğrudan doğruya milletin menfaatinin icap ettirdiği maddi ve gerçek sebeplerdir. Şu dinde bu kıyafet vardır, bu dinde şu kıyafet vardır. Hakikaten laik olan Hükümetimizin aklından böyle bir endişe geçmemiştir. Bu yürüyen ve yürümesi lazım gelen canlı inkılâbımızın eseridir. İnkılâp yapıldığı zaman, onun gösterdiği zaruretlere takip edilmez ve inkişafına yardım edilmezse, o inkılâp geri kalır, hatta geriye döner. İnkılâp geriye döndüğü vakit bu Türk camiasının nasıl bir akıbete duçar olacağını tahmin etmek gayet kolaydır. İnkılâbın emirlerini yapmamak irticaya hizmet etmek, mürteci olmak demektir; İmparatorluğun kendi eliyle bu millete hazırladığı akıbetleri tekrar hazırlamak demektir. Bizim içimizden asla böyle bir adam çıkmayacaktır. (onay sesleri, alkışlar).

Bu kanun şu yahut bu ferde, şu ve yahut bu teşekküle karşı alınmış bir tedbir değildir. Umumidir. Ve zamanın, inkılâbın icap ettirdiği bir zarurettir. Yani bu tedbir bugün alınmazsa memleketin asayışı, akıbeti vahim neticelere uğrar. Onun için Meclis-i âlinizden bunun müstacelen müzakeresi rica edilmiştir. (bravo sesleri).

Kanun birinci maddesi budur. İkinci maddesi ondan daha mühim ve memleketin nizam-ı ammesi ile alakadar olan bir maddedir. Memleketimizde milletimizin ve halkımızın gerek laik ruhunu, gerek millici ruhunu, istiklal aşkını rencide etmeyecek esbabı-ı mucibeyi hazırlamak lazımdır. Her şeyde hatta memleket bir gün fena vaziyetlerde kalıp da devlet ve hükümetimizi müşkül vaziyette bırakmamak için bu lazımdır. Hükümet etmek demek, atiyi görmek ve kabını yapmak demektir. İtimadınıza mazhar olan hükümetiniz bunu yapmadığı gün itimadınızı kaybetmiş demektir. Onun içindir ki, memleketin duçar olabileceği bütün akıbetleri naza- dikkate alarak bu birinci ve ikinci maddeleri huzur-u âlinize takdim ettik. Bunun haricinde olan meseleler bugünkü konumuz tamamen dışındadır. Eğer inkılâp bunu da icap ettirirse, hükümetiniz onda memleketin menfaatini görürse derhal huzurunuzda böyle bir kanun getirir. Bendenizin ricam kanunun dâhili çerçevesinde kalacak ve bu kanunun icap ettirdiği esaslar dâhilinde müzakerede bulunarak hükmünüzü vermenizdir.”³¹⁷

Ardından, kanun tasarısı hakkında ilk sözü Kocaeli milletvekili Kılıçzade Hakkı Bey olarak görüşülen kanunun hurafeleri ve hurafecileri temsil edenlere yönelik bir kanun olduğunu, cumhuriyetin bunları çoktan mezara gömdüğünü, bu kanunun da onlar üzerinde taştan bir baskı vazifesi göreceğini belirtmiştir. Hakkı Bey, bu kanunun şapka kanunu ile

³¹⁷ TBMMZC, Dönem IV, C. XXV, s. 75-76. ; *Ulus*, 4 Aralık 1934. ; *Yeni Asır*, 5 Aralık 1934. ; *Son Posta*, 4 Aralık 1934. ; *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1934. ; *Akşam*, 4 Aralık 1934.

birlikte yürürlüğe girmesini arzu etmiş olduğunu söyledikten sonra konunun dini boyutu üzerinde durarak şöyle devam etmiştir: “İslamiyetin ruhunda bir kere teşkilat yoktur. Namaz meselesi var, imam vardır. Hususi bir sarık, cübbe, kıyafet yoktur. Faziletkâr ve bilgin bir kimse mihraba geçer, halka namaz kıldırır. Bugün de vicdanını bir ibadetle tatmin etmek isteyenler istediği mabede gider. İslamlıkta asıl olan budur. Binaenaleyh resmi bir şekilde imam tanımamakta çok haklıyız. Ancak bu kanun gelirken isterdim ki bir madde daha ilave edilsin. O da hiçbir yerde artık manası kalmamış olan müftülerdir. Müftülük bugün halk nazarında çok hakir görünen bir vazifedir. Çok defa kulağımla işittim. Haydi, sen de müftü, müftü oğlu diyorlar. Bu kadar düşmüş bir adı kullanmakta bir mana yoktur. Müftülerden bahsederken fetvaları da hatıra getirmeyi lüzumlu buluyorum. Fetvaların bu aziz yurttaki yaptığı cinayetleri saysam saatlerce sizi yorarım. Fakat burada kültüre taalluk eden yalnızca birini söyleyeceğim. O da İbrahim Müteferrika’nın III. Ahmet zamanında memlekete soktuğu matbaayı Fetvacı Ahmet namında birinin bir fetva ile ortadan kaldırmasıdır. Bu yüzden kültürümüz iki buçuk asır geri kaldı (yalnız o kadar mı sesleri). Diğer hususlarda sizin hür fikirlerinize, geniş düşüncelerinize iştirak ederim. Artık gelecek nesiller ve gelecek meclisler bunlarla uğraşmasın. Onlara yalnız kültür sahalarını bırakalım. Son bir ricam da bu kanunun bir an evvel kabul edilmesidir.”³¹⁸

Bundan sonra Manisa milletvekili Turgut Bey, bu kanun tasarısını Meclise getiren Hükümete teşekkür ederek tasarıdaki, kanunun yürürlüğe girmesi için altı aylık bir süre öngören maddenin kaldırılarak kanunun derhal tatbikatına geçilmesini rica etmişse de³¹⁹ kabul edilmemiştir.

Ardından İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tekrar söz alarak teoride var olan, yeni bir devlet ve sistem kurulduğu zaman, onun bütün ihtiyaçları hatta akıbeti de gözetilerek birden tam ve gelişmiş kanunlar ve kararlar yapılması görüşünün uygulanıştaki zorluğundan bahsederek devletin her gün yaşayan bir organizma olduğunu ifade etmiştir. Eğer kanunun görüşülmesinde gecikilmişse bunun ihmalden değil zamanın gelmemiş olmasından ileri geldiğini söyleyen İçişleri Bakanı, Hükümetin bazı büyük hizmet ve mesuliyetlerini yerine getirirken tam yetkilendirilmesi konusunda Meclisin desteğini istemiştir.³²⁰

Tasarının maddeleri görüşülürken, Zonguldak milletvekili Ragıp Bey, Şükrü Kaya’ya her dini cemaatin en yüksek ruhanisine tanınan, dini kıyafetle dışarıda da gezebilme istisnasının gerekli olup olmadığı sormuş, Şükrü Kaya da kürsüye tekrar gelerek ilgili kanun

³¹⁸ TBMMZC, Dönem IV, C. XXV, s. 75–76. ; *Ulus*, 4 Aralık 1934. ; *Yeni Asır*, 5 Aralık 1934. ; *Son Posta*, 4 Aralık 1934. ; *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1934. ; *Akşam*, 4 Aralık 1934.

³¹⁹ TBMMZC, Dönem IV, C. XXV, s. 76. ; *Ulus*, 4 Aralık 1934. ; *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1934.

³²⁰ TBMMZC, Dönem IV, C. XXV, s. 77. ; *Ulus*, 4 Aralık 1934. ; *Yeni Asır*, 5 Aralık 1934.

maddesini tekrar okumuş, “Hükümet kendisine böyle bir salahiyet almak istiyor, az önce arz ettiğim gibi, bunu verirseniz kanunların tatbikinde vüsat etmiş olursunuz.” diye eklemiştir.³²¹

Daha sonra Manisa milletvekili Refik Şevket Bey söz alarak, “Mabet ve ayinlerden bahsediliyor, her gün bizim bilmediğimiz, onlarca ayin telakki edilebilecek hadise çıkarabilirler. Bunu ne ile tesbit edeceğiz?” diye sormuş, Burdur milletvekili Mustafa Şeref Bey, her dinin sabit ayinleri olduğunu, Şükrü Kaya da yine her dinin temel kurallarının bilindiğini, dinlerin işlerini bitirmiş, vazifeleri tükenmiş, yeniden hayatiyet bulamayan müesseseler olduğu cevaplarını milletvekillerinin alkış ve tasvip tezahüratları arasında vermişlerdir.³²²

Tasarının, yabancı teşekküllere ait alametlerin taşınamayacağı hakkındaki maddesi görüşülürken Giresun milletvekili Hacim Muhittin; “Bizim memlekette yabancı memleketlere ait bazı rozetler taşınıyor. Bu madde de onlar da var mıdır?” diye sormuş, yine Şükrü Kaya “Vardır” diyerek yanıtlamıştır.³²³

Bu görüşmeler sonunda kanun oybirliği ile kabul edilmiş ve 5 Aralık Çarşamba günü tekrar toplanmak üzere celseye son verilmiştir.³²⁴

Kanuna göre ruhani giysiler yalnızca mabetlerde giyilecek, her mezhebin sadece en üst temsilcisine dini kisvesi ile gezme hakkı tanınacaktır. Yabancı devletlere ait işaret, alamet ve kıyafetlerle ise Türkiye dâhilinde ancak altı ay süre ile bulunmaya müsaade edilecektir.³²⁵

Yeni yasa ile din adamlarının görev yaptıkları yerler dışında herkes gibi sivil kıyafet giymeleri kanunlaştırılmıştır. Kanun halk içinde dış görünüş bakımından birlik ve eşitlik sağlamayı amaçlaması bakımından önemlidir. Laik ve demokrat Türkiye hiçbir vatandaşının din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlamamakta, kanun sayesinde gündelik yaşamın bin bir çeşit girdisi çıktısı içinde dini kıyafetlerin onurunun yıpratılması ya da azaltılmasının önüne geçmeyi hedeflemektedir.³²⁶

3 Aralık 1934’de Meclisçe kabul edilen “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun”un maddeleri şunlardır:

Madde 1 – Her hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhani kisve taşımaları yasaktır. Hükümet her din ve mezhepten munasip göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayin haricinde dahi ruhani kıyafetini taşıyabilmek için

³²¹ TBMMZC, Dönem IV, C. XXV, s. 77. ; *Ulus*, 4 Aralık 1934. ; *Yeni Asır*, 5 Aralık 1934.

³²² TBMMZC, Dönem IV, C. XXV, s. 77.

³²³ TBMMZC, Dönem IV, C. XXV, s. 77. ; *Ulus*, 4 Aralık 1934. ; *Yeni Asır*, 5 Aralık 1934.

³²⁴ TBMMZC, Dönem IV, C. XXV, s. 78. ; *Ulus*, 4 Aralık 1934.

³²⁵ *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1934.

³²⁶ *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1934.

muvakkat müsaadeler verebilir. Bu müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhani hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhaniye verilmesi caizdir.

Madde 2 – Türkiye'de kanuna tevkifan teşekkül etmiş ve edecek olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüp gibi heyetler ve mektepler mahsus kıyafet, alamet ve levazım taşımak istedikleri zaman yalnız nizamname veya talimatname ile muayyen tiplere uygun kıyafet, alamet ve levazım taşıyabilirler.

Madde 3 – Türkiye'de bulunan Türklerin ve yabancıların, yabancı memleketlerin siyaset, askerlik ve milis teşekkülleri ile münasebetli kıyafet ve alametlerini ve levazımını taşımaları yasaktır.

Madde 4 – Ecnebi teşekkül mensuplarının kendi kıyafet, alamet ve levazımları ile Türkiye'yi ziyaret etmeleri, İcra Vekilleri Heyetince tayin olunacak mercilerin müsaadesine tabidir.

Madde 5 – Türkiye Devleti nezdine memur bulunanların kıyafetleri beynelmilel mer'i adetlere tabidir. Müsaade-i mahsusa ile gelen yabancı memleketler kara, deniz, hava kuvvetlerine mensup kimselerin resmi üniformalarını nerelerde ve ne zaman taşıyabilecekleri İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur.

Madde 6 – Bu kanunun tatbik suretini gösterir bir nizamname yapılır. (Maddede geçen tüzük, 2/1958 sayılı, 3.2.1935 tarihli Tüzükle yürürlüğe girmiştir.)

Madde 7 – Birinci maddenin hükümleri bu kanunun neşri tarihinden itibaren altı ay sonra ve diğer maddelerin hükümleri kanunun neşri tarihinden itibaren mer'idir.

Madde 8 – Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.³²⁷

Kanunla Hükümete verilen salahiyyete istinaden Diyanet İşleri Reisi'ne, Hahambaşı'na, Ermeni ve Rum Patriklerine mabet ve ayin haricinde de muvakkaten ruhani kıyafet taşıyabilme izni verilmiştir.

Kanun üç önemli esası içeriyordu: Bütün din ve mezheplerin başı yani en yetkili ruhanileri dini kıyafetlerini her zaman giyebileceklerdi. Öteki bütün metropolit ve papazlar kiliselerde ve kilise dışında yapılan ayinlerde, mesela mezarlıklardaki ayinlerde yine dini kılıklerini giyebileceklerdi. Kanun, mabetlere, ayinlere, ruhanilere, hiçbir dine, hiçbir din adamına ve hiçbir dini merasime müdahale etmemekteydi.³²⁸

Kanun tasarısının hazırlanması ve kamuoyuna benimsetilmesi çalışmalarını sırasında bir takım psikolojik delillerden faydalanılmıştır. Bunlardan ilki; Dini elbiselerin yalnız

³²⁷ Düstur, Tertip: 3, C. XVI, s. 24. ; *Resmi Gazete*, 13.12.1934. Sayı 2879. ; *Akşam*, 4 Aralık 1934. ; *Ulus*, 4 Aralık 1934.

³²⁸ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1934.

ibadethanelerde giyilirse manevi değer ve nüfuzlarının daha da kuvvetli olacağı düşüncesidir. İkincisi, birer vatandaş olan hoca ve rahiplerin medeni Türk toplumu içine medeni giysilerle karışarak sosyalleşmelerinin sağlanmasına dayandırılmıştır. Ve son olarak, kanun sayesinde caminin de, kilisenin de, sinagogun da kutsal anlam ve değeri sokaklarda dolaştırılarak suiistimal edilmeyecek, münasebetsiz durumların önüne geçilmiş olacaktır.³²⁹

Kanun, karikatürlere de konu olmuş, kanunun amacına yönelik mesajlar bu yolla da verilmiştir.³³⁰

18 Şubat 1935 tarihinde de “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanununun Tatbik Suretini Gösterir” bir nizamname yayımlanmıştır. Buna göre:

Madde 1 – Her hangi din ve mezhepte olurlarsa olsunlar mensup oldukları din ve mezheplerin usul ve teamüllerine göre mabet ve ayinlerde ruhani kisve taşımakla mükellef olanlar mahalli Hükümetlerince alakadar olanlardan alınacak listeler mucibince ancak mabet ve ayinlerde ruhani kisve taşımağa mezun addolunurlar.

Madde 2 – Her din ve mezhebin ruhanilerini ayırt ettirmek için kabul edilen her türlü kisve, alamet ve işaret ruhani kıyafet addolunur.

Madde 3 – Mabetler her din ibadetine mahsus ve usule muvafık olarak teessüs etmiş olan kapalı mahallerdir.

Madde 4 – Hükümet her din ve mezhepten münasip göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayin haricinde dahi ruhani kıyafetini taşıyabilmek için verebileceği muvakkat müsaadeler ile bir müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhani hakkında yenilenmesi veya başka bir ruhaniye verilmesi hakkındaki muameleye ait teklifler Dâhiliye Vekâletince yapılır. Ve karar İcra Vekilleri Heyetince verilir.

Madde 5 – İzcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüp gibi heyetlerce bu gün kullanılmakta olan ve aşağıdaki şartlara uygun olduğu bu teşekküllerin altıncı maddeye göre verecekleri beyannamelerle mahalli Hükümetlerince anlaşılan kıyafet, alamet ve levazım tip olarak kabul edilecektir. Aynı şartları haiz olmak üzere başka tipler de kabul edilebilir.

A) Türk inkılâbına, rejimine ve vahdetine muhalif bir ciheti olmamak.

B) Hükümetçe kabul edilmiş resmi kıyafetlerden ayrı olmak.

C) Yabancı memleketlerin siyasi, askerlik ve milis gibi teşekkülleriyle münasebeti olmamak.

Madde 6 – İşbu Nizamnamenin neşrinden itibaren 30 gün zarfında 5. maddede yazılı olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar, cemiyet ve kulüp gibi heyetler buldukları mahallin en büyük mülkiye memuruna kabul ettikleri kıyafet, alamet ve levazımı gösterir bir

³²⁹ *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1934.

³³⁰ *Akşam*, 2 Aralık 1934. **Bkz. Ek 14.**

beyanname verirler. Bu beyanname ile beraber ya bir numune veyahut boyalı bir resim verilir. Beyannamenin verildiği tarihten itibaren bir ay içinde cevap verilmezse beyannamede gösterilen kıyafet, alamet ve levazım kabul edilmiş addolunur. Kıyafet tebdili halinde istimalden evvel beyanname tevdi lazımdır. Yeniden kurulacak izcilik ve sporculuk gibi topluluklar cemiyet ve kulüp gibi heyetler bir Kıyafet, alamet ve levazım taşımak istedikleri takdirde Nizamnameleriyle birlikte onları gösteren bir beyannameyi aynı makama tevdi ederler.

Madde 7 – Ecnebi her hangi bir teşekkül mensuplarının Ecnebilerin Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri hakkındaki Kanun ve Talimatname hükümlerine göre münferiden veya toplu olarak kendi kıyafet, alamet ve levazımlarıyla Türkiye'ye muvakkat müddetle ziyaret seyahatleri yapmaları caizdir. Ancak mahzurlu görülecek hallerde bu gibi ziyaretlere Dâhiliye Vekilliğince müsaade verilmeyebilir ve uzun müddet devam edecek ziyaretlerin yapılabilmesi Dâhiliye Vekâletinin müsaadesine bağlıdır.

Madde 8 – Mektep ve başka bilgi müesseselerine devam edenlerin bir kıyafet, alamet ve levazım kullanmalarına lüzum görüldüğü takdirde tip tayini bu mektep ve müesseselerin merbut buldukları vekillikçe talimatname yapılır. Bu gibi mektep ve müesseseler için kabul olunacak alametleri mektep ve müesseselerden mezun olanlar da taşıyabilirler.

Madde 9 – Hususi müsaade ile gelen yabancı memleketler kara, deniz ve hava kuvvetlerine mensup kimselerin resmi üniformalarını nerelerde ve ne zaman taşıyabilecekleri Milli Müdafaa ve Hariciye Vekâletince hazırlanarak İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak bir talimatname ile tesbit olunacaktır. Bu talimatname çıkıncaya kadar mutat olan usulün tatbikine devam olunur.

Madde 10 – Bu Nizamnamenin 1, 2, 3 ve 4. maddelerinin hükümleri 13 Haziran 1935 gününden ve diğer hükümleri neşrinin ertesi gününden yürümeye başlar.

Madde 11 – 2596 numaralı kanunun 6. maddesine göre tanzim olunmuş ve Şurayı Devletçe görülmüş olan bu Nizamname hükümlerini İcra Vekilleri Heyeti yürütür.³³¹

Kanunun kabulünün ardından Dahiliye Vekaleti tarafından valiliklere çekilen bir şifre ile kılık kıyafet kanunu hükümlerinin tamamıyla tatbik edilmesi için ilgililerin çok dikkatli çalışması gerektiği ihtar olunmuştur.³³²

³³¹ Düstur, Tertip III, C. XVI, s. 413. ; *Resmi Gazete*, 18.12.1935, Sayı 2933.

³³²BCA, Fon kodu: 490.01, Yer no: 611.122.1. **Bkz. Ek 15.**

3.2. Kılık Kıyafet Kanunu ve Din Adamlarının Durumu

Kılık kıyafet kanununun T.B.M.M. tarafından müzakere edilerek kabulünün ardından Türk Basını konuyla ilgili birçok röportaj, haber ve hatta kamuoyu yoklamalarına yer vermiştir.³³³ Aralık ayı boyunca devam eden konuyla ilgili haberlerin içeriğinin büyük kısmını; özellikle İstanbul'daki gayrimüslim ruhbanlarla yapılmış röportajlar, Yunan basını ve kamuoyunun kanuna tepkisi, Yunan ve Türk siyaset adamlarının konu ile ilgili beyanatları ve Türk Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras'ın Atina ziyareti oluşturmaktadır.

Gazeteler, kanunun kabulünden sonra Batıda birçok ülkede de ruhbanların sokakta dini cübbeleri ile gezmesinin yasak olduğunun altını çizmiştir. Örneğin Cumhuriyet gazetesinde bir köşe yazarı başından geçen bir olayı anlatarak, 1910 yılında Fransa'ya gittiği sırada gemide birçok papazın bulunduğunu ve bunların birçoğunun İstanbul'daki Frenk okullarında hocalık yaptığını yazar. Gemi Marsilya'ya varınca bütün papazlar ortadan kaybolmuş, melon şapkalı, Avrupai giyimli olarak tekrar ortaya çıkmışlardı. Dolayısıyla Türkiye'de de yeni kabul edilen kanun papazları birçok sıkıntıdan kurtaracaktı. Etekleri yerlere sürünen geniş kollu siyah cübbeler özellikle yazın son derece kullanışsız ve rahatsızdı. Sonra, bu kıyafetlerle gezmek ruhanileri, sosyal hayattan uzak yaşamaya zorluyordu. Bir imam ya da bir papazın malum kıyafetleri ile sinemaya, operaya, tiyatroya gitmesi halk tarafından ayıp olarak değerlendirilebilmekte idi. Sonuç olarak bu kanun en çok din adamlarına iyilik etmiş oluyordu.³³⁴

Kanunun Meclisten geçtiği ilk günlerde, Ermeni Patrikliği öteden beri ruhanilerinin dışarıda sivil kıyafetle gezmesine taraftar olduğu söyleyerek kıyafet kanununu memnuniyetle karşılarken, Rum Patrikhanesi kanuna karşı sessiz bir vaziyet almış görünmektedir.³³⁵

Kanunun kabulü üzerine Yunan gazetelerinin Türkiye aleyhinde haberler yayımlamaya başlamaları Türkiye'de şaşkınlık yaratmıştır. Kanun dolayısıyla İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi Sen Sinod Meclisi toplanmış, toplantıda çoğunluğu teşkil eden genç papazlar kisveler kanununu haklı ve doğru bulduklarını, itiraza mahal bulunmadığını ifade etmişlerdir. Yunanistan'da ise karar Türk-Yunan dostluğunu temelinden sarsacak bir hareket olarak değerlendirilmiş, Türk-Yunan dostluk cemiyetleri başkanlarını istifa ettirecek kadar ileri gidilmiştir.

Özellikle Beyoğlu'ndaki St. Antuan Kilisesi Başpapazına atfedilen çeşitli beyanatlar basında geniş yankı bulmuştur. Bu haberlere göre; kanun tatbik edildiği takdirde Türkiye'deki

³³³ Cumhuriyet, 4 Aralık 1934, **Bkz. Ek 16.** ; Akşam, 5 Aralık 1934, **Bkz. Ek 17.**

³³⁴ Cumhuriyet, 6 Aralık 1934.

³³⁵ Cumhuriyet, 8 Aralık 1934.

tüm Katolik papaz ve rahibeler ülkeyi terk edeceklerdi. Bunun üzerine Türkiye'deki gayrimüslim ruhbanlar, kanuna muhalif olmadıklarını ifade eden çeşitli beyanat ve röportajlar vermek durumunda kalmışlardır. "Türkiye Katoliklerine Mahsus Ceride" ismiyle İstanbul'da çıkan Vita Katolika gazetesi bu beyanata tekzip etmiştir.³³⁶ Bu gazetenin yazı işleri müdürü olan Başpapaz Rafail Ekmekciyan, bir muhabirin Papa'nın papazlarla rahibelere Türkiye'yi terk etmelerini emrettiği ile ilgili sorusuna da "Papa'nın politikaya karşı koyduğu vaki değildir" cevabını vermiştir. Bir Protestan rahip de hiçbir dini kitabın ruhanilerin cübbe ya da umumi olmayan bir kıyafet giymelerini emretmediğini, Amerika'da ruhanilerin herkes gibi giyinmeyi tercih ettiklerini ifade etmiştir.³³⁷

Bu arada Müslüman din adamlarının kanuna herhangi bir muhalefet göstermediği dikkati çekmektedir. Hatta camilerde kanunun tatbikine ait hazırlıklara başlanmıştır. Bazı camilerde dini kisveyi muhafaza için dolaplar bile yapılmıştır.³³⁸

İstanbul'daki Süryani Kadim Patrik Vekili Abdülhad, kıyafet değiştiren ilk ruhani olmuştur.³³⁹ Ruhanilere verilen altı ay müddeti beklemeyerek, cübbesini, kalpağını çıkararak, tamamıyla sivil giysileri içinde çeşitli gazetelere beyanat veren Abdülhad, bütün meslektaşlarına öncülük etmek istediğini, bir haftadır sivil olarak halkın içinde gezdiğini, daha rahat, serbest ve herkesten farksız hissettiğini söylemiştir.³⁴⁰ Süryani Patrik Vekili, kıyafet kanunu üzerine verilen sürenin dolmasını beklemeden sivil giyinmesini, her iyi şeyi önce yapmayı sevmesine bağlamıştır.³⁴¹

O günlerde İstanbul İngiliz Protestan Kilisesi papazlığına tayin edilen Osten Okley'in, başında silindir şapka, boynunda kravat, sırtında sivil bir elbise ve kolunda eşi ile şehre gelmesi de haber konusu olmuştur. Gazeteler bu ziyaretle ilgili olarak, Anglikan kilisesinin İngiltere'nin en sözü geçer ve itibar sahibi kurumlarından biri olduğunu ve Anglikan papazlarının görev yaptıkları yerler dışında, özel hayatlarında kilisenin kutsiyetini temsil eden elbiselerini giymeyerek kilisesine ve dinine gösterdiği saygıyı ifade etmekte olduğu belirtmişlerdir. Bu durum basında Rum Patrikhanesine örnek olacak parlak bir davranış olarak ifade bulmuştur³⁴².

Türk basını, kanun teklifinin özellikle genç ve aydın papazlar arasında memnuniyetle karşılandığı haberlerine geniş yer vermiştir. Bu haberlere göre, birkaç mutaassıp papaz istisna

³³⁶ *Son Posta*, 11 Aralık 1934.

³³⁷ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1934. ; *Son Posta*, 11 Aralık 1934.

³³⁸ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1934.

³³⁹ *Son Posta*, 20 Aralık 1934.

³⁴⁰ *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1934.

³⁴¹ *Akşam*, 19 Aralık 1934.

³⁴² *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1934.

edilirse, kanun bütün din adamlarını sevindirmişti. Heybeliada Papaz Okulu'nda kanun tezahürata sebep olmuş ve talebe yeni uygulamayı şiddetle alkışlamıştı. Beyoğlu'nda bir kilisede ise bir araya gelen genç papazlar “Yaşasın Atatürk” diye bağırarak Reisicumhur'a karşı duydukları minneti göstermişlerdi.³⁴³

Akşam gazetesi kanunun kabulünden sonra İstanbul papazlarınca nasıl karşılandığını görmek için çeşitli röportajlar yapmıştır. Papazların ortak fikri dinin kıyafetle bir ilgisi olmadığı yönündedir.³⁴⁴

Kanunun kabulü ile aynı tarihlerde, İstanbul'da, Papalığa bağlı olan Katolik ve Latin rahip ve rahibeler Vatikan'a müracaat ederek Avrupa'da ruhanilerin giydiği sivil kıyafetin burada da giyilmesine müsaade edilmesini talep etmişlerdi. İstenilen kıyafetin sivil elbiseden farkı yoktu. Yalnız ruhaniliğe işaret olmak üzere boyunlarında beyaz ve dik bir yaka ile özel siyah bir boyunbağı vardı. Katolik Ermeni papazları da bu başvurunun neticesini beklemeye karar vermişler, hatta bunların bir kısmı sivil giyinmeye başlamışlardı. Katolik Ermeni Kilisesi Başpapazı Boğos Kireç; “Dinimiz sivil giyinmeye mani değildir, ancak bunun şeklinin tesbiti için Latin Katoliklerinin yaptıkları teşebbüsün sonunu bekliyoruz. Zaten kanun ne yapmak lazım geldiğini tayin etmiş bulunuyor. Bunun icap ettirdiği şekilde hareket edeceğiz. Senelerden beri giydiğimiz eski esvaplarımızı çıkaracağımız için memnun olduğumuzu söylersem belki yanlış birtakım telakkilere yol açar; sokağa çıktığımız zaman hüviyetimizi gizlemek istediğimize zannedenler bulunabilir. Hâlbuki böyle bir şey yoktur. Misakımızı değiştirmek için kanunun verdiği mühlet zarfında karar vereceğiz.”³⁴⁵ diyerek kanunun dini akideye ters düşen bir tarafının olmadığını belirtiyordu.

Akşam gazetesinin İstanbul'da yaptığı bir araştırmaya göre o dönemde, şehirdeki ruhanilerin sayısı yaklaşık olarak 956 kadardı. İstanbul'da sarık sarma hakkına haiz olan hocaların miktarı 500'dü. Bunlar cami ve mescit imamları ve vaizlerden ibaretti. Diğer ruhanilerin 60'ı Katolik rahip, 200'ü rahibe, 20'si Katolik Ermeni papazı, 66'sı gregoryen Ermeni ruhanisi, 110 kadarı da metropolit dâhil olduğu halde Rum papazı idi.³⁴⁶

Ulus gazetesi de kanunun kabulünün ardından İstanbul'un önde gelen ruhanileriyle röportajlar yapmıştır. Ermeni patriği, kanunu çok uygun, yerinde ve ileri bulduğunu söylemiş, makamının bu hususta hemen işe başladığını ve hazırlandığını, Avrupa'da ruhanilerin uzun süreden beri dışarıda herkesin giyindiği gibi giyindiğini ifade etmiştir. Beyoğlu'ndaki St Antuan kilisesi Katolik başpapazı da kanunun tatbikinde Türk vatandaşlarına örnek olmak

³⁴³ *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1934.

³⁴⁴ *Akşam*, 5 Aralık 1934.

³⁴⁵ *Akşam*, 9 Aralık 1934.

³⁴⁶ *Akşam*, 9 Aralık 1934.

istediklerini belirtmiştir. Musevi Eşkinazi cemaati Ruhani lideri B. Markus, Musevilerin yıllardan beri ruhani kisveyi havralar dışında giymediklerini, avukatların ve hâkimlerin cübbelerini yalnızca mahkemelerde giymeleri gibi hahamların da havralara girince giydiklerini, bunun da Musevilerin dini törenler dışında laikliği tamamiyle benimsemiş olduklarının bir kanıtı olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁷

11 Aralık'ta İstanbul Ermeni Patrikhanesi ruhani meclisi, haftalık toplantısını yapmış ve kisve kanunu meselesini görüşmüştür. Toplantıda, papazların kanuna uygun giyinmeye başlamaları için kanunun Resmi Gazete'de basılmasını beklemeye karar vermişlerdir.³⁴⁸

Beyoğlu'ndaki Panaiya Kilisesi'nin başı Papa Eftim Efendi ise, duvarları Atatürk resimleri ve milli vecizelerle süslü odasında gazetecilere verdiği röportajda kararı çok yerinde bulduğunu, din adamlarının dini kıyafetlerini sokakta taşımalarının medeni hayattan kaçmak anlamına geldiğini, ruhani kılığın kutsiyetinin ibadethane dışındaki yerlerde zedelenebileceğini belirterek şu örneği vermiştir: “Bu kanun ruhani adamlar için bir nimettir. Fakat gelgelelim ki bun anlamak istemeyenler var. Mesela, ben bu nimeti şöyle tasvir edebilirim; Ruhani bir kisve, Allahın büyüklüğü önünde diz çökmüş, secdeye varmış insanlara daha kutsi, daha güzel ve yüksek görünür. Çünkü Allahın rahmi, şefkati, ihsanı ve müveddeti ancak bu ruhani kisve altında bulunan adamların yardımları, irşatları sayesinde elde edebilir. O halde bir papazın Balıkpazarı'nda alışveriş yapması, bir hocanın bir yemişçide pazarlık etmesi kadar tuhaf bir şey düşünülebilir misiniz? O yerler ruhani kisvenin kutsiyeti ne hale gelir? Hâlbuki bu kıyafetler yalnız cami ve kilisede kullanıldığı zaman kıymeti her gün bir kat daha artacak, manası büyük bir çerçeve içinde genişleyecektir. Bu kanun çok yerinde ve ruhaniler için büyük bir kıymeti haizdir ve ben bunu senelerden beri özleyenlerden biriyim. Ruhani kisve, yerinde kıymet kazanan bir cevherdir. Mesela, hiçbir medeni memlekette din adamı bu ruhani kisve ile gezemez. Çünkü adeta istibdat içinde boğulur kalır. Hiçbir yere giremez, hiçbir meclise adım atamaz. Ondand adeta çekinirler, isteksiz ve soğuk bir çekinme duyarlar. Böyle bir kanun yerindedir ve Türkiye'deki din adamlarının farkında olmadıkları büyük bir hürriyete kavuşmuştur.”³⁴⁹

Adliye Eski Bakanı, Ankara Hukuk Fakültesi devletler hukuku profesörü Mahmut Esat Bozkurt, Son Posta gazetesine verdiği röportajda, kılık kanununun inkılâp hareketinin durdurulamaz ve zorunlu bir adımı olduğunu ve azınlıkların haklarını kısıtlamadığının altını

³⁴⁷ *Ulus*, 5 Aralık 1934.

³⁴⁸ *Ulus*, 12 Aralık 1934.

³⁴⁹ *Son Posta*, 5 Aralık 1934.

çizerek laikliğin Türk inkılâbının baş prensiplerinden olduğunu ve laik bir ülkede ruhani kılığın yalnızca mabetlerde giyilebileceğini söylemiştir.³⁵⁰

Son Posta gazetesi, kanun hakkında halkın da görüşlerini alan bir kamuoyu yoklaması yapmıştır. Halkın genel kanısı; yeni rejimin din ve devlet işlerini birbirinden ayırdığı, yeni kanunun eşitliğin ve batı modernleşmenin bir gereği olduğu, Türkiye'deki imam ve papazların kanunu tereddüt etmeksizin benimsediği ve kanunun şapka inkılâbının zorunlu bir devamı niteliğinde olduğu yönündedir. Halka göre kanun Yunanistan'la ilişkilerin gerilmesine sebep olacak herhangi bir içerik ihtiva etmemektedir, tam tersi eşitliği ve medenileşmeyi sağlayacak zorunlu bir adım olma özelliğine sahiptir³⁵¹.

Kanunun çıktığı günlerde doğrudan kanuna değil ancak şapkaya ve şapka giyenlere karşı gerçekleşen bir hareket dikkat çekicidir. 11 Aralık'ta Antakya Yeni Cami'de bir hoca vazederken Hükümet ve Türklüğü tahkir edici sözler söylemiş, daha sonra da Antakya'da şapka giyen Türklerin gâvur olduğunu iddia ederek cemaati şapka giyen Türklerin üzerine saldırmıştı. Bu tahrike kapılan bir kısım halk şapka giyen gençlerin üzerine yürümüş, cami savaş alanına dönmüş ve 5 genç ağır şekilde yaralanmıştı.³⁵² Olay, Antakya'da nefret uyandırmış³⁵³ ve Antakya Türkleri üzerinde, ana vatandaki inkılâpları takip hususunda bir bakımdan da olumlu bir etki yapmıştı. Antakya'da, hadiseden sonra şapka giyenlerin sayısı gözle görülür bir şekilde çoğalmıştı.³⁵⁴

Sonuç olarak; basına yansıyan haberlerden de anlaşılacağı üzere kanun, Türkiye'de Müslüman din adamları arasında hiçbir olumsuz tesir uyandırmamış, tam tersine camilerde gerekli hazırlıkların yapılmasına başlanmıştır. İstanbul'daki gayrimüslim cemaat liderleri ve ruhbanları da genel olarak kanundan memnuniyet duyduklarını gazetelere verdikleri beyanatlarla defalarca dile getirmişlerdir.

3.3 Kılık Kıyafet Kanununun Yabancı Ülkelerdeki Yankıları

Kılık kıyafet inkılâbı, Türkiye'deki herhangi bir azınlığı göz önünde bulundurarak yapılmış olmamasına rağmen, komşu ülkelerden birinde, Yunanistan'da tepkiyle karşılanmıştır.

³⁵⁰ *Son Posta*, 7 Aralık 1934.

³⁵¹ *Son Posta*, 7 Aralık 1934.

³⁵² *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1934. ; *Son Posta*, 17 Aralık 1934. ; *Akşam*, 17 Aralık 1934.

³⁵³ *Son Posta*, 19 Aralık 1934.

³⁵⁴ *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1934.

Yunanistan'da bu karar Türk-Yunan dostluğunu temelinden sarsacak bir hareket olarak değerlendirilmiş, Atina ve Selanik'teki Türk-Yunan dostluk cemiyetleri başkanları istifa etmişlerdi. Yine Yunan gazetelerinde Dışişleri Bakanı Maksimos'un istifa ettiği haberleri çıkmış, istifanın sebebi de kıyafet kanununa bağlanmıştı. Yunan Hükümeti ertesi gün resmi bir tebliğle bu istifa haberini tekzip etmek zorunda kalmıştır.³⁵⁵ Yunanistan'daki (Türkiye'den giden) Muhacirler Birliği de kanunu protesto etmek için Atina'da bir miting yapmak istemişler, ancak hükümet müsaade etmemiştir.³⁵⁶

Türkiye'de ruhani kisvelerin mabet ve ayinler dışında giyilmesini yasaklayan kanun bütün Yunan gazetelerinde geniş bir tartışma konusu olmuştur. Kanunun T.B.M.M. onayına sunulmasından önce başlayan tartışmalar 3 Aralık'ta Meclisçe kabul edilmesinden sonra artmıştır. Yunan gazetelerinin en çok üstünde durdukları nokta, Ortodoks papazlarının ve başta Rum Patriği olmak üzere Sen Sinod üyelerinin durumudur. Bir kısım Yunan gazetesi, kanunun gözettiği maksatları hocalarla Katolik papazları için tamamen yerinde ve Türkiye'nin geniş inkılâpçılığının iyi bir hareketi olarak buldukları halde Rum papazlarının bundan ayırt edilmelerini istemiş ve iki ülke arasında filizlenen dostluğu bir koz olarak ortaya koymuşlardır.

Kiriks gazetesi her mezhepten bir ruhaniye verilen dini kılıkla gezme hakkını, Yunan hükümetinin ardı ardına yaptığı teşebbüsler neticesinde Türk hükümeti tarafından ilk olarak Rum patriğine verilen yegâne imtiyaz olarak değerlendirmiş, ancak diğer bütün mezheplerin reislerine de teşmil olunan bu hakkın imtiyazın değerini azalttığını iddia etmiştir. Mellon gazetesi de aynı konuya temas ederken Atina metropolitinin, yalnız patrik istisnasının anlamsız olduğu ve patriğin sivil giyinmiş bir heyetle kuşatılamayacağı yönündeki sözlerine yer vermiştir. Elefteron Vima gazetesinde ise bazı ruhanilerin, Türk hükümetinin aldığı bu tedbirin, Sovyet Rusya'nın din aleyhtarı siyasetinin bir ilhamı neticesinde olduğuna dair görüşleri haber konusu olmuştur. Hükümet yanlısı Katimerini gazetesi Yunan basınında çıkan haberlerle Türk-Yunan dostluğunun zayıflatılmaması gerektiğini, patriğe verilen imtiyazla Ortodoksların ruhani reisinin Fener'deki patrikhanede bir mahpus olmaktan kurtarıldığını çünkü Patrik Fotios'un Fener'den dışarı çıkmak için elbiselerini çıkarmaya hiçbir zaman razı olmayacağını belirtmiştir. Venizelos yanlısı İmerisyos Kiriks gazetesi, ruhani kıyafetler hakkındaki kanunun patrikhanenin Fener'de kalmasını menedecek bir mahiyette olduğunu söyledikten sonra Türkiye böyle bir kanunu çıkarabilir mi diye sormuş ve Lozan antlaşmasının ve ekalliyetler mukavelesinin buna engel teşkil etmesi gerektiği sonucuna

³⁵⁵ *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1934.

³⁵⁶ *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1934.

varmıştır.³⁵⁷ Atinaika Nea, Etnos, Hestia gazeteleri de aynı mealde fikirler öne sürerek; Patriğin şahsen istisnasının kâfi olmadığını, Sen Sinod'u teşkil eden ruhanilerinde patrik kadar muhterem olduklarını söylemiş, bu hadisenin Türk-Yunan dostluğunu şiddetle sarstığını belirterek Yunan Hükümetini de kanun karşısında pasif kalmakla suçlamışlardır. Buna mukabil hükümet yanlısı Viradini gazetesi hükümetin teşebbüslerini sütunlarına taşımış ve bu teşebbüslerin meseleyi dâhili işi olarak gören Türk hükümeti tarafından reddedildiğini yazmıştır.³⁵⁸

Görüldüğü üzere, dini kılık meselesi Türkiye'deki din adamlarından çok Yunan kamuoyu tarafından dert edilmişti. Siyasi görüş farkı olmaksızın bütün Atina gazeteleri başmakalelerinde Türkiye'de dini elbisenin giyilmesi yasağından duymakta oldukları güceniklikten bahsetmişlerdi. Türk basını ise, Yunan basınının halini, eskinin "din elden gidiyor" diye yaygara koparan softasına benzemekteydi. Cumhuriyet gazetesinde Yunan basınının tavrı şöyle eleştiriliyordu; "Eğer Hristiyanlık ve Ortodoksluk beş altı metrelik siyah bir kumaşa ise, bütün hristiyanların papaz kıyafetine girmeleri lazım gelmez mi? Kara cübbeyi sırtından çıkarınca din ve mezhep elden gidiyorsa, papazlar geceleri de yatağa o kıyafetle yatmalı değil midirler? Böyle yapmadıklarına göre papazlar geceleri dinsiz gündüzleri dindar mı oluyorlar? Böyle saçma şey mi olur?... Yunanlı dostlarımız kara cübbelerin aşkıyla soğukkanlılıklarını o kadar kaybetmiş görünüyorlar ki Türk dostluğunu bile istemiyorlar. Biraz daha gayret etseler 20. medeniyet asrında kara cübbelerin hatırı için bize harp ilan edecekler. Türk-Yunan dostluğu siyasi ve iktisadi menfaatlerin uygunluğundan yani hakikatlerden doğmuştur, yoksa papazların kara cübbelerinden değil."³⁵⁹

Yunus Nadi köşesinde Rum Patriğinin kanundan dolayı sağa sola başvurmuş olduğunu ve Yunan gazetelerinin iki ulus arasındaki sağlam dostluk bağlarını bile unutan yazılarını gördükçe şaşırıldığını ifade ederek ekliyordu; "Hilafeti kaldırıp atan, medreseleri, tekkeleri kapayıp kaldıran laik bir inkılâp rejiminin mantıki bir zincirleme ile yaptığı bu kanundan ne için yalnız güya Rum papazları göz önünde tutuluyormuş gibi bir anlam çıkarmalı? Yerli yabancı, kadın erkek herkes bu kanunun buyruğu altına konulmuş bulunmaktadır... Ruhaneler sokaklarda, halk arasında ne için sarıkla, cübbeyle, kaftanla, zünnar ile gezsinsinler. Haham havrada, hoca camide, papaz kilisede istediği kılığı alsın. Aynı adamlar neden dolayı ruhani kıyafetlerini sokaklarda gezdirerek başkalarının vicdanları üstünde göze batan bir diken

³⁵⁷ *Ulus*, 12 Aralık 1934. Gazete, haberini "Eğer Yunanlı küçük sanat erbabının göçü Türk-Yunan dostluğu üzerine bir gölge getirdiyse, ruhani kıyafet kanunu Türk-Yunan dostluğunun yalnız Yunanistan tarafından samimi surette güdüldüğü hakkında Yunan efkârına bir delil teşkil edecektir." diyerek bitiriyordu.

³⁵⁸ *Ulus*, 12 Aralık 1934. (Anadolu Ajansı'nın Balkan Servisinden)

³⁵⁹ *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1934.

görünüŖü gösterebilirler? Bu kıyafette bir tür din üstünlüğü iddiası vardır. Laik bakımdan işin fena yanı buradadır.”³⁶⁰

Yunan basının yanı sıra muhalefetin en güçlü lideri olan ve o sıralarda Girit’te bulunan Venizelos da Yunan Hükümetini eleştirmiş, Başbakan Çaldaris hükümetini Türkiye’de dini kılığın yasaklanması konusunda becerisizlik gösterdiği yönünde şiddetle tenkit etmiştir.³⁶¹ 7 Aralık’ta Atina gazetelerinde yayımlanan bir yazısında, Venizelos, ruhani elbisenin dışarıda giyilmesi için Patriğe verilen müsaadenin mutlak ve kayıtsız olmasını istemiş, vaktiyle Maraton Gölü’ne yaptıkları bir gezinti sırasında İsmet İnönü ile iki ülkenin işbirliği yönündeki dostane konuşmaları hatırlatmıştı.³⁶²

Bunun üzerine Türk gazeteleri, Venizelos’u, kabine başkanlığından ayırdığından beri işi ayak politikacılığına dökmüş olmakla ve yandaşlarının taraftar kazanmak için kısa düşünceli sokak adamının hoşuna gidecek biçimde demagoji dolu bir muhalefet yapmakla suçlamıştır.³⁶³

Bu gerilim üzerine Yunan Çiftçi Partisi Başkanı ve eski başbakan Papanastasiu konu ile ilgili bir beyanatta bulunarak meselenin lüzumundan fazla büyütüldüğünü, Yunan Hükümeti de acemilik gösterdiğini ve kanunun Türkiye’de şimdiye kadar yapılan inkılâbın zorunlu bir neticesi olduğunu söyleyerek Türklerin samimiyet ve ciddiyetinden şüphe etmediğini ifade etmiştir.³⁶⁴ Papanastasiu, meselenin özellikle Yunan basını tarafından büyütüldüğünün, gazetelerin yazılarında dayandıkları esasların gerçekte ilgisi olmadığını ve kanunun Yunan Hükümeti tarafından da yeterince tetkik edilemediğinin altını çizmiş,³⁶⁵ bu beyanatı Yunanistan’da da olumlu bir etki yaparak Yunan kamuoyundaki yanlış anlaşılma giderilmişti. Bu arada Türk basınında kendisini öven yazılara yer verilmiştir. Falih Rıfkı Atay, köşesinde bu siyasetçiyi, Yunanistan’ın küçük değil, yüksek politikacılarından biri ve Türk-Yunan birliği ve Balkan barışının mimarlarından biri olarak tarif etmiş, genç cumhuriyetin tek amacının yeni rejimi sağlamlaştırmak olduğunu anlayacak kadar Türkiye’yi ve Türkleri tanıdığını belirtmiştir.³⁶⁶ Yunus Nadi de Papanastasiu’nun açıklamalarından sonra suların durulduğuna dikkat çekmiştir.³⁶⁷

³⁶⁰ *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1934.

³⁶¹ *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1934.

³⁶² *Ulus*, 9 Aralık 1934.

³⁶³ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1934.

³⁶⁴ *Ulus*, 10 Aralık 1934.

³⁶⁵ *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1934.

³⁶⁶ *Ulus*, 11 Aralık 1934.

³⁶⁷ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1934.

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da, o sırada bulunduğu Cenevre'den Yunan meslektaşı Maksimos'a dostane bir telgraf çekerek meselenin gereğinden fazla büyütülmesinden duyduğu teessüfünü bildirmiştir.³⁶⁸ Aras, kanunun Yunanistan'ın aleyhine olmadığını özellikle temin etmekteydi³⁶⁹ ve Cenevre'den dönüşünde Atina'ya uğramaya karar vermişti. Aras, Atina'da hem Balkan Hariciye Nazırları Konseyi'nin müzakereleri hakkında izahat verecek hem de Türkiye ve Yunanistan'ı alakadar eden diğer meseleler görüşülecekti.³⁷⁰ Türk Dışişleri Bakanı, görüşmeler sonunda yaptığı açıklamada görüşmelerin derin bir dostluk ve samimiyet içinde cereyan ettiğini, görüşmelerde iki memleketi ilgilendiren tüm meselelerin tetkik edildiğini ve taraflar arasında tam bir mutabakat sağlandığını ifade etmiştir.³⁷¹ Yunan gazetelerinin bir kısmının yanlış anlaşılma neticesinde aykırı yol tutmalarına rağmen Türk gazetelerinin son siyasal meseleler hakkında gösterdikleri ağır başlı tavrı çok beğendiğini ve bundan derin bir memnuniyet duyduğunu özellikle belirtmiştir.³⁷² Atina'daki siyasi temaslar, hem Türk hem Yunan basınında ılımlı bir havanın esmesine yol açmıştır. Yeni Asır gazetesi de Atina görüşmelerinden memnuniyetle bahsederek müzakerelerin Türk- Yunan ilişkilerini sarsmak şöyle dursun bir kat daha güçlendirdiğini belirtmiştir: “Ortada denenmiş bir siyasetin güzel, seçkin, olgun verimleri dururken o kadar özenli çalışmalarla kurulan dostluğun boş kuşkuyla değerini kaybedeceğini düşünmek için gerçekten hayale dalmalı idi... Yunanistan'ın bizi bu devrimci kafamızla sevdiğine, anladığına kardeşçe birleşen ellerimizin bunun dışında istekleri, düşünceleri olamayacağına inancımız vardır. Din kılıklarının mabetler dışında giyilmesini yasak eden kanunun nasıl bir gerekçeye dayandığını anlamamak son on iki yıl içinde nasıl bir yol üzerinde ve ne kadar büyük bir hızla yol aldığımızı bilmemek olurdu... Türkiye'nin azınlıklara karşı siyaseti koruyucu ve ayrıcalıksızdır.”³⁷³

İstanbul'da yaşayan Rumlar, dini kılık kanunu hakkında Atina gazetelerinin ve bazı Yunan politikacılarının tahriklerini memnuniyetsizlikle karşılamış, Ankara'daki bazı yüksek makamlara telgraf çekerek üzüntülerini bildirmişlerdir.³⁷⁴

³⁶⁸ *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1934.

³⁶⁹ *Akşam*, 9 Aralık 1934.

³⁷⁰ *Akşam*, 10 Aralık 1934.

³⁷¹ *Akşam*, 16 Aralık 1934.

³⁷² *Yeni Asır*, 20 Aralık 1934.

³⁷³ *Yeni Asır*, 20 Aralık 1934.

³⁷⁴ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1934. İstanbul'daki bir Rum gazetelere şu röportajı vermişti: “İstanbul Rumlarının hatta pek çok rahiplerin bu karardan memnun olmalarına mukabil Atina'daki bu infial ve heyecanın sebebini fırkaların bitmez tükenmez mücadele ve ihtilaflarında aramak lazımdır.”

Bir Ortodoks papazını geleneksel kılığında başka bir kıyafet içinde görmek Yakındoğu hristiyanları için akla sığmaz bir şeydi. Patrikhane Bizans'ın ilk yıllarından beri İstanbul'da idi ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesi verdiği sırada bile saygı ile muamele görmüştü. Kemalistlerin Anadolu zaferinden sonra da Patrikhaneye hürmet gösterilmişti. Yunan kamuoyunun çok uzun sürmeyen tepkisinin ardından da bu gerçek fark edilmiştir.

Türkiye'de kabul edilen ruhanilere ait kıyafet kanununun tartışıldığı ülkelerden biri de Bulgaristan olmuştur. Bulgaristan'ın önde gelen gazetelerinden La Bulgari gazetesi, Yunan basınında kanunla ilgili yer alan haberlerden alıntılar yaparak kıyafet kanununun kabulünün ardından Rum Patrikhanesinin Selanik ya da Aynaroz'a naklinin ciddi surette düşünülmekte olduğu haberlerine yer vermiştir. Gazete, Papazlardan birçoğunun kıyafet değiştirmektense Ortodoks kilisesinin merkezini naklini tercih ettiklerini ifade ederken, Yunan Hükümeti, Patrikhanenin nakli konusuna muhalif olduğunu, ancak Patrikhanenin bu yönde bir kararı olursa nakil için her türlü kolaylığı göstereceğini söylemiştir.³⁷⁵ Ardından Patrikhanece bir açıklama yapılarak böyle bir karar verilmediği ve bu tür kararların ancak Sen Sinod Meclisi tarafından alınabileceği ifade edilmiştir.³⁷⁶

Bununla birlikte Bulgaristan Sofya'da çıkan belli başlı gazetelerden Mir Bulgar ise, papazlarının elbiseleri hakkında yayımladığı bir makalede; Bulgar papazları için daha rahat bir kıyafet gerektiğini, mevcut kıyafetin oldukça pahalı ve temiz tutulmasının güç olduğunu, kilise kanunlarının rahat elbise giymeyi yasaklamadığını ve rahat giyinmiş bir papazın görevini en iyi şekilde yerine getireceğini belirtmiştir.³⁷⁷

Romanya basını da kanunla ilgili çeşitli haberlere yer vermiş ve kanun, Romanya'da herhangi bir olumsuz tesir uyandırmamıştır. Aksine Romanya basınında, alınan bu kararın isabeti üzerine bir dizi makale yayımlanmıştır.³⁷⁸ Başlıca Rumen gazetelerinde yer alan bu makalelerle, Türk Hükümetinin aldığı kararın çok yerinde olduğunun altı çizilmiştir.³⁷⁹

Cenevre'de çıkan Le Journal De Geneve gazetesinde Evang Averoff imzalı "Türk-Yunan Dostluğu" başlıklı bir makalede, Patrikhanenin 100 yıllık tarihinden ve Osmanlı Devleti ile kurduğu iyi ilişkiden bahsedildikten sonra, "Hükümetin İstanbul üzerindeki hâkimiyetini 80.000 Rum ve Patrikhane mi tehdit ediyor?" sorusu sorulmuştur. Makale, "Bir

³⁷⁵ *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1934.

³⁷⁶ *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1934.

³⁷⁷ *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1934.

³⁷⁸ *Akşam*, 18 Aralık 1934.

³⁷⁹ *Yeni Asır*, 18 Aralık 1934.

milletin milli karakterini oluşturabilmesi için yabancı şeylerin tamamını gizli tutması mı gerekir?” diyerek Türk Hükümetini kanunun uygunsuzluğu yönünde eleştirmiştir.³⁸⁰

Sovyet gazetelerinden Journal De Moscou ise “Türkiye’nin öz dostları bunları büyük bir memnuniyetle takip ediyorlar” diyerek, bazı Batı politikacı ve yazarlarının yeni Türkiye’den memnun olmamalarının tek nedeninin sadece eski Osmanlı egzotizmine olan aşklarının olmadığına dikkat çekmiştir. Journal De Moscou’ya göre amaç; “Türkiye’deki ulusal inkılâp telakkilerini silip yok etmek ve bu memleketi evvelce Osmanlı İmparatorluğu’nun bulunduğu metbu vaziyete yeniden sokmaktı.” Ancak yeni bir ulusal hükümet kuran Türkiye Cumhuriyeti Batının bu kadar hoşuna giden bir mazinin gizlediği tehlikelere göz yumamazdı. İstiklal Savaşında galip gelen Türkiye, devamlılık gösteren önemli inkılâplar gerçekleştirmişti. Bunlardan biri de Müslüman-hristiyan bütün mezhep ruhanilerinin din elbiselerini ayin yasağı haricinde giymeleri yasağıydı. Bundan sonra sokaklarda sarıklı hocalar, siyah kaftanlı papazlar ve yüksek serpuşlu Ortodoks ruhbanları görülmeyecekti. Yeni Türkiye’nin dostları Türkiye’nin siyasal ve kültürel inkılâplar yolundaki bu adımlarını büyük bir memnuniyetle takip etmekte idi. “Sovyet genel efkârı Türkiye’nin bütün bu yeni inkılâpları tahakkuk ettirmek, yeni devletin ekonomik ve kültürel kuruluşuna engel olan bütün bir maziyi ret ve inkâr etmeye kati bir surette azmetmiş olduğunu görerek”³⁸¹ mutluluk duymaktaydı.

Belçika’nın Liège şehrinde çıkan La Wellonie gazetesi de 28 Kasım 1934 tarihli sayısında Türkiye’deki kılık kanunundan bahseden bir yazısında Belçika’da da üniformaların yasak olduğunu fakat Türkiye’deki kılık yasasını daha hoş bulduğunu söylüyor ve ekliyordu; “Türkiye’deki kılık ve bizdeki üniformaların meni kararları arasında bir benzerlik olduğunu siz de görüyorsunuz ya? Güzel Pazar sabahlarında her köşede ve her meydanda bizdeki papazların kılıkları gibi insana keder duyguları aşıl原因 kıyafetler görmekse ahenkli adımlarla yaradılışa, hayata ve neşeye kavuşmaya giden mavi bluzlu arkadaşlardan oluşan gruplar görmenin daha hoş gider bir görünüş vücuda getirdiklerini hep birlikte itiraf etmeliyiz. Bu da şüphe yok ki Türklerin, bir türlü yerinden oynamayan İçişleri bakanımızdan daha emin ve ince bir zevk sahibi olduklarını gösterir.”³⁸²

Kılık Kıyafet Kanunu, kimseyi göz önünde tutarak çıkarılmamış, yıllardan beri belli başlı bir kılığı kıyafeti olmayan halkın giyebileceği kılıkları derli toplu ve genel bir kıyafet içinde toplama istediğinden doğmuştur. 1925 şapka ve 1934 kılık kıyafet kanunlarının

³⁸⁰ *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1934.

³⁸¹ *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1934.

³⁸² *Yeni Asır*, 20 Aralık 1934.

yürürlüğe girmesi ile birlikte Türk toplumunun kıyafet inkılâbı tamamlanmış, halk dini giysilerden arındırılarak modern, eşit ve laik bir görünüme kavuşmuştur.

SONUÇ

Giyim en eski çağlardan itibaren insanların kimi zaman tabiattan korunmak kimi zaman da ona uyum sağlamak için başvurdukları bir gereksinim olmuştur. Medeniyetin ve teknolojinin gelişimine paralel olarak giyim eşyaları da gelişip çeşitlenmiştir. Giyim tarihi demek aynı zamanda bir toplumun düşünce, gelenek ve inanç tarihi demektir.

Toplumlarda kültürel, ekonomik, siyasal ve teknolojik alanlarda görülen değişimler kıyafetlerin değişmesi ile de kendisini gösterir. Geleneksel toplumlarda kılık kıyafeti belirleyen ana unsur o toplumun gelenekleri ve dini kaideleri iken, modern toplumlarda bireylerin nerede ne şekilde giyinmesi gerektiğini belirleyen birçok kanun mevcuttur.

Türk kılık kıyafet tarihine bakıldığında, Türklerin anayurtta kendilerine özgü bir giyim kültürü oluşturdukları görülür. Türkler, Orta Asya'daki giyim eşyalarını göçebe yaşamın güç şartlarına uyum sağlayan biçim ve malzemedan yapmışlardır. Hayvancılıkla uğraştıkları için giysilerin ana malzemesi deri olmuştur.

İslamiyetin kabulünden sonra doğal olarak yeni dinin kıyafetlere bir takım etkileri olmuş, özellikle kadın giyimi farklılaşmıştır. İslamiyet öncesi dönemde Türk kadını, erkeklerinkine benzer kıyafetler giyip sosyal hayatta onlarla yan yana yer almıştır. İslam inancının kabulü ile birlikte ise çarşaf, peçe ve ferace gibi giysiler Türk kadını tarafından geleneksel kılık olarak kabul edilmiş ve yüzyıllarca giyilmiştir. Hatta bu giysiler Osmanlı topraklarında Türklerle yan yana yaşayan gayrimüslim kadınlar tarafından bile benimsenmiştir. İslamiyetin etkileri erkek giyiminde kendini göstermiş, sarık ya da imame, kalpak ve börk gibi geleneksel Türk başlıklarının yerini almıştır. İslami gelenekle birlikte erkeklerin başı açık gezmesi adaba aykırı sayılırken hem kadın hem erkek başını farklı şekillerde de olsa örtmek durumunda kalmıştır.

Anadolu Selçukluları, Beylikler Dönemi ve Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında Türk giyim kuşamı İslami bir nitelik kazanmasına rağmen anayurttan getirilen çeşitli giyim eşyaları kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak devletin sınırlarının genişlemesi ve çeşitli ırk ve dinden toplulukların hâkimiyet altına alınmasından sonra devletin Müslüman olan ana unsuru kendisini bu gruplardan ayırmak için tamamen İslami bir giyim tarzını benimsemiştir.

Çok geniş sınırlara yayılan Osmanlı Devleti'nde çeşitli etnik gruplardan ve dinlerden birçok topluluk yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti'nde, devletin çok uluslu yapısının doğal bir sonucu olarak kılık kıyafet sosyal, ekonomik ve dini bir ayırıştırma aracı ve kimlik belirleyici bir unsur olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında gayrimüslim kılığı ile

ilgili bir düzenleme söz konusu değilken halifeliğin Osmanlı Devleti'ne geçişiyle birlikte giyim kuşam, Müslümanların kendilerini Müslüman olmayanlardan ayıran ve üstünlüklerini yansıtan bir etiket haline gelmiştir. Gayrimüslim giyiminin renk ve şekli konusunda devlet Müslümanlarınkinden ayırıcı bir takım sınırlamalar ve işaretler getirmiştir. Bunda devletin yükselme döneminde gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi giyinmeye başlamasının da etkisi vardır.

Osmanlı Devleti'nde kılık kıyafet konusundaki ilk tartışmalar Batılılaşma hareketleri ile başlar. Devletin son dönemlerindeki modernleşme çabaları giyim alanına da yansımış, Batı etkisi Osmanlı sosyal hayatını ve giyim kültürünü etkilemiştir. Modernleşme kavramı hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti için Batılılaşma ile aynı anlamda kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda sahip olduğu gücü kaybetmeye başlaması üzerine, önce devleti bu güce ulaştıran geleneksel kurumların korunması dürtüsü harekete geçmiş, ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde eski kurumların muhafaza edilmesinin gerilemeyi durduramadığı görülmüştür. Giyim kültüründeki Batılılaşma önce askeri kıyafetlerde, sonra erkek giyiminde en son olarak da kadın giyiminde kendisini göstermiştir. Bu Batılılaşma seyri Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde benzer aşamalardan geçmiştir. Osmanlı Devleti'nde kılık kıyafet konusunda en radikal değişimlerin görüldüğü dönem II. Mahmut dönemi olmuştur. Geleneksel başlıklar yerine fes kullanılması zorunlu tutulmuş, devlet memurlarına pantolon ve ceket giydirilmiş, Saray, Batılı giyim tarzını benimsenmiştir. Kabul ettirilmesi sürecinde isyanlar çıkan fes, bir süre sonra dini bir mahiyet kazanarak Osmanlı topraklarını bölmek isteyen hristiyan dünyasına karşı İslam dininin ve daha geniş olarak Osmanlılığın sembolü haline gelmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde devletin Batılılaşma siyasetine hız vermesi ve Batılı yaşam tarzının Osmanlı toplumsal hayatını etkisi altına almaya başlaması ile Türk kadın giyiminde de birtakım değişimler görülmeye başlanmıştır. Gelenekselleşmiş Türk kadın giyim kuşamı sadece dini bir mesele olmaktan çıkarak kadının sosyalleşmesini, hayatın her alanında erkekle yan yana yer almasını ve dolayısıyla kadının her alanda gelişimini engelleyen bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti idarecileri zaman zaman birtakım düzenleme ve emirlerle kadın giyimine müdahalelerde bulunmuşlarsa da Cumhuriyetin kurulmasının ardından hız verilen sosyal reformların gerçekleştirilmesi sırasında kadın giyimi ile ilgili bağlayıcı bir kanuna gerek görülmemiştir. Bununla birlikte Türk kadınının giyim tarzının onun sosyal ve iktisadi gelişimine engel olmaması gerektiği Atatürk tarafından defalarca dile getirmiştir. Eşi Latife Hanım da çağdaş görünümüyle Atatürk'ün yanında yer alarak Türk kadınının modern bir görünüm kazanmasına öncülük etmiştir. 1930'lara gelindiğinde kızılı erkekli Türk

okullarından Cumhuriyet ideolojisini ve inkılâpları benimsemiş, her alanda aktif görev almaya hazır genç Türk kızları yetişmeye başlamıştır.

Osmanlı yenileşme hareketlerinin temel amacı siyasi yapıyı değiştirmekten çok devletin geleneksel siyasi değerlerine bağlı kalarak belirli alanlarda iyileştirmeler yapmaktır. Cumhuriyetin ilanının ardından başlatılan siyasi ve sosyal alanlardaki inkılâplar ise devletin her alanda yeniden yapılanmasının önünü açan devrimsel nitelikte adımlardır. Ümmetçi devlet anlayışı ulusçu anlayışla yer değiştirmiş ve devlet uzun bir süreden sonra ilk defa yönetici eliti ile birlikte yüzünü halka çevirmiştir. Hilafetin kaldırılması, hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılışı ve evkaf ve şeriye vekaletinin ilgası ile yeni rejim, geleneksel ve teokratik devlet anlayışından uzaklaşmış ve iktidarın meşruluk kaynağı dinden millete dönmüştür.

Osmanlı Devleti'nin son asrında çeşitli sahalarda yapılmış bir takım ıslahat çabaları Türkiye'nin modernleşmesi yolunda atılan ilk adımlar olarak kabul edilebilirse de Atatürk önderliğinde yapılan reform hareketi daha köklü ve birbirini tamamlayıcı bir özellik göstermektedir. Eski kanun ve kurumların Batıdan alınan çağdaş örnekleriyle yer değiştirmesi süreci, halkın zihniyetinin de çağdaşlaştığını gösteren bir sosyal inkılâp ile tamamlanmış ve şapka giymeye başlayan Türk halkı Batılı bir görünüme kavuşmuştur. Türk toplumunun sosyal hayatına yönelik yapılan reformların en önemlileri de şapka ve kılık kıyafet alanında yapılan reform hareketleridir. Atatürk de 15–20 Ekim 1927 tarihleri arasında C.H.P.'nin Ankara'da toplanan ikinci kurultayında okuduğu Nutuk'ta "...Milletimizin başına giymekte olduğu, cahillik, gaflet, taassup, yenilik ve medeniyet düşmanlığının belirgin işareti gibi görünen fesi atarak, onun yerine bütün medeni dünyaca başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve böylece, Türk milletinin medeni toplumlardan zihniyet bakımından hiçbir ayrılığı bulunmadığını göstermek kaçınılmaz oluyordu" diyerek inkılâbın gerekçesini ve zaruriyetini ifade etmiştir.

Çeşitli alanlardaki inkılâpların ardı ardına gerçekleştirildiği Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk, halkın nabzını yoklamak, yeni rejimin gerçekleştirmek istediği hedefleri halka birebir anlatmak için sık sık yurt gezilerine çıkmıştır. Bu geziler sırasında gittiği her yerde halkın büyük sevinci ve tezahüratı ile karşılanmış, gözyaşlarıyla uğurlanmıştır. Atatürk sağlığı el verdiği sürece yurdu karış karış dolaşmış, ancak vefatından birkaç ay önce sağlık sorunları nedeniyle gezilerine son vermek zorunda kalmıştır.

Şapka inkılâbının kamuoyuna açıklanacağı yer olarak Kastamonu'nun seçilmesinin altında bölge halkının Milli Mücadele sırasında gösterdiği gayret ve başarı yatmaktadır. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin diğer

liderlerinin idamına dair verilen Dürrizade'nin fetvasına karşı Anadolu müftülerinin çıkardıkları fetvaların çoğu Bu bölge müftülerine aittir. Cepheye gerek asker gerekse silah sağlamada büyük hizmeti görülen Kastamonu ve çevresinde Milli Mücadeleye büyük destek veren Köroğlu ve Açıksöz gazeteleri de bölge halkının bilinçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Kastamonu halkı 1922 ve 1925 yıllarında iki kez Atatürk'ü şehirlerine davet etmiş, Atatürk 1925 yılının Ağustos ayında Kastamonu'yu ziyaret etmiş, 26 Ağustos'ta İnebolu'daki tarihi nutkunda "Bunun adına şapka derler" diyerek uzun yıllardır taassubun gölgesi altında dile getirilmekten korkulan zaruri değişimin yolunu açmıştır.

Atatürk'ün toplam 9 gün süren gezisi boyunca panama şapkasını elinden düşürmemesi dikkat çekicidir. Gittiği her yerde şapka ile görülmek istemesinin nedeni kuşkusuz kamuoyunun gözlerinin şapkaya alıştırılmasını sağlamaktır. Gezi sırasında birçok yerde halkla temas etmiş, güçlü hitabeti ve şapkalı modern kıyafeti ile gittiği yerlerde halkın zihnine kazınmıştır. Bu yüzden Kastamonu gezisi Türk inkılap tarihi açısından son derece önemli ve özel bir yere sahiptir.

Geziden Şapka kanunun çıkarılmasına kadar geçen yaklaşık üç aylık sürede büyük kentlerden başlayarak şapka hızla yaygınlaşmıştır. Basın şapka giymeyi çağdaşlaşmanın gereği kabul ederek halk tarafından benimsenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu medeni sembol önce memurlar ardından okuryazarlar arasında giyilerek sosyal hayata girmiştir. Şapka inkılabı, bir gün içinde yerleşik bir gelenek haline gelmiş fesin başlardan sökülüp atılmayacağı ve bu temayülün kendiliğinden gelişmesi gerektiği eleştirilerine maruz kalsa da, kökleşmiş bir alışkanlığın ani ve sert kararlarla değiştirilmesi mecburiyeti Atatürk ve Hükümet tarafından görülmüştür.

Şapka giyilmesine ilişkin kanunun 25 Kasım 1925 tarihinde Meclis tarafından kabulünün ardından inkılâp, İstiklal Mahkemeleri ile desteklenmiş ve birçok kişi kanuna muhalefet etmek suçundan yargılanmıştır.

1934 yılında çıkarılan bir diğer kanunla din adamlarının ruhani kisvelerini sadece mabetlerde ve ayinler sırasında giymelerine izin verilmiştir. Böylece hem din adamlarının sosyalleşmesi sağlanmış, hem bu kıyafetlerin ibadethaneler dışında suiistimal edilmesi önlenmiştir. Türk toplumu yüzyıllardır kavuşmayı beklediği eşit ve laik görünüme böylece kavuşmuştur. 3 Aralık 1934 tarihinde T.B.M.M. tarafından kabul edilen "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair" kanun sadece her dinin en büyük temsilcisinin ruhani kıyafetle dolaşabilme hakkını saklı tutmuş, kanuna Türkiye'deki Müslüman ve gayrimüslim din adamlarından gözle görülür herhangi bir tepki gelmezken, Yunanistan, Türkiye'deki Ortodoks Rum ruhbanlar adına günlerce kamuoyunu meşgul eden tartışmalar başlatmıştır.

Şapka ve kılık kıyafet inkılâbı gerçekleştirilirken kabul edilen kanunlar kadın değil erkek giyimini düzenlemeye yöneliktir. Atatürk de kadınlar için asıl mücadele sahasının kadınların okuyup aydınlanması olduğunu, ancak bundan sonra giyimlerinin kendiliğinden medenileşeceğini düşünmekte idi. Kadınlar, refah seviyeleri arttıkça kendilerine özgü çağdaş bir giyim tarzı yaratacaklardı. Bununla birlikte Ekler kısmında da ayrıntılı olarak bahsedildiği gibi birçok il ve ilçede yerel yönetimler çarşaf ve peçe ile ilgili çeşitli önlemler almışlardır.

Sosyal alanda başarıyla gerçekleştirilen reformlar yurt dışında da geniş yankı uyandırmıştır. İnkılâpların uygulanışındaki kararlılık ve hız Batılı devletlerin takdirini kazanırken, inkılâplar bazı Müslüman liderler tarafından kendi ülkelerinde tatbik edilmiştir.

Çağdaş giyim kuşam uygar oluşun en doğal simgeleridir. Cumhuriyetin ilanından önce kılık kıyafet ve başlıkla ilgili çeşitli ıslahat girişimleri oldu ise de eski ve yeninin bir arada kullanılması ve taassubun yenilikler üzerindeki gölgesi nedeniyle Türk halkı modern bir dış görünüme kavuşamamıştır. Bu nedenle 1925 şapka ve 1934 kılık kıyafet inkılâpları özde, düşünüş biçiminde meydana gelen çağdaşlaşmayı Türk halkının dış görünüşü ile de göstermesi bakımından önemlidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, kılık ve kıyafette yapılan değişikliklerle Türk toplumu, eski kıyafetlerinden kurtularak modern bir görünüme kavuşmuştur.

Çalışmanın sonunda Türk basınının, yönetici elit tarafından büyük bir kararlılık, istek ve hızla yürütülen Türkiye Cumhuriyeti'nin devleti ve halkıyla, sosyal ve siyasal alanda geçirmiş olduğu büyük çağdaşlaşma atılımının önemli bir destekçisi ve tanığı olduğu sonucuna varılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ*

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II. RESMİ YAYINLAR

Düstur

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

III. GAZETELER**

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Son posta

Ulus

Yeni Asır

IV. BASILI ESERLER

Akgün, Seçil, “Şapka Kanunu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV, Sayı 25, Ankara 1982.

Aktaş, Cihan, *Tanzimat’tan 12 Mart’a Kılık Kıyafet Ve İktidar*, İstanbul 2006.

Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny’nin Gözü İle Türkiye’nin Avrupalılaşması: Şapka İnkılâbı”, (Çev. Gülayşe Koçak), *Tarih ve Toplum*, VII, Sayı 40, Ankara 1987,

And, Metin, *İstanbul: 16.Yüzyılda Kent, Saray, Günlük Yaşam*, İstanbul 1993.

Apak, Melek Sevüktekin, Onat Gündüz, Fatma Öztürk Eray, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Ankara 1997.

Arıburun, Kemal, *Atatürk’ten Anılar*, İstanbul 1969.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul 2004.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri 1923–1927*, Ankara 1982.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, III, İstanbul 1981.

Barbarosoğlu, Fatma Karabıyık, *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*, İstanbul 1995.

Baydar, Mustafa, *Atatürk Ve Devrimlerimiz*, İstanbul 1973.

* Kullanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

** Kullanılan gazetelerin tarihleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Baytimur, Mehmet, Hasan Çelikoğlu, Aziz Demircioğlu, *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi Ve Şapka Devrimi*, Ankara, 1982.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III, Ankara 1983.
- Bulut, Rukiye, “İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri Ve II. Abdülhamit'in Çarşafı Yasaklaması”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 8, Mayıs 1968.
- Carım, Fuad, *Kanuni Devrinde İstanbul*, İstanbul 1964.
- Cevdet, Abdullah, “Şapka-Fes”, *İctihad*, Sayı 169, Eylül 1924.
- Çapa, Mesut, “Giyim Kuşamda Medeni kıyafetleri Kabulü ve Trabzon Örneği”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 30, Haziran 1996.
- D'ohsson, M., *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, (Çev. Zerhan Yüksel), İstanbul.
- Doras, Sebahaddin, Şerafeddin Kocaman, *Osmanlılar Albümü: Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafetleri, Destanlaşmış Osmanlı Zaferleri, Osmanlılarda Sivil Kıyafetler*, İstanbul 1988.
- Dumont, Paul, *İsyancı Günlerin Albümü: Selanik 1850–1918*, İstanbul 1999.
- Duran, Tülay, “Şapka İnkılâbı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (BTTD), İstanbul 1989.
- Elmacı, Mehmet Emin, “Fes-Kalpak Mücadelesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 42, Haziran 1997.
- Emre, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi: Mustafa Kemal Neler Yaptı*, İstanbul 1960.
- Eski, Mustafa, “Atatürk, Cumhuriyet ve Kıyafet Devrimi”, *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. XI, Sayı 31, Mayıs 1999.
- Gencer, Ali İhsan, Sabahattin Özel, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 2000.
- Gentizon, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, (Çev. Fethi Ülkü), Ankara 1983.
- Goloğlu, Mahmut, *Devrimler Ve Tepkileri: 1924–1930*, Ankara 1972.
- Görünür, Lale, “Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanışları”, *İTÜ Dergisi*, Sayı 1, Aralık 2006.
- Gürtuna, Sevgi, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Ankara 1999.
- Hakkı, Kılıçzade, *Son Cevap*, İstanbul 1331 (1915).
- Hakko, Vitali, *Hayatım Vakko*, İstanbul 2004.
- İmece, Mustafa Selim, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*, Ankara 1975.
- İskilipli, Mehmet Atif, *Frenk Mukallitliği Ve Şapka*, İstanbul 1924.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara 1966.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VI, Ankara 1996.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk*, İstanbul 1946.
- Kırpık, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Sancıları Fes Şapka Çatışması”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 162, Haziran 2007.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1975.
- Koloğlu, Orhan, *İslamda Başlık*, Ankara 1978.
- Koloğlu, O., “Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil İçine Yönelikti”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 83, XIV, Kasım 2000.

- Köstüklü, Nuri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, II, Ankara 2002.
- Kumbaracılar, İzzet, *Serpuşlar*, İstanbul.
- Küçükerman, Önder, *Feshane Defterdar Fabrikası: Türk Giyim Sanayi Tarihindeki Yeri*, Ankara 1988.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Kıyafeti ve Malzemesinin Temini Meselesi”, *Atatürk’e Armağan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, İstanbul 1981.
- Lewis, Bernard *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 2004.
- Moltke, Helmuth Von, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969.
- Nazif, Süleyman, *İmana Tasallut Şapka Meselesi*, İstanbul 1342 (1923).
- Ögel, Bahattin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1989.
- Özcan, Nezahat, “Atatürk’ün Kastamonu Ziyareti ve Bu Ziyaretin Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX, Sayı 57, Kasım 2003.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Ankara 1946.
- Rado, Şevket, *Aletler ve Adetler*, İstanbul 1987.
- Sakaoğlu, Necdet, “Değişim Kafada Başlar” *Popüler Tarih*, Sayı 11, Nisan 2001.
- Sakaoğlu, Necdet, “İstanbulun Maddesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1994.
- Sarısamam, Sadık, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi”, *Atatürk Yolu*, VI, Sayı 21, Mayıs 1998.
- Sevin, Nurettin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Ankara 1990.
- Özden Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara 1989.
- Özer, İlbeyi, *Avrupa Yolunda Batılama ya da Batılama*, İstanbul 2005.
- Şakir, Ziya, *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul 1957.
- Tezcan, Hülya, “Topkapı Sarayı Müzesi Giyim Kuşam Koleksiyonu Saray Kıyafetleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, XI, Ankara 2000.
- Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1990.
- Türkoğlu, Sabahattin, *Tarih Boyunca Anadolu’da Giyim Kuşam*, İstanbul 2002.
- Uluğ, Naşit Hakkı, *Üç Büyük Devrim*, İstanbul 1973.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Asakir-i Mansureye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadrazam Takriri ve II. Mahmut’un Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, XVIII, Sayı 70, Ankara 1954.
- Yakut, Kemal, “Tek Parti Döneminde Peçe ve Çarşaf”, *Tarih ve Toplum*, , Sayı 220, Nisan 2002.
- Yener, Enise, *Eski Ankara Kadın Kıyafetleri ve Giyiniş Tarzları*, Ankara 1955.

V. TEZLER

- Abalı, Nurullah, *Geleneksellik ve Modernizm Açısından Kılık Kıyafet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

Şahin, Zeliha, *Kılık Kıyafet Devrimi ve Propaganda*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

Türkkahraman, Mimar, *Siyasal İktidarların Meşrulaştırılmasında Sembollerin Rolü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 1997.

EKLER

EK 1: XV-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı'da kullanılan bazı başlıklar, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Kasım 2000.

15.-18. yüzyıllarda Osmanlı'da kullanılan bazı baş giyecekleri (serpuşlar).

- 1-Perişan destarlı kavuk, 2-Sirnidi destarlı kavuk (Haseki),
- 3-Kallavi (vezir kavuğu), 4-Selimi, 5-Mücevveze, 6-Örf
- 7-Horasani, 8-Katibi (Kalafat), 9- Katibi, 10-Arakiye düz sarık
- 11-On iki terklı Bektaşî tacı,
- 12-Hüseyini destarlı ve terklı Bektaşî tacı
- 13-Kafes destarlı kubbeli kalafat kacı,
- 14-Lamelif destarlı arakiye kavuk
- 15-Destarlı sikkî (Mevlevî şeyhi), 16-Mevlevî sikkesi
- 17-Seyfi tac, 18-Hüseyini destarlı Kadiri tacı
- 19-Dal arakiye (Derviş), 10-Kalensuva, 21-Barata
- 22-Düz destarlı kavuk, 23-Nizâm-ı Cedid
- 24-Mahmudiye fes (işlemeli).

EK 2: Birinci Dünya Savaşı boyunca Türk askerleri tarafından giyilen “Enveriye”. (Bu askeri başlık, Çanakkale Cephesi’ndeki görevi sırasında Mustafa Kemal Paşa tarafından da giyilmiştir.)

EK 3: “İstanbulin”

EK 4: Şapka Nutku, *Cumhuriyet* 29 Ağustos 1925, *Hâkimiyet-i Milliye* 30 Ağustos 1925, *İkdam* 28–29 Ağustos 1925.

Hanım ve Bey Arkadaşlarım;

Bana huzuru nezihanenizde söz söylemek fırsatını bahsettiğinizden çok bahtiyarım. Bunun için size sureti mahsusa da teşekkür ederim. Derakap ilave etmeliyim ki, İnebolu'nun muhterem halkı beni çok samimi kabul etti; hakkımda kalbi tezahüratta bulundu. Bunun bende tevhit ettiği memnuniyet hislerini Belediye Dairesinde ve Hükümet Konağında bilvesile söylemiştim. Fakat burada huzurunuzda bir defa daha bu memnuniyetimi ve samimi teşekküratımı ifade etmek benim için çok zevkli bir vazifedir. Müsaadenizle onu ifa edeyim:

Arkadaşlar, ben sevgili memleketimizin hemen bütün aksamını gezdim, gördüm. Bütün vatandaşlarımızın büyük kitleleriyle yakından temas ettim. Bütün bu candan temasların bende bıraktığı silinmez hatıratı hürmetle yâd ve tezkâr ederken, beyan etmeliyim ki bu havalide Çankırı ve Kastamonu havalisinde ilk defa olarak seyahat ediyorum. Samimi arkadaşlar, bu havaliyi yakından görmek benim için mukaddes bir emel halinde idi. Bu emel şüphesiz memleket ve millet vezaifini vukufu ifa nokta-i nazarından aynı zamanda bir vazife idi. Onun için vilayet namına Ankara'ya gelen heyeti muhteremenin vuku bulan davetine memnuniyetli ve derhal icabet ettim. Bu noktada güzel ve yüksek bir tecelliyi ifade etmek, benim için çok medarî iftihar olacaktır. Benim şu veya bu sebeple tehir ettiğim mühim vazifeyi millet bana ihtar etmiş ve yaptırmıştır. Bunu milletin ruhu müşterekindeki ulviyeti irşadına parlak bir misal olarak zikretmeliyim.

Efendiler; Bu hitap münasebetiyle ufak bir noktayı tekrar edeyim. "Efendiler" dediğim zaman başka bir yerde olduğu gibi burada da bunun medlülü hanımefendiler ve beyefendiler. Efendiler, bu seyahatim ne isabet oldu, vasi ormanlarıyla, müteaddit ve mütenevvi madenleriyle Türkiye Cumhuriyetinin en mühim servet menbalarını ihtiva eden bu mıntıkayı yakından görmek benim için ne kadar istifadeli oldu. Fakat çok yüksek seda ile ifade etmeliyim ki, bundan daha çok daha kıymetli istifade bahş olan bu mıntika halkına yakından temas etmek oldu. Bütün meşhudatım her nokta-i nazardan beni çok bahtiyar etmiştir. Çankırı'dan Kastamonu'ya, Ankara'dan İnebolu'ya kadar bütün bu üç yüz elli kilometrelik güzergâhta, bugün burada samimi huzurlarıyla şerefyap olduğum muhterem İnebolulularda gördüğüm tenevvür, yüksek zihniyet ve inkişaf derecesi cidden iftihara şayestedir. Cidden ehemmiyetle zikre şayandır. Güzel kalpli kardeşler; bu bariz hakikatin aksini iddia edenlerin de mevcudiyetini düşündükçe mütellim oluyorum. Bu gibiler millete kendi gafletlerini umumi zannetmek gafleti amikasındadırlar. Kendi dar zihniyetlerini vahidi kıyası tutarak milleti her türlü yüksek teceddütten mahrum etmeğe kalkışıyorlar. Milletin medeniyet ve insanlık

yolundaki uzun hatvelerini durdurmak için adeta çırpınıyorlar. Fakat o gibiler niçin düşünmüyorlar ki, buna artık imkân kalmamıştır.

Ey memleketini seven ve memleketi, milleti için hayatın fedadan çekinmemiş bulunan kıymetli vatandaşlar; hep beraber bütün cihana sarıh ifade edelim ki, bunca inkılâbın şuurlu kahramanı olan bu millet, medeniyet güneşinin bütün hararetini almıştır, mas etmiştir. Şüphe etmeğe mahal var mıdır ki, bu hararetin füyuzatı elbette emrivaki halinde mütecelli olacak, fışkıracaktır. Muhterem arkadaşlar, gerçi çok kısa bir zamanda seri ve kesif denilecek kadar siyasi, idari, içtimai inkılâplar yaptık. Yaptıklarımızın sürat ve kesafetinden ancak memnuniyetle ve bahtiyarlıkla bahsolunabilir. Çünkü bu böyle olmasaydı, kurtuluş ihtimali tehlikeye düşebilirdi. Emniyet etmek muvafıktır ki ve böyle yapmak zarureti olduğu içindir ki böyle yaptık. Artık bugün her şeyi anladığına kani olduğum muhterem vatandaşlar size sual tarzında bazı hitaplarda bulunacağım. Hâkimiyetine sahip olan bu milletin başında bir dakika bile olsun bir sultanı bırakmak caiz olabilir miydi? Bunu sizden soruyorum (asla, katiyen sesleri).

Benim sevgili kardeşlerim; Fikir ve idrak sahibi olduğunu büyük hadisat ile isbat etmiş olan bu millet, Allah'ın gölgesi, peygamberin vekili olduğunu iddia küstahlığında bulunan halife unvanındaki gafillere, cahillere, riyakârlara vatanında, vicdanında yer verebilir miydi? Bunu sizden soruyorum (Hâşâ, katiyen sesleri). Ey büyük millet, cihan aile-yi medeniyetinde mevki-i ihtiram sahibi olmağa layık Türk Milleti, evlatlarına vereceği hırsı, vereceği terbiyeyi mektep ve medrese namında birbirinden büsbütün başka iyi nevi müesseseye takdim etmeğe hala katlanabilir miydi? Terbiye ve tedrisatını tevhid etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmaya imkân aramak abesle iştigal olmaz mıydı? Efendiler, Türkiye Cumhuriyetini tesis eden Türk halkı medenidir. Tarihinde medenidir, hakikatte medenidir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi haber vermeye mecburum ki medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyle medeni olduğunu isbat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Velhasıl medeniyim diyen Türkiye'nin, hakikaten medeni olan halkı baştan aşağıya vaz'ı haricisiyle dahi medeni ve mütekâmil insanlar olduğunu fiilen göstermeğe mecburdur. Bu son sözlerimi vazih ifade etmeliyim ki, bütün memleket ve cihan ne demek istediğimi suhuletle anlasın. Bu izahımı heyeti aliyenize, heyeti umumiye bir sual tevtihiyle yapmak istiyorum.

-Bizim kıyafetimiz milli midir? (Hayır, hayır sadaları)

-Bizim kıyafetimiz medeni ve beynelmilel midir? (Hayır, hayır sadaları)

Size iştirak ediyorum. Hayır, hayır, hayır... Tabirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet? Bu olur mu arkadaşlar? Böyle tavsif olunmaya razı mısınız arkadaşlar? (Hayır, hayır katiyen sesleri) Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak enzori âleme göstermekte mana var mıdır? Ve bu çamurun içinde cevher gizlidir. Fakat anlamıyorsunuz demek müsip midir? Cevheri gösterebilmek için çamuru atmak elzemdir ve tabiidir. Cevherin muhafazası için bir mahfaza yapmak lazımsa onu altından veya platinden yapmak icap etmez mi? Bu kadar açık bir hakikat karşısında tereddüt caiz midir? Bizi tereddüde sevk edenler varsa onların humk u belahatına hükmetmekte hala mı tereddüt edeceğiz? Arkadaşlar Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu iktisa edeceğiz. Ayakta iskarpın veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siperi şemslî serpuş, bunu çok açık söylemek isterim:

Bu Serpuşun İsmine Şapka Denir.

Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frak gibi... İşte şapkamız. Buna caiz değil diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz. Ve onlara sormak isterim: Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisve-i mahsusası olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler? Bu nokta-i nazara ait beyanatımı bitirmezdence evvel birkaç kelime daha söylemek isterim.

Efendiler, içtimai hayatın mebdעי, ukdesi aile hayatıdır. Aile, izaha hacet yoktur ki, kadın ve erkekten mürekkeptir. Kadınlarımız hakkında, erkekler hakkında söz söylediğim kadar fazla izahatta bulunmayacağım. Fakat bu mevcudiyeti ulviyeyi bilhassa huzurlarında müsamaha ile geçemem. Müsaade buyurulursa bir iki kelime söyleyeceğim ve siz ne söylemek istediğimi suhuletle anlayacaksınız. Esnayı seyahatimde köylerde değil bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapamakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarzın kendileri için mutlaka mucibi azab ve ızdırap olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar bu biraz bizim hodbinliğimiz eseridir. Bu bile çok afif ve çok dikkatli olduğumuzun icabıdır. Fakat muhterem arkadaşlar refika-i nisvanımız da müdrik ve mütefekkir insanlardır. Onlara mukaddesatı ahlakiyeyi kuvvetle telkin etmek için, milli ahlakımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile nezahetle teşhis etmek esası üzerinde bulduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur. Arkadaşlar, sureti mahsusada telaffuz ediyorum.

Korkmayınız, bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye isal ediyor. İsterseniz bildireyim ki bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye vusul için lazım gelirse, bazı kurbanlar da verelim. Bunun ehemmiyeti yoktur. Mühim olarak şunu ihtar ederim ki, bu halin muhafazasında taannüt ve taassup, hepimizi her an kurbanlık koyun olmak istidadından kurtaramaz. Hanım ve Bey arkadaşlarım; Size malumunuz olan bir hakikati kısa bir cümle ile tekrar arz edeceğim; beni mazur görünüz. Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir. O gafil ve itaatsizler hakkında çok bîamandır. Dağları delen, semalarda pervaz eden, göze görünmeyen serattan yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden, tetkik eden medeniyetin muvacehe-i kudret ve ulviyetinde kurunu vustai zihniyetlerle, iptidai hurafelerle yürümeğe çalışan milletler mahvolmaya veya hiç olmazsa esir ve zelil olmağa mahkûmdurlar. Hâlbuki Türkiye Cumhuriyeti halkı mütemeddin ve mütekâmil bir millet olarak ilelebet yaşamaya karar vermiş, esaret zincirlerini ise tarihte namesbuk kahramanlıklarla parça parça etmiştir.

EK 5: 1925 yılında gazetelerde yer alan şapka reklamlarından örnekler.

“350 Kuruştan İtibaren Erkek Şapkaları”

“Fötr Şapka 375 Kuruş”

“Ucuz Şapka”

“Servo Lüks Şapkaları”

شاپقه سرعتله تعمم ایدیور

خاتملر آره سنده شاپقه کییمکه باشا یانلر وار

غازی پاشانک شاپقه کییمه سی و خلقی بو مدنی سرپوشی قبوله تشویق ایله، سی اوزرینه مملکتک هر طرفنده شاپقه سرعتله تعمم ایتیکه باشلا شادر

مملکتک هر طرفنده خلق آره سنده شاپقه سرعتله تعمم ایتیکه باشلا دی . بالخاصه غازی پاشانک و باشده عصمت پاشا اولق اوزره وکیللرک شاپقه کییمکه باشلامالی اوزرینه مدنی سرپوشه رغبت آرشدر . ملنک باشی اولان غازی پاشا ، بوسورتله باشمزه کییمه چکنر سرپوشی تبدیل وتعیین خصوصنده خلقه باش اولشدر .

غازینک ، وکیللرک و ما، ورین دولتک شاپقه کییمه لری اوزرینه خاتملرده شاپقه کییمکه باشلامشدر . مع مافیه خاتملرک شمدیکی باش صارماری چوق ظریف اولدینی ایچون شاپقه موداسی ، تورک قادینلری ایچنده ارککاردن ده آزرعتله تعمم ایدمک سی کرور بوور . قیزملم مکتبی طابیه سی ایچون خصوصی بر شاپقه انتخابی موضوع بحث اولقده در . مکتب اداره سی هنوز برنک و شکل تثبیت ایتمش ایسه ده سیاه رنگلی اولمستده مان همان صوری برتقالی موجوددر .

غازی پاشا (قسطنطینی) کوم (آفقره) یوردننده خلیفه شاپقه . ییز سلا م ویررکمه

شايقه اکتسابی تعمم ایدیور

شهرامانندن صوکره عدلیه و اوقاف رؤسای ده یرلرینه شايقه ایله کلدرلر

شايقه نك تعمی كلفی غیر تورك اولان شايقه تجارلری ایچون بك بوپوك راختكاره وسیله حاضرلا مشدره بونلر بوندن بر ایکی آئی اول ایکی اوج لیرایه صاندقلری فوتر شايقه لری درحال یدی سسکز لیرایه چیقارمشلر وفرصتك كند یرلرینه تأمین ایتدیگی بوحتسز كارلری بول بول خییلرینه برلشدیرمه باشلامشلردر قهط اقتصاا سیاستده بالسكر مملكتی و ملتیز افرادینی قزاندیرمائی نظر دقته آلیق ضرورتنده اولان ملی پشداره لریز بوتما لکینی درحال کورد مشلر و درحال تدییرلر انخاا

استانبول ارکان عدلیه سنك دون شايقه لریله آلدیردیغیز رسملری
عمامه اصنیه ندعی عومیسو جنایت رئیسو جنایت ندعی عومیسو

امهد بك علی قهرمی بك فؤاد قهرمی بك

اتمشلردر بوپوك برمنونیتسه خبر آلدیغیزه [تماًاً و وافق اولماسه یله بلدان مملكتده اتماله تشبث بوره آناطولینك هر طرفنده شايقه لرك، ولو ووده یه] مایندی ایکنجی هیجینه نك ایکنجی مشرئنده [

استانبولده صاریقلیلرک مقدارى آزاليور

شهرى مزده فسلىرینه آبانى ، تولبند وسأره صارانلرک مقدارى (۲۰۰) بيكه يقيندى ،
بومقدار شمىدى (۱۲۰۰) ۵ تنزل ايده جىكدر

ياواسه ياواسه ماضى قارىشده بوم سربوشلره ب نظر

(۸۰) دن فضله جامىك ايكيشر امای وازدر . برتم جامىلرکده ايكيشر امامندن باشقه برده خطيى وازدرکه ، بونوع مابىك ، مقدارى ده (۳۰) ، يقيندره شو حالده يالکوز جوامع منسوپيندن صاريق صاروق حقى حائز اولان (۱۱۰۰) ، ياقين مأمورين علميه وازدره مؤذنل صاريق صاروق حقه مالک دکلددرلر ، آيحقى موظف واعظلر صاريقلرني ممانظه ايده جىكدر . کسوه عاميه نىك بوسورنله تفریق ، خاقى طرفندن بويوك برىمنونيله قارشىلاشدر . بواى اکتسابه مأذون اولانلرده ، هيت وکيله نىك بويوكسك قراريله علمى کسوه نىك ابتدالى دن قورنالمش اولدينندن دولاي منتدازلرني اظهار ايتکده دولر .

عمرى اولجه شهرى مزده کى صاريقلرکده مقداره بالغ اولدينى حتمده تدقیقات بايشدر ؟ فقط صاريق بوندى اول معین برسلىکک ويا صنفک علامت فارقه سى اولمادىنى ايچون بوخصوصده ثابت پردد بولتى قابل اولاماشدر .

آيحقى عمرى مزىک يالدينى تدقیقاتک وردىكى . شترک نتيجه شهرى مزده فسلىرینه آبانى ، تولبند وسأره صارانلرک اولجه (۲۰۰) بيكى مشجاول اولدينى کوسترمشدر .

هيت وکيله نىك رسما ، موظف اولمايانلرک کسوه علميه نى اکتسابه مابىكلى حتمده کى قراندىن سوکره ، شهرى مزده نه قاندار صاريقلى قالدینه دائر برىمنونى تدقیقاتده بولوشدر . بونديقاتک وردىكى نتيجه نظرآ ، بدمما شهرى مزده کى صاريقلرکده مقدارى (۱۲۷۰) ي مشجاول اتمه جىكدر .

قط ، بوخصوصده کى هيت وکيله قرارى . وسات دینه اداره سنه هنوز وارد اولمادىنى ايچون - صاريق صارومنه حقرى ويا مجبوريتلى اولمادىنى حالده فسلىرینه دولايانلردن برچوغنک سربوشلرني دکيشدر برمش اولالرينه رغما - شهرى مزده کى صاريقلرک بکونى عدد مرتبندن چوق فضله در . بويک دائر اسر و تملبا تنامه نىك وردينه بويکون انتظار ايديلىکده در . نظيفاته کيلىلکدن سوکره - شميدن اکسپامکنده پردوام اولان - صاريقلى عدد نىکده حد کفایه بيه ايتىک بک طيبيدر .

شهرى مزده (۷۰۰) ي مشجاول جامع وازدر . بوجاهلردن (۴۰۰) نده امامتده ، خطاطى ده برز کيشى ايفا ايتکده در . (۲۰۰) ، بلهده امام وخطيب آرى آيريدر ، يقى بو (۲۰۰) جامىك امام وخطيبلى اولان (۴۰۰) يشى ده صاريق صاروق ديمکدر .

EK 10: Alaşehir’de Fesini çıkarması yolundaki uyarıları dikkate almayarak Jandarma Yüzbaşısını yaralayan Kazım’ın Ankara İstiklal Mahkemesi’ne sevki kararı.

ب

وزیر نام
Leranne

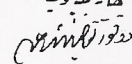

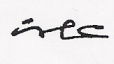
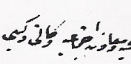
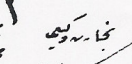
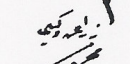
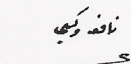

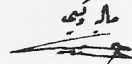
باسم دولت
کلم مخصوص مدیریت
عدد
۷۰۶

2706

Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü
Cumhuriyet Arşivi

فیسو بیجا تاسیسی صفه دفع برک افکاره شته مغایر ولکونیک نتیجی ایوره زده عول حیسبه اولونیزی اناده سونلک
عاقی ایور تازیم برن باشیسی وطن ضابطی ایور یازیمی تقوی جوع ایوره اولاشدوره ساکله فیوریه رها جوند کمالک
تقریر سکوره خانوشه زنیفا آتفه استفولک کرسه نریجی ، راهد وکات حیسبه سک ۷۰۶ نرسره اوله ۷۱۱ تاریخ
تاریخ ۷۷۵
اجرا عده لغویب اولونسه . ۷۰۶ نرسره اوله ۷۱۱ تاریخ

وزیر کیمیشی کوروی
غازی

خدا صدیقی	رشدتیمی	جری تیمی	رشدتیمی	علم تیمی	باسه تیمی
					
موسولور ایچره کالی تیمی	بخاره تیمی	زایعه تیمی	نافه تیمی	ساراف کالی تیمی	مال تیمی
					

جواباً بلزلیجی اولدانه ، جواب اولدییی محرراتک تاریخ و نوموسسکله دوسی دجا اولدور .

1 69 016 01 01 18 224

EK 12: C.H.P. Yozgat İlyönetim Kurulu'nun çarşaf ve peçe ile ilgili raporu.

C.H.P.
Yozgat İlyönetim Kurulu
Sayı

Yozgat: 13.11.1935

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET

C.H.P. Genel Sekreterliğine

15 Kasım 1935

12569

ANKARA

Özeldir

9.9.1935 günlü ve 1/600 sayılı gizli buyruğunuzda çarşaf ve peçenin kaldırılması için içbakanlıkca ilbaylara yazılı buyru verilmiş olduğunu ve bu iş üzerinde ilbaylarla görüşülerek kendilerinin yardım edilmesini bildirmişizdir. Buyruğunuz çevresinde daha öncelikle ilbaylarla görüşülerek gereği yapıldı. Yozgatta ilinde 1.9.1935den beri çarşaf peçe kalmadı. Karşılık istenmediğinden yazmadık.

Partimiz bu ve bu gibi ulusal ve seysal bütün işlerde ilbaylıkla sarsılmaz bir ağıdace ve iş birliği vardır.

Yozgattan Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük yerlere gidip gelenlerden bazılarının eralarda peçe ve çarşafı gezen raslandığını Yozgata me eldu dediklerini işittik ik .

Her yerden ve hele büyük yerlerden çapukca ve tümce kalkması, dedi Kediye meydan verilmesi çek lâzıdır. ve çek yerinde bir iş elur çümkü:

- 1- Peçe, çarşaf altında hırsızlık elmiştir.
- 2- Peçe, çarşafı kendini tanıtmıyarak yabancı erkekle buluşanlar ve başka temiz kadına adını verip beşansaya, aile ecağınla sönmesine sebep elanlar görülmüştür .
- 3- suçlu elupta peçe, çarşafa bürünerek kaçanlar elmiştir .
- 4- Peçe, çarşaf ulusal geyik değildir . Türk kadınına yakışmaz.
- 5- Seysal acunda ve öa sırada- yer alan Türklerin kadınlarının bu kılıkta bulunması değru değildir .
- 6- Yabancı ve seysal gezzenlerin hatta bir kadınıımızı, d elhi bu ayrıksı kılıkta görneleri iyi değildir .
- 7- Yeksullar mante alamazlar sözünde isabet yektur, çümkü tutumcul elanlar peçe ve çarşafın pahasına ucuz mante edinebilirler. r. Savurgan elanlar peçe ve çarşafa daha çek para verirler.

Çarşaf ve peçenin her yerden ve tümce kaldırılmasına partimizin kılavuzluğunu diler , seansuz saygılarımızı sunarız .

Başkan

I

29-XI-1935

m-OK

bu iş için örgütlerimize bir 5 genöge gönderilmeyecek şekilde

490 01

17188

28

-1935

30-XI-1935

M. Y.

EK 13: Sinop'ta yerel idarenin çarşafın kaldırılması ile ilgili aldığı tedbirler.

C. H. P.
İlyönkural
Sinob
330

C. H. P. Genel Sekreterliği
Tarih: 7 Eylül 1935
Sayı: 11495 Eki:

30/9/935

C.H.P.genel sekreterliği Yüksek makamına

H
Çarşafların kaldırılması hakkında .

İL VE İLÇE ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET BAŞKANI

Partimizin dördüncü büyük kongresine ilimiz namına iştirak eden delegelerimizin kongreden döndükten sonra intibalarını parti salonunda bütün partililer önünde söylemeleri üzerine yıllarca önce kaldırılmış olan peçe gibi çarşafların da atılması çaresi fırsat düştükçe ileri sürülmekte idi.

Bu günkü postadan aldığımız 9/9/935 günlü ve I/600 sayılı ve gizli işaretli buyuruk alınmadan bir gün önce vilâyet makamı ve belediye ile yapılan sözleşme üzerine il parti kuragında umumî bir toplantı yapılmış ve çarşafın bir an evvel kaldırılarak bayanlarımızın medeni bir kıyafet olan mantoyu giymeleri ileri sürülmüş ve Bay valimizin de bu husustaki izahatları dinlendikten sonra peçe gibi çarşafların da kaldırılması için alttaki tedbir alınmıştır .

A- Bilumum memurin, parti yöneticilerindeki arkadaşların bayanlarıyla belediye , belediye üye, memur ve müstakemlerinin ve halk teşekküllerinde çalışan arkadaşların kendi ailelerine cumhuriyet bayramına kadar manto diktirmeleri ve genel törene manto ile iştirak etmeleri söz birliği ile karar alınmıştır .

B- Hal ve vakti pek yerinde olmayan halk ve esnaf tabakalarının da karar tarihinden itibaren üç ay içinde kendi bayanlarına manto tedarik etmeleri için müsaade verilmiş ve tertibat alınmıştır .

Binaensaleyh yukarıda arz eylediğimiz gibi vilâyet makamı ile el ve iş birliği yapılarak bayanlarımızın verilen müddet içinde medeni kıyafet ile giyinip gezmelerinin temin edileceğini ve keyfiyetin ilçe partiyön kurullarına da bildirildiğini saygılarımla arz ederim.

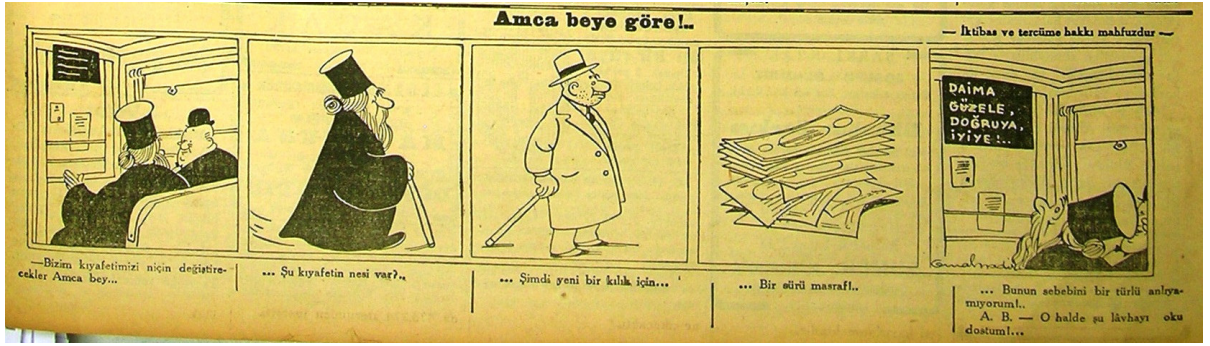
Sinob:C.H.P.ilyönkural
Başkani
M. Kaly

V 8. IX. 1935
K. A.

F20 kodu Yer No:
490 01 17.88 1

20 9

EK 14: "Amca Bey' Göre", Akşam, 2 Aralık 1934.

EK 15: Kılık kıyafet kanunu hükümlerinin tatbiki için Dahiliye Vekaletince valiliklere çekilen şifre.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

4/7/935

3/790

C. H. P. Genel Sekreterliğine

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

6. Temmuz 1935
13514

I- Kısve kanunu hükümlerinin tamamen tatbik edilmesine çok çalışılması ve alakadarların dikkat nazarlarının ehemmiyetle çekilmesi hakkında Umumi müfettişliklere ve valiliklere çekilen şifre örneğini ilgi için saygılarımla sunuyorum.

2- Yüksek Başvekâlete, R.C.K.U.liğine, Maarif , - M.M.Vekâletine, Adliye, vekâletlerine ve C.H.P.K.U. ve Diyahet reisliğine yazılmıştır.

R.O. Dahiliye vekili

S. Kaya

III *9. VIII. 1935*
A. Y.

Losya uç. larak
11/8-35
9
Ö. 11

490	01			611	122	7
-----	----	--	--	-----	-----	---

3- 1 2

Dinî kıyafetlere dair kanun Meclisten çıktı

Kanuna göre mabetlerden dışarıda ruhanî kisveyi yalnız her dinden bir kişi taşıyabilecektir

Ankara 3 (Telefon'a) — Büyük Millet Meclisi bugün dörde çeyrek kala Jeneral Kâzım Özalpın başkanlığıyla toplandı. Evvelâ Mecliste bulunan orman kanunu, hususî idarelere aid kanunun bazı maddelerinin tadili, be.ediye kanununun bazı maddelerinin tadili hususunda Meclise evvelce gelmiş bazı lâyhaların intacı için muvakkat encümenler teşkili hakkında reisî teklifi ve gizli nüfus kayıtlarına dair eski mütealemlerin tetkiki için lâihanın dahiliye encümenine havalesi hakkında Dahiliye Bakanının teklifi kabul oldu. Bundan sonra Dahiliye Vekili ruhanilerin kisvesine dair olan lâihanın müstacelen müzakeresini istedi.

Kılıçzade Hakkı söz alarak kanunun çok yerinde, hatta bunda geç kalınmış olduğunu söyleyerek müftülüklerin de kaldırılması hakkında bir madde ilâvesini teklif etti.

Turgut (Manisa) bu kanunu Meclise getirdiğinden dolayı nükûmete teşekkür etti. Kabilse aynı aylık muvakkat maddenin de kaldırılmasını istedi.

Dahiliye Bakanı bu kanunun müftülüklerle alakası olmadığını söyleyerek lâihaya hususunda geç kalınmadığını ve şimdi vakti gel-

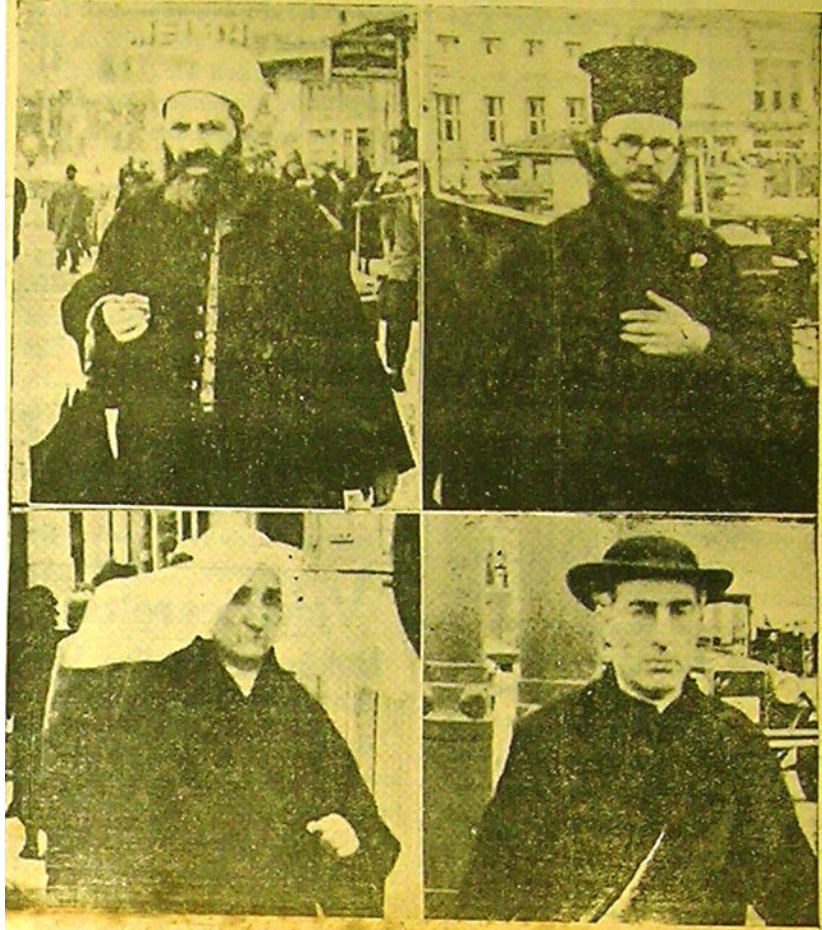

Istanbul sokaklarında artık tarihe karışan bir manzara: Dinî kıyafetlerle rahibeler... diğinden Meclise arredildiğini söyledi.

İbrahim (Isparta) inkılâbı Kılıçzade Hakkının anlattığı gibi yaparsak doğru olmadığını söyledi. Neticede kanun müttefikan ve alkışlarla kabul edildi.

Lâihaya göre ruhanî kisveler yalnız mabetlerde giyilecektir. Her mezhepten birer ruhaniye, ruhanî kisvesile gezmeğe müsaade edilecektir. Altı ay yabancı memleketlere aid işaret ve kiske ve âlâmetlerle Türkiye dahilinde gezilmiyecektir.

EK 17: *Akşam*, 5 Aralık 1934.

Sokaklarda gezilmesi yasak edilen dinî kıyafetlerden bir kaçı

ÖZGEÇMİŞ

1982 İstanbul doğumluyum. İlk, orta ve lise öğrenimlerimi İstanbul'da tamamladım. 2000 yılında Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimine başladım. 2005–2006 eğitim öğretim yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Programına kaydımı yaptırdım. “Basına Göre Kılık Kıyafet ve Şapka İnkılâbı” isimli tez ile Yüksek Lisans çalışmasını tamamlamış bulunmaktayım.

